

TARTU ÜLIKOOL

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Arheoloogia osakond

Kaarel Nõmmela

MÕÕGAD, SAABLID JA SÕJANOAD EESTIS 13.–17. sajandil

Magistritöö

Juhendajad: Ain Mäesalu ja Andres Tvauri

Tartu 2020

Sisukord

Sissejuhatus.....	1
1. Historiograafia	2
1.1 Terminoloogia	8
2. Metoodika	11
2.1 Keskaegsete mõõkade uurimisvõimalustest.....	12
2.2 Varauusaegsete mõõkade uurimisest	13
2.3 Saablite tüpoloogiatest	14
2.4 Sõjanugade uurimise erisus.....	15
3. 13.–15. sajandi mõõgad	16
3.1 Mõõgad Eestis 13. sajandil	16
3.2 Ühekäemõõgad 14. sajandil	22
3.3 Pooleteistkäemõõgad 14.–15. sajandil	24
3.4 Varased kahekäemõõgad 15. sajandi lõpus ja 16. sajandi alguses.....	28
4. 16.–17. sajandi mõõgad Eestis.....	30
4.1 Pooleteistkäemõõgad 16. sajandil	30
4.2 16. sajandi kahekäemõõgad.....	32
4.3 Käekorvidega mõõgad 16. ja 17. sajandil	34
4.4 Torkemõõgad 16. ja 17. sajandil	36
4.5 Muud ühekäemõõgad 16.–17. sajandil.....	39
5. Saablid Eestis 13.–17. sajandil.....	44
6. Sõjanoad Eestis 13.–17. sajandil.....	49
Kokkuvõte.....	55
Kasutatud käsikirjad ja kirjandus.....	60

Summary: Swords, sabres and war knives in Estonia during the 13th to 17th century	68
Lisa 1: Relvade tabel ja mõõtmed.....	73
Lisa 2: Relvade kataloog.....	82

Sissejuhatus

Relvad on etendanud väga suurt osa inimkonna varasemas ajaloos ja nende uurimine aitab meil mõista nii sõjanduse, aga ka tehnilise mõtte arengut. Käesolev töö hõlmab üht valdkonda relvade ja sõjanduse arheoloogiast. Selles töös käsitlen mõõku, saableid ja sõjanugasid, mida hoitakse või eksponeeritakse Eesti muuseumites ja leiukogudes.

Töö periodiseering on piiritletud kahe suure sõjasündmusega: Saksa-Taani vallutus 13. sajandi alguses ja Liivi sõja ja sellele järgnenud nn. Jätkusõjad. Perioodi alguseks loen muistse vabadusvõitluse sündmusi, mis algasid 13. sajandi esimesel kümnendil, ja lõpuks 17. sajandi I poolt, mil Rootsi oli Eesti aladel sõjalise ja poliitilise võidu saavutanud. 17. sajandi jooksul muutusid tulirelvad sedavõrd arvukaks ja efektiivseks, et külmrelvad kaotasid oma senise tähtsuse. Kohmaka tahtluku ja kalli ratasluku asemel tuli kasutusele ränilukk (Oakeshott 1980, 40).

Kokku analüüsin 77 relva ja nende katket. 53 neist on seotud mõõkadega, 14 saablitega ja ülejäänud 10 sõjanugadega. Valimisse kuuluvad ka sellised esemed, mille dateering on ebakindel, kuid võivad pärineda uuritavast perioodist. Väljad jäid halvasti säilinud katked, mida ei ole võimalik tüpoloogiate ega teiste relvadega võrrelda.

13.–17. sajandil olid kindlasti mõõgad, saablid ja sõjanoad lähivõitluses kõige olulisemad relvad. Nii lahingutes, piiramistes kui ka duellides ja isiklikus enesekaitstes olid need relvad au sees ja surmavalt ohtlikud. Kõik kolm relvarühma erinevad üksteisest välimuselt kui ka kasutuselt ning muutusi võib näha ka ajateljel: nende pikaajalise kasutamise käigus arenesid nende funktsioonid ja konstruktsioonid.

Töö eesmärgiks on uurida eelmainitud teramikrelvade rühmi läbi 13.–17. sajandi, luua nimistu olemasolevates esemetest ning võimalusel neid määrata nii tüpoloogiliselt kui ka selgitada välja võimalikud dateeringud. Teiseks pööran tähelepanu relvade kujule ja nende arengule. Töös langeb rõhuasetus ka erinevatele aspektidele, mis nende relvadega kaasas käisid. Olulisel kohal on nende roll lahinguväljal ning kuidas ja miks nende funktsioonid muutusid.

Teramikrelvi uuritavast perioodist tuleb üritada mõista läbi detailse analüüsi, mida seni ei ole

läbi viidud. Relvade analüüsi käigus ilmnud paljud detailseid küsimusi individuaalsete esemete ja nende olemuse kohta, millele pakun omalt poolt vastuseid.

Täna sügavalt oma juhendajaid Ain Mäesalu ja Andres Tvaurit nende nõu ja toe eest. Avaldan tänu ka kõikidele vastutulelikele Eesti muuseumitöötajatele, koguhoidjatele ja arheoloogidele, kes mind uurimustöö käigus aitasid.

1. Historiograafia

Keskaegse relvastuse ja sõjanduse kohta on ilmunud palju erinevaid kirjutisi, teaduslikest analüüsides kuni populaarteaduslike ülevaadeteni. Iga üks nendest võib pakkuda midagi väärtuslikku nii asjaarmastajatele kui ka tõsistele teadustöötajatele. Mõõku, saableid ja sõjanuge puudutavaid tõsiteaduslikke uurimusi on siiski märksa vähem. Mõned uurijad on näinud vaeva koostamaks teooriaid, tüpoloogiaid ja ülevaateid Euroopa keskaegsetest teramikrelvadest, kuid väga palju informatsiooni on laiali ka üldkäsitlustes, kus tutvustatakse neid kõigi sõjariistade seas, aga veelgi enam kohtab artikleid, milles analüüsitakse üksikuid leide.

Üks varasemaid mõõku ja sarnaseid teramikrelvi puudutav raamat on 19. sajandil Richard F. Burtoni kirjutatud „*The Book of the Sword*“ (1884). Käsitledes relvi kiviajast tema enda kaasajani, andis ta ülevaate nii esemetest kui ka nende kasutusviisidest. Samadel teemadel kirjutasid mitmed selle aja uurijad, luues monograafiaid mis alustasid kiviajast ja lõpetasid 19. sajandiga. Sarnase raamatu kirjutas näiteks Charles Boutell (1893). Vehklemise ja relvastuse ajaloo kirjutas 20. sajandi alguses Alfred Hutton (1901).

Varasematest kirjutistest võib oluliseks pidada kogujate ja muuseumikogude põhjal välja antud katalooge, mis toimusid iseenesest võrdlusallikatena ja pakkusid ajaloolist konteksti era- ja avalikes kogudes olevatele relvadele. Selline on nt. Bashford Deani „*Arms and Armor, European and Oriental, including the William H. Riggs Collection*“ (Dean 1915), mis räägib sarnaselt 19. sajandi autoritele väga laial teemal kuid kasutades Metropolitan kunstimuuseumi kogudes olevaid esemeid näidetena.

Mööku puudutavatest tõsiteaduslikest uurimustest peab kõigepealt mainima Norra arheologi, Jan Peterseni raamatut „*De Norske Vikingesverd*“, mis ilmus aastal 1919. See töö on esimene omasuguste seas, milles loodi viikingimõökade tüpologia, mis põhines käepidemete kujul (Petersen 1919, 8). Sellest ideest võtsid eeskuju ka järgnevad uurijad.

Ada Bruhn-Hoffmeyer oli Taani päritolu arheoloog. Sarnaselt Petersenile leidis autor, et kõige paremini saab keskajast pärinevaid mõöku dateerida ja tüpologiseerida kasutades nende käepidemete kujusid. Teramikud, tema arutluskäigus, erinesid üksteisest liialt palju, et nende põhjal võiks teha üldistusi ja järeldusi (Hoffmeyer 1954a, 182). Oma uurimuses kasutas autor põhiliselt Taanist pärinevaid leide. Teos on jaotatud kahe köite vahel: esimeses on analüüs ja tüpologia selgitused, teises on erinevatest tüüpidest näited fotode näol.

Uurides keskaegseid mõöku, jagas Hoffmeyer need kahte laia gruppi: romaani ja järel-romaani mõõgad (*Romanesque and post-Romanesque swords*) ning gooti mõõgad (*Gothic swords*).

Kummaski rühmas on omakorda rooma numeraalidega tähistatud tüübid.

I, II ja IIIa–III d on romaani mõökade alajaotused. Eraldi periodiseeritava tüübina tõi autor välja „Lääne- ja Lõuna-Euroopa mõõgad,“ mis olid samaaegsed eelmise grupi järel-romaani variantidega. Eriliseks tunnuseks nende relvade puhul on järsult nurklike „konksudega“ lõppevad kaitserauad. Selliste relvade teramikud on nelinurkse läbilõikega ja tipu suunal kitsenevad (Hoffmeyer 1954a, 192–193). Gooti mõõgad jaotuvad Hoffmeyeri tüpoloogias gruppideks IV–VII. Ta rõhutas stilistilisi erisusi Kesk- ja Põhja-Euroopa mõökade ning Lõuna- ja Lääne-Euroopa mõökade vahel (Hoffmeyer 1954a, 193). Detailsemalt käsitles autor Taani materjali, kirjeldades sellele piirkonnale omaseid tüüpe: enamjaolt pirnukujulised nupud, teramikud mis varieerusid torkemõökadest laiade raiemõökadeni ja käepidemed mille pikkus varieerus vägagi palju. Hoffmeyer analüüsis ka mõökadelt leitud inskripsioone ja nende dateeringuid ning ka mõõgatüüpe, mille juures autor tunnistas materjali nappust (Hoffmeyer 1954a, 200).

Seda monograafiat võib pidada oma aja kohta väga tugevaks ja antud uurimisala kindlasti edasi viivaks tööks. Eriti huvitav on jaotus romaani ja gooti stiilide vahel. Hoffmeyeri jaoks oli oluline mõökade üldise arenguloo uurimine laiemas plaanis, sidudes keskaegsed relvad varasematega, leides seoseid juba Rooma *gladius*'te ja varakeskaegsete *seax*'idega. See tekitas aluse hilisemateks diskussioonideks nende võrdluste teemal ning üldiselt on Hoffmeyeri töö just mõökade laiema arenguloo uurimise mõttes vägagi kasulik.

Keskaegsete mõõkade alal peetakse suurimaks autoriteediks inglise päritolu uurijat Ewart Oakeshotti, kes koostas Inglise ja Kesk-Euroopa mõõkade põhjal mitu monograafiat. Tema mõõkade, nende teramike, nuppude ja kaitseraudade tüpologia on alus, mille põhjal enamused järgnevaid uurijad dateerivad ja määravad keskaegseid mõõku. Kuna Hoffmayeri töö on tänapäeval haruldane leid ja Oakeshotti tüpoloogiat nähakse täiuslikumana, ei leidu palju publikatsioone kus 1954. aastal ilmunud tööle oleks viidatud, kuigi Oakeshott ise mainis kui suure impulsi Hoffmayer tema enda uurimisele andis (Oakeshott 1964, 14).

Jan Peterseni viikingimõõkade tüpologia on teiseks suureks inspiratsiooniks Oakeshotti uurimustele. Tema 8 mõõgatüüpi on Oakeshotti töö alguspunktiks ning ta lisas Peterseni jaotusele ka 9. osa. Oakeshotti keskaegsete mõõkade tüpologia algabki alajaotusest X: laiateralisest üleminekuvormist viikingi stiili ja keskaegse Euroopa stiili vahel. See tüpologia seega käsitlebki perioodi 10.–16. sajandini, peale mida minnakse Euroopas üle juba uusaegsete mõõgavormide juurde, millest Oakeshott on omakorda monograafia loonud.

Soovides paremini selgitada välja keskaegsete mõõkade arengulugu, alustas ta sarnaselt 19. sajandi uurijatele oma arutelu väga varasest ajaloost monograafias „*The Archaeology of Weapons*“ (Oakeshott 1960, 23). Ka pronksiaega kirjeldades pühendanub Oakeshott kõige suurema tähelepanu mõõkadele. Järgneva raamatu, „*The Sword in the Age of Chivalry*“ (Oakeshott 1964), pühendas ta üksnes keskaegsetele mõõkadele ja arendas täpsemaks juba eelnevalt välja mõeldud mõõkade tüpologia. Autor lõi tüpoloogiad mitte vaid eri mõõga tüüpidele, vaid ka eraldi mõõgateramikele, kaitseraudadele ja nuppudele.

Järgmises põhjalikumas mõõku puudutavas raamatus, „*Records of the Medieval Sword*“, lisas ta sellistele mõõgadetailide analüüsidele ka üldisemad mõõga „perekonnad“, mis kujutavad endast eelnimetatud osade levinumaid kombinatsioone (Oakeshott 1991, 11). See raamat on väärtuslik ka visuaalse võrdlusmaterjaline, kuna enamuse sellest moodustab individuaalse analüüsiga mõõkade kataloog.

Oakeshotti viimane suurem monograafia mõõkadest, „*Sword in Hand*“, on suures osas varasemate raamatute ümberjutustus hilisemal ajal, väljendades ka autori vahepeal arenenud arvamusi (Oakeshott 2001). Selle põhieesmärgiks on tutvustada keskaegse rüütelliku mõõga ajalugu ja arengut, kasutades seejuures fotograafilist materjali illustratsioonidena.

Oakeshotti populaarsusest hoolimata tuleb tema kirjutatud töösse kriitiliselt suhtuda ning mitte liialt tõsimeelselt pidada kõike tema kirjutatud objektiivseks tõeks.

Järgmine uurija, kelle töö puudutab osaliselt siinuuritava perioodi relvastust, on saksa arheoloog Alfred Geibig. Ta lõi oma tüpologia hiljem kui Oakeshott ja pööras veelgi rohkem tähelepanu detailidele. Geibigi teos „*Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter*“ uurib põhiosas viikingiaja lõpu ja keskaja alguse mõõku, jõudes analüüsiga välja 13. sajandisse. Siiski ei saa jätta seda autorit mainimata, kuna tema töö on väga põhjalik.

Geibig mainib, et Oakeshott tegi Euroopa keskaegsete relvadega väga põhjaliku töö, kuid varasema perioodi mõõgad jäid vanade, Peterseni ja Wheeleri tüpoloogiate tasemele (Geibig 1991, 20). Tema eesmärk oli täita tühimik Euroopa mõõkade uurimise osas, kuna Petersen keskendus oma töös pigem Norra leiutajale (Geibig 1991, 9). See uurimustöö võttis mitmeski mõttes eeskuju Oakeshotti uurimismetoodikast, sest Geibig pidas samamoodi mõõkade teramikkude kuju väga oluliseks tüpoloogiliseks määrajaks (Geibig 1991, 11).

Autor toonitab, et neid mõõku ei tohiks uurida ühtsete tervikutena, vaid teramike ja käepidemetüüpide kombinatsioonidena. Seega lõi autor 19 käepideme ja 14 teramiku kombinatsioonitüüpi, tähistades mõlemad rooma numbritega, kuid ka nuppudel ja kaitseraudadel on omaette alatüpoloogiad. Geibigi tüpologia põhineb nii mõõkade kuju uurimisel kui ka täpsetel mõõtmel, mis on iga tüübi juures millimeetri täpsusega tähistatud. Mõõku klassifitseerides määratakse igale eksemplarile neljanumbriline kood, mis tähistab omaette teramiku, nupu, selle lisadetailide ja kaitseraua alatüüpe.

Geibig võrdles oma tüpoloogiat ka teiste uurijate omadega, leides ülekattuvusi tema enda ja Oakeshotti tüpoloogiate vahel, kuid siiski vähe, kuna nende uurimisperioodid kattusid vaid sajandi vältuses. Geibigi teramikutüübid 2 ja 4 sarnanesid tema meelest Oakeshotti tüübiga X, mis meenutab vägagi viikingiaegseid stiile (Geibig 1991, 90).

Mõõgateramike variatsioonid on põhiliselt mõõtmelised ja välimust uurides ei ole võimalik autori sõnul väga selgeid erinevusi näha. Seega on dateerimiseks parim allikas mõõga käepide koos nupu ja kaitserauaga (Geibig 1991, 152). Autor määras oma töös ka inskriptsioone, mis olemuselt kuuluvad pigem 13. sajandisse. Nendeks on pikad invokatsioonid, üksikud damaskeeritud read, värvilisest metallist tähtede jadad, kujundlikud sümbolid (Geibig 1991, 155). Kuigi Geibigi tüpologia pakub kindlasti huvi keskaegsete mõõkade uurijatele oma täpsuse

ja detailsuse poolest, ei olnud Eesti mõõkade uurimisega seoses võimalik tema uurimust kuigi palju rakendada, kuna Eesti muuseumikogudes leitavad esemed ja Geibigi tüübid ei ühti väga selgelt.

Venemaa üks tuntumaid relvauurijaid, arheoloog Anatoli Kirpitšnikov, koostas sealsete materjalide põhjal tüpoloogiad nii 9.–13. sajandi mõõkadest kui ka saablitest.

Kirpitšnikovi arvates ei ole saablitel relvatüübina otsest alguspunkti vaid tekkis orgaaniliselt üle pika aja, kuid sai areneda ainult kultuuris, kus kergeratsasõjavägi oli väga olulisel kohal.

Venemaale levis saabel kusagil 9.–10. sajandil ning alles sajandeid hiljem pakkus tõsist konkurentsi mõõgale (Кирпичников 1966, 119). Vana-Vene territooriumil oli tema uurimustöö ajal leitud u. 150 keskaegset saablit. Pole kahtlustki, et saablite omanikud olid enamjaolt seotud hobuste ja ratsaväega (Кирпичников 1966, 120). Aja pikku muutus saabel Vana-Vene ühiskonnas tähtsaks võimu sümboliks, millele viitavad mitmed ornameenteeritud relvaleiud (Кирпичников 1966, 122). 12. ja 13. sajanditel saabli staatus muutub ja sepad keskenduvad pigem lihtsate ja praktiliste relvade valmistamisele (Кирпичников 1966, 124).

Oleg Dvuretšenski, kes kirjutas dissertatsiooni Vene külmrelvadest 15.–17. sajandil, analüüsis nende hulgas ka detailselt selle perioodi saableid. Tema uuringus joonistusid välja neli põhilist saabli tüüpi: Poola-Ungari, hussari, karaveli ja hordi tüübid (Двуреченский 2008, 44). Kõige enam on selles töös rakendatud tema kaitseraudade tüpoloogiat, mis aitas suures osas ka Eestis olevat materjali määrata.

Euroopa teramikrelvadest on kirjutanud veel terve rida relvaajaloolasi ja arheolooge. Uurides kas üksikuid esemeid või relvi mingis laiemas regioonis, kasutavad nad leidude süstematiseerimisel tihti eelmainitud tüpoloogiaid.

Marko Aleksici koostatud „*Medieval Swords from South-Eastern Europe*“ käsitleb Serbia ja külgnevate riikide mõõku. Tehtud uurimus kasulik kui võrdlusmaterjal kaugemal asuvate riikide relvastusega. Autor kombineeris Oakeshotti ja Geibigi uurimused, kasutades Geibigi täpseid mõõtmeid selleks, et paremini teha vahet Oakeshotti tüüpidel (Aleksic 2007, 21). See metoodika töötab küll ainult 12.–13. sajandi mõõkade puhul, kuna Geibig hilisemaid relvi ei ole uurinud. Rūdolfs Brūzis on uurinud Läti aladelt leitud 14.–16. sajanditest pärinevaid relvi (Brūzis 2016). Kuna geograafiliselt on Läti ja Eesti väga lähestikku ja ajalooliselt Liivimaa tõttu seotud, on tema töö oluline Eesti relvade uurimise koha pealt.

Neil Melville kirjutatud „*The Two-Handed Sword*“ käsitleb kahekäemõõkade arengut läbi Euroopa keskaja (Melville 2018). Tuginedes tugevalt Oakeshotti tüpoloogiale, uurib autor nende relvade kasutust, tehnoloogiat ja arengulugu (Melville 2018, 1), eristades ka regionaalseid alatüüpe (Melville 2018, 46–47).

16. ja 17. sajandi mõõkade teemaga on tegeldud märksa vähem. Peale ennist mainitud Oakeshotti teose (Oakeshott 1980) on mõningaid kataloogi tüüpi ülevaatlikke raamatuid, mis ei tegele aga spetsiifiliselt ainult mõõkade problemaatikaga. Sellisteks on näiteks Henrich Mülleri ja Hartmut Köllingi raamat Euroopa raie- ja torkerelvadest (Müller, Kölling 1982) ja Harvey J. Withersi raamatud maailma saablite ja mõõkade kohta (Withers 2010 ja 2011). Võrdlusmaterjalina kasutan ka Liliane ja Fred Funkeni teost rüütlite ja palgasõdurite relvastuse kohta (Funcken 1980) ja üksikrelvade puhul ka internetist leitud oksionite katalooge ja veebilehekülgi, sest kõik relvanäited ei ole jõudnud teaduslikesse väljaannetesse.

Sõjanugade osas viitan kõige rohkem Petr Žakovsky (2014) doktoritööle, mis tegeleb erinevate Euroopa üheteraliste teramikrelvade problemaatikaga. Kasutan tema tüpoloogiat siin töös nii mõõku, saableid kui sõjanugasid puudutavates peatükkides. Võrdlusi toon ka Lech Mareki (2008) monograafiast Poola relvade kohta ja Marcin Lewandowski (1986) artiklist, mis Poola pistodasid ja sõjanuge kajastas. Mainimata ei saa jätta Sloveenia uurijate tööd *messer* tüüpi sõjanugade kohta (Fajfar jt. 2013, Lazar 2018). Mati Mandel on Eestis uurinud põhiliselt muinasaegseid sõjanuge (Mandel 1992), kuid tema Lihula linnuse arheoloogiast kõnelevas raamatus on publitseeritud üks keskajast pärinev sõjanuga (Mandel 2000, 55). Selliste relvade katkeid mainis Ain Mäesalu enda magistritöös Otepää relvaidude kohta (Mäesalu 1992, 19).

Eesti uurimislugu on keskaegsete mõõkade osas suhteliselt kesine. Põhjalikumalt on seni tegeldud siin muinasaegsete mõõkade uurimisega. Üksikute mõõkade käsitluste kõrval tuleks eeskätt mainida Mati Mandeli koostatud kaht kokkuvõtvat artiklit. Neist esimeses käsitletakse 1.–7. sajandi mõõgaleide (Mandel 1985) ja teises 8.–13. sajandi mõõku ja nende detaile (Mandel 1991). Viimase koostamisel tugines autor suuresti Peterseni ja Kirpitsnikovi tüpoloogiatele. Mandel võttis põhjalikult kokku selleks ajaks kogutud muinasaegsed mõõgaleiud ja need artiklid on tänini kõige põhjalikumad antud teemat puudutavad teosed.

Käsikirjalistest uurimustest tuleb mainida veel Ilmar Kelderi bakalaureusetööd, milles autor uuris mõõkade sümboolset olemust müütides, kunstis ja ühiskonnas laiemalt (Kelder 2005). Ants Kree

kirjutas bakalaureusetöö Viljandi linnuse relvleidudest (Kree 2011), milles kirjeldas ka mõõkade katkeid ja kaitseraudu ning nuge. Raivo Prank kirjutas magistritöö 8.–13. sajandi I poole mõõkadel olevatest märkidest ja inskripsioonidest. Nende tekstide ja sümbolite tõlgendamine aitab mõista mõõkade rituaalset ja sümboolset rolli (Prank 2011). Alo Ervini magistritöö teemaks oli Rakvere linnuse sõjasündmuste ja relvleidude analüüs ning selles on samuti juttu mõõkade ja saablite katketest (Ervin 2017, 35–39).

Esimese keskaegsete mõõkade kokkuvõttena võiks mainida siinkirjutaja bakalaureusetööd „Keskaegsed mõõgad Eestis (13.–16. sajand)“ (Nõmmela 2017). Käesolev magistritöö kujutab endast selle edasiarendust, kusjuures uute relvaliikidena on kaasatud sõjanoad ja saablid.

1.1 Terminoloogia

Selles peatükis selgitan mõõkade, saablite ja sõjanugade kohta käivaid termineid, mida kasutades oleks nende tähendus selge ja üheselt mõistetav. Uue eestikeelse terminina nimetan neid relvi „teramikrelvadeks“¹.

„Teramikrelv“ on termin, mida kasutan siin töös mõõkade, saablite ja sõjanugade kohta käiva ühismõistena. Määrav tunnus selle termini puhul on teramik ja tera(d). Teramikrelvade hulka kuuluvad sõjariistad koosnevad pikast teramikust ja sellega võrreldes lühikesest käepidemest. Enamikku teramikrelvi on kasutatud võitluses nii löömiseks, löikamiseks kui ka torkamiseks. „Mõõka“ võib pidada üldiseks terminiks, mis kirjeldab ülemaailmset relvafenomeni. 19. sajandil pakkus Richard F. Burton välja järgneva definitsiooni „Mõõk on metallist teramik, mis on valmistatud löikamiseks, torkamiseks, või nii löikamiseks kui torkamiseks“ (Burton 1884, 123–124). See definitsioon ei ole otseselt vale, kuid seda võib täpsustada. Kõigil teramikrelvadel on lühike käepide, mis on mõeldud ühes või kahes käes kasutamiseks ja sellest pikem metallist, ühe või kaheteraline teramik. Eksisteerivad nii ühe- kui kahekäemõõgad ja lisaks ka

¹ Teatud mõttes võiks ka pistodasid lugeda teramikrelvade hulka kuuluvaks, aga ometigi on neil mõned olulised erinevused. Kui teised teramikrelvad olid nii löike- kui torkerelvad, siis pistodad olid üksnes torkerelvad. Pealegi omasid paljud pistodatüübid ristlõikelt mitmetahulisi teramikke, millel puudusid selgelt eristatavad terad. Seetõttu jäid need relvad käesolevast tööst välja.

pooleteistkäemõõgad: relvad mida võib vajadusel nii ühes kui kahes käes kasutada. Selle magistritöö kontekstis on eraldatud terminid mõõk, saabel ja sõjanuga.

Saablid eristuvad mõõkadest mitmel moel. See relv on spetsiifiliselt loodud löikavate löökide sooritamiseks, millele aitab kaasa tema kumer, üheteraline teramik.

Juba sõna „saabel“ etümoloogia annab teada selle potentsiaalsest ajaloolisest teest, mis sai alguse Aasias ning levis Venemaale ning ülejäänud Euroopasse 7.–8. sajandil (Кирпичников 1966, 119). On pakutud, et selle sõna tänapäevased variandid Euroopa keeltes tulevad tunguusia päritoluga sõnast *seleme*, levides edasi kõigepealt vana-ungari keelde (*szeble*) ning sealt edasi ülejäänud Euroopasse (Stachowski 2004, 137).

Sõjanuga on nimetus, mida arheoloogid ja relvauurijad kasutavad põhiliselt muinasajast leitud teatud teramikrelvade kohta. Need on nugadest tunduvalt pikemad aga korralikest mõõkadest lühemad. Selliseid esemeid on leitud rauaaja erinevatest perioodidest, kuid 11. sajandil need kaovad relvastusest (Mandel 1992, 112). Mati Mandel kasutas oma magistritöös vaheldumisi nimetusi „sõjanuga“ ja „võitlusnuga“ (1992, 7–8). Selles töös kasutan neist vaid esimest, kuna sõjanugasid võidi kasutada ka muul otstarbel kui ainult võitlemiseks.

Keskajal on samuti lühemaid teramikrelvi, mida võib pidada muinasaegsete sõjanugade funktsionaalseteks järeltulijateks. Petr Žakovsky tüpoloogias kasutatakse erinevaid termineid, millest ükski otseselt ei vasta meie sõjanoale. Põhiliselt kasutab autor nimetusi „*kord*“ ja „*tesak*“. Tessak on nendest üldisem termin, mis kirjeldas uuritava perioodil igasuguseid pigem alamklassiga seotud üheteralisi relvi. Neid kujutatakse kirjanduses tihti ühiskonnas põlatud isikute kasutuses (Žakovsky 2014, 17). *Kord* on aga spetsiifiline termin, mis tähendab u. 60–70 cm pikkust needitud käepidemega üheteralist teramikrelva (Žakovsky 2014, 19). Omal ajal aga tähendasid need sõnad ilmselt tavalises keelekasutuses sama relvarühma (Marek 2008, 43).

Teatud tüüpi sõjanugasid nimetatakse saksa keeles *messeriteks*. Need on keskaegsetele mõõkadele suhteliselt sarnased, kuid sageli lühemad ja teistsuguse käepidemekujuga.

Keskaegse sõjanoa põhiline erinevus mõõgast seisneb pikkuse kõrval käepidemes: rootsu ja nupu asemel on teramiku küljes laiem plaat, mille külge on kummalgi pool needitud puust käepideme osad. Analoogilisi käepidemeid kohtab samal ajal ka tavalistel nugadel. Neid võib seostada kõige enam 14. ja 15. sajanditega. Selles töös määrän sõjanugadeks üheteralsed relvad, mis on ühekäemõõgast lühemad ja omavad nimetatud spetsiifilise käepideme konstruktsiooni.

Kõigil kolmel teramikrelvade rühmal on sarnased põhidetailid. Peamine osa relvast on teramik, millel võib olla nii üks- kui kaks tera ja mille jätkuks on tagaotsas käepidemeroots. Ühe- ja kaheteralisus tähendab kas relv on teritatud ühest küljest või mõlemast. Üheteraliste mõõkade puhul kutsutakse teritamata mõõga poolt „seljaks“. Mõnedel üheteralistel mõõkadel, eriti saablitel, võib osa seljast tipu lähedal olla samuti teritatud. Teramikult võib leida kas soone või ribi. Soon lisatakse selleks, et vähendada mõõga üleüldist kaalu, ribi samas toestab mõõka torkamise otstarbel. Mõnel relval võib olla nii soon kui ka ribi, aga sel juhul on soon üldiselt kaitseraua lähedal ja ribi pigem tipu juures, kus see tugevdab lööke ja torkeid.

Teramikrelva käepide koosneb samuti mitmest osast. Kaitseraud või -korv on detailid, mis väldivad vastase relvaga antud löökide libisemist kaitsva osapoole käele. Mõnel kaitseraua võivad olla ka pulgad, ehk sellest risti eenduvad metallist detailid; rõngad, mis on kas kaitseotstarbel või mugavamaks käeshoidmiseks mõeldud; ja plaadid.

Teine oluline osa käepidemest on mõõga nupp. Saablitel ja sõjanugadel nuppu ei ole, vaid nende käepidemed on ühes tükis teramikuga. Kõikidel mõõkadel aga on nupud. Nupp ühendab käepideme puidust osa rootsuga ja ka tasakaalustab relva paremaks käsitlemiseks.

2. Metoodika

Uuritavast perioodist pärit esemeid ei ole Eestis just kuigi palju, seega kvantitatiivse meetodi rakendamine pole mõttekas. Siinuuritavatele relvadele lähenen detailse esemeuuringu läbi, võrreldes kohalikke esemeid mujalt leituga. Tõsiasi, et Eesti- ja Liivimaa olid väga tugevasti mõjutatud Saksa kultuuriruumist, aitab leida ka paralleele teistest sarnase kultuuripärandiga riikidest.

Lisaks heas seisus olevatele relvadele kuuluvad uurimise hulka ka katked ja detailid. Nende puhul on peamine ülesanne nende tüpoloogiline määramine, mis võib anda uut informatsiooni erinevate relvatüüpide leviku kohta siinsetel aladel. Toetudes suuresti kirjandusele, määrän võimalikult täpselt esemete funktsiooni ja dateeringu. Seejuures on tarvis tugineda tüpoloogilisele meetodile, mille keskmes on Oakeshotti tüpoloogia keskaegsete mõõkade osas, Kirpitsnikovi ja Dvuretšenski tüpoloogia saablite puhul ning Žakovsky tüpoloogiale sõjanugade juures. Analüüsis toon välja ka teiste uurijate seisukohti, et mitte üksnes kõige populaarsematele arvamustele toetuda. Lisaks relvadele enestele uurin mõõkade kujutisi müntidel ja kujutavas kunstis, eeldusega, et omaaegne disain oli mõjutatud suurel määral sellest, mida nende taieste loojad enda ümber nägid. Sealjuures keskendun just Eestis leiduvale kesk- ja varauusaegsele kunstile, kuid toon näiteid ka mujal loodud kujutistest.

Bakalaureusetöös kasutasin sajandite põhist jaotust relvade vahel. Antud magistritöö otstarbel on mõttekam tekitada jaotused relvatüüpide alusel. Esimeseks määravaks faktoriks on kolm relvarühma: mõõgad, saablid ja sõjanoad. Viimase kahe liigi puhul ei ole mõttekas kasutada rohkem alajaotusi, kuna neid relvi on võrreldes mõõkadega vähe. Mõõkade osas kasutan mitmeosalist jaotust: esiteks jagan nad perioodiliselt kaheks: 13.–15. sajandi mõõgad ja 16.–17. sajandi mõõgad. Selline jaotus ei ühti küll otseselt Eesti ajaloo periodiseeringuga, kus keskaeg lõpeb 16. sajandil Liivimaa sõjaga, vaid jälgib Ewart Oakeshotti monograafiates väljendatud ideed, mille kohaselt 11. sajandil alanud „rüütellikuse“ periood lõppeb 1500. aastal ning sellest edasi algab uus sõjaajalooline etapp (Oakeshott 1964, 11).

Mõõgad 13. sajandist olen jaganud kolmeks: mitte-saksa tüüpi mõõgad, saksa tüüpi mõõgad ning sellised relvad või katked, mille puhul ei saa seda erisust väga kindlalt välja tuua.

14.–15. sajandi relvade puhul eristaden omavahel ühekäe-, pooleteistkäe- ja varased kahekäemõõgad. Lisaks relvade eneste analüüsile arutlen ka nende mõõkade rollile toonasel lahingväljal. Selle tulemusel tahan jõuda seisukohale, kas Eestis leitud relvade kogum väljendab omaaegset situatsiooni, või on selline tüpoloogiline jaotus juhuslik?

16. ja 17. sajandite mõõgad liigendasin detailsemalt. Eristasin järgnevad grupid: 16. sajandi pooleteist- ja kahekäemõõgad, käekorviga mõõgad, torkemõõgad ja muud ühekäemõõgad, mis eelnevate jaotustega ei seostu.

2.1 Keskaegsete mõõkade uurimisvõimalustest

Keskaegseid mõõku saab otseselt dateerida kahel moel: uurides relvastuse kujutamist kunstis, müntidel, vappdel jms või suletud kontekstist leitud esemete järgi. Haruldastel juhtudel saab relva enda järgi selle valmistamise aega määrata – seda siis, kui artefakti peale on kirjutatud selle valmistamise aasta. Arheoloogilisest kontekstist leitud mõõgad on haruldased, kuid neid siiski leidub. Mõõga väärtuslik iseloom tõenäoliselt ei lubanud neid nii lihtsasti lahinguväljale maha jätta. Seega võib oletada, et arheoloogiliselt leitud teramikrelvad, eriti uuritavast perioodist, on transpordi käigus ununenud ja maha jäänud, kuna keskaegsete võitluste järgselt toimus sageli põhjalik lahinguvälja kammimine, et varustust leida. Lisaks on neid leitud palju ka veekogudest, mis võib olla seotud nii juhuslike kaotamiste kui ka rituaalse tegevusega. Mõned relvad võisid jääda maha ka parandamist oodates või vanarauana ja mõõku võidi ka hilisemaks kasutamiseks peita.

Keskaegseid mõõku puudutavate tüpoloogiate ülesandeks on leida vastuseid küsimustele mõõkade vanuse, päritolu ja kasutuse kohta. Päritolu on nendest ilmselt kõige keerulisem uurida. Mõõku on võrreldes nt. keraamika ja tarbeesemetega arvuliselt vähem ning kuna mõõgad (just kaheteralised) olid ka luksusesemed, siis on paljud neist suhteliselt unikaalsed. Stiililisi jooni muidugi eksisteerib ning selle põhjal on võimalik vähemalt midagi pakkuda ning teatud piirkondadel on oma iseloomulikud relvakujud. Ainult välimuse põhjal pole võimalik üksikute mõõkade päritolu kindlaks määrata. Selleks otstarbeks tuleks moodustada tüpoloogia mingite muude kriteeriumite põhjal, millega praegused uurijad ei ole tegelenud. On täiesti võimalik, et

nt. mõõkade sisemise konstruktsiooni põhjal või metallisulameid uurides võiks tuletada täiesti uutmoodi keskaegsete mõõkade tüpologia, kuid see idee jääb selle magistritöö raamidest kaugemale välja. Mõõkade kohta on tehtud metallograafilisi uuringuid, kuid analoogiliste analüüside tegemiseks ei olnud mul võimalust. Üks kõige silmajäävam uurija mõõkade metallograafia vallas on Alan Williams, kes on tegelenud esmajoones „Ulfberht“ inskriptsioonidega mõõkadega. Tema uuringute läbi saame muuhulgas paremini aru damastseerimise protsessist ja „Damaskuse terase“ valmistamisest (Williams 2009, 143). 13.–17. sajandi mõõkade kohta nii detailseid uuringuid tehtud ei ole.

Marko Aleksic'i eeskujul (2007) on võimalik ka võtta teiste uurijate tüpoloogiad mingil määral aluseks ning, kombineerides eeltehtud tööd kohaliku materjaliga, kohandada need tüpoloogiad uuritava regiooni põhisteks. Paraku on raske näha võimalust seda teha Eestis leiduvate esemetega. Takistuseks on materjali vähesus ja ka fakt, et sinne leiuaines ei erine üldiselt Saksa kultuuriruumist leitavast, välja arvatud 13. sajandist pärinevad Skandinaavia ja Baltimaade mõjutustega mõõgad (Nõmmela 2017, 15 ja 31).

2.2 Varauusaegsete mõõkade uurimisest

Umbes 16. sajandil on näha mõõkade kujus olulist muutust. Valmistati keerulisemaid kaitseraudu ja sajandi lõpus esineb ka varaseid kaitsekorviga relvi. Selle perioodi mõõkade kohta ei ole palju teaduslikku uurimustööd tehtud. Oakeshott kirjutas sellistest relvadest (1980) ja see on üks parim publikatsioon, mida pidada tüpoloogiliseks aluseks selle ajastu mõõgatüüpidele. Lisaks olen kasutanud mitmeid raamatuid, kus relvade illustatsioonide juures on dateeringud. Harvey J. Withersi koostatud populaarteaduslikud raamatud ei paku küll väga head teaduslikku informatsiooni ja on minu arvates liiga üldistavad, kuid relvakataloogidena leidsin neile siin töös rakendust. Võrdlusi olen otsinud ka Heinrich Mülleri ja Hartmund Köllingi (1982), Liliane ja Fred Funckeni (1980) ning Eduard Wagneri, Zaroslava Drobna ja Jan Durdiki (1957) relvaraamatutest. Mõnede mõõkade analüüsimiseks osutus tarvilikuks Petr Žakovsky publikatsioon (2014) ja Poola uurija Lech Mareki raamat sealsetest relvadest (2008).

2.3 Saablite tüpoloogiatest

Saableid on Lääne-Euroopas vähem uuritud kui slaavi maades. Üheks põhjuseks on kindlasti saablite levik keskajal pigem Ida-Euroopas, kus rakendati teistsuguseid taktikaid. Rohkem ratsaväele toetuv ja kergema turvisega sõjamehed tähendasid selle relvatüübi suuremat efektiivsust. Saabel on nimelt lõikerelv ja väga tõhus just suurel kiirusel vastaseid ratsa rünnates. Selline rünnak aga ei läbista raudrüüd. Selline erisus Ida ja Lääne vahel tähendab, et Eesti muuseumites ja leiukogudes ei ole palju saableid, mis oleks pärit 13.–17. sajanditest.

Venemaal kasutati mõõku ja saableid üheaegselt ning alles 16. sajandil sai saabel ainuvalitsevaks (Кирпичников 1966, 65). Kirpitsnikovi järgi on keskaegsete saablite juures toimunud vaid mõned suuremad muudatused. Alates 13. sajandist muutusid saablid massiivseteks, nähtavasti omaaegsete mõõkade eeskujul. See trend jätkus ka 14–15. sajandil (Кирпичников 1966, 66).

Dvuretšenski tüpoloogia erinevatest Vene külmrelvadest 15.–17. sajandil on väga väärtuslik Eestis olevate esemete uurimise kohalt, kuna paljud siin leitud saablite elemendid sobituvad tema tüpoloogiaga. Seetõttu olen suures osas tema uuringule ja arutelule toetunud Eesti materjali määrates ja dateerides. Mõnede saablite puhul kasutan ka Petr Žakovksy põhjalikku tööd (Žakovsky 2014), mis analüüsib paljusid Euroopa üheteralisi teramikrelvi, kuigi see ei ole otseselt saablitest. Siiski leiab tema kirjeldatust palju head võrdlusmaterjali.

Idamaiste saablite kohta on koostanud tüpoloogia Dmitri Miloserdov (2010), mida rakendan Eesti muuseumites olevate kahe idamaise saabli analüüsimiseks.

Võttes arvesse Eesti materjali olemust, ei saa pea ühtegi siinset saablit seostada kohalike sõjameestega. Need on kas Vene, Poola-Ungari või idamaade tüüpi relvad. Seetõttu ma analüüsin seda, mis ajalooliste sündmuste käigus nad Eestisse võisid sattuda ja määran neid kasutades eelmainitud tüpoloogiaid.

2.4 Sõjanugade uurimise erisus

Sõjanoa kui eraldi relvarühma klassifitseerimine pakub mõningasi probleeme. Nugade kasutamisest sõjas teame me muuhulgas Walesist (Colclough 2015, 233–241), kus waleslased kasutasid neid vabadusvõitluses Inglise vägede vastu. Seda relvarühma mainiti kirjalikes allikates siiski vähe. Üheks põhjuseks võib pidada sõjanugade seost madalamas klassiga, mille tõttu ei pruugitud pidada vajalikuks nende relvade dokumenteerimist (Colclough 2015, 233–234).

Erinevuste hulka kuuluvad üldiselt teistsugused teramiku kujud, käepideme konstruktsioonid ja ka üldine sepistamise viis (Lazar 2018, 100). Olulisim vahe on siiski pikkuses – sõjanoad olid mõõkadest ja saablitest lühemad, kuigi kindla piiri tõmbamine sõjanoa ja lühikese mõõga vahele on keeruline. Selle tõttu muutuvad lisakriteeriumid nagu käepideme ja kaitseraua kuju oluliseks. Petr Žakovsky tüpologia katab palju keskaegseid sõjanugade tüüpe ja aitab suures osas ka Eestis olevat materjali määrata. Olulise metallograafilise töö tegid Sloveenia uurijad (Fajfar jt. 2013), kes analüüsisid mõnede sõjanugade metalli koostist ja konstruktsiooni. Saadud tulemuste põhjal kummutati varasemalt levinud teooria, et sõjanoad olid mõõkadest halvemini valmistatud (Fajfar jt. 2013, 240). Selles töös ei ole ma kasutanud sarnaseid metallograafilisi meetodeid, kuna selleks polnud võimalusi ja oskusi, seetõttu keskendusin olemasolevate esemete määramisele välise vaatluse põhjal.

3. 13.–15. sajandi mõõgad

13. sajandi Eesti territooriumi haaras eestlaste muistne vabadusvõitlus, mille tulemusel alistati eestlaste hõimud ja loodi feodaalne kord Saksa isandate käe all. Sõda Eestis toimus aastatel 1208–1227. Võitlused vallutajatest osapoolte vahel jätkusid kuni tänapäevase Eesti piirkonna jagamiseni Mõõgavendade Ordu, Riia Piiskopi ja Taani kuninga vahel (Selart jt. 2012, 57).

14. sajandi sõjandust iseloomustavad kahlike võimude omavahelised sisesõjad ja konfliktid nii Pihkva kui ka Leeduga. Selle aja suurimaks sõjasündmuseks võib pidada Jüriöö ülestõusu. See 1343. aastal alanud sõda ei olnud ilmselt paganate võitlus kristlaste vastu ega ka otseselt talupoeglik, kuid konfliktist väljus kindla võitjana Ordu (Selart 2012, 147–148).

15. sajandit Vana-Liivimaal iseloomustab habras võimuhete tasakaal, milles enamjaolt domineeris Ordu (Kreem 2012, 154). Liivimaal sõditi Pihkva ja Novgorodiga, vastakuti üksteist rünnates.

Kõigi nende konfliktide keskel oli relv, mille staatus tõusis teistest kõrgemale. Selleks oli rüütellik mõök.

3.1 Mõõgad Eestis 13. sajandil

Kuna Eestis on mõõku vähe, peab kõigepealt analüüsima relvade olemust – igaüks selle perioodi relvadest on mingil moel unikaalne ja vajab detailset, individuaalset lähenemist. Meie muuseumites asuvad mitmed mõõgad, mille täpne daatum on ebaselge. Mõningate puhul jääb esialgu lahtiseks ka see, kas nad kuuluvad selles töös uuritavasse aega või mitte, kuna nad võivad kuuluda sama hästi 12. kui ka 13. sajandisse.

Esimesed kaks seda mõõka (pildid 1 ja 2) lisasin siia töösse Muis.ee's esinenud daatumi tõttu (1101–1201), mis põhimõtteliselt sisaldas ka 13. sajandi algust. Mõlemad relvad on u. pool meetrit pikad ning sarnaste käepidemetega. Mõõkade teramikel ei ole soont, vaid on keskelt randiga tugevdatud. Tüüpiliselt tulid lahinguväljale sellised mõõgateramikud alles alates 13. sajandist, kui kaitsevarustus hakkas täienema.

Ühe mõõga nupul, rootsul ja kaitseraual on sik-sak mustriega kaunistused. Teine relv on üldpildis identne, kuid vähem kaunistatud. Kaitseraud ja nupp meenutavad mingil määral Peterseni

viikingimõõkade tüüpe P ja Q (Petersen 1919, 135–136), kuid teramikud on neil väga lühikesed ja kuju on neil viikingimõõkadele ebatüüpiline. Tõenäoliselt on tegemist mingisuguste hilisemast ajast pärit rekvisiitidega, mille tõttu pole nende üle mõtet rohkem arutleda.

Ülejäänud Eesti 13. sajandist pärinevate mõõkade puhul on võimalik eristada kahte stiili: pigem Skandinaavia ja Baltimaade mõõgatüüpe järgivad relvad ning esmajoones saksapäraste tunnuste ja kristlike sümbolitega mõõgad, mida võib seostada muistse vabadusvõitluse ja sellele järgneva perioodiga. Lisaks pärinevad 13. sajandist veel mõõgad, mille puhul seda erisust kindlalt välja tuua ei ole võimalik.

Ubina mõök (pildid 3 ja 4), Saarde mõök (pilt 5), Saaremaa üheteraline mõök (pildid 6 ja 7) ja Rabavere mõök (pildid 8 ja 9) kuuluvad mittesaksa mõõkade alla. Nende relvade puhul ei saa rääkida läbivast ühendavast motiivist, mis neid klassifitseeriks kui mittesaksa relvi. Küll aga on neil tunnused, mis võimaldavad sellise määrangu andmist.

Harjumaalt, Ubina kalmest leitud mõõga teramik valmistati suure tõenäosusega 10. või 11. sajandil. Kaitseraud võib seevastu pärineda kas 12. või 13. sajandist (Mandel 1991, 122). Kaitseraud on lühike ja sirge, kuid sellel on hõbetatud taimornament mille abil võib seda dateerida. Nimelt võis sellist kujundit leida ka 13. sajandi Eesti raidkivi kunstis (Mandel 1991, 122). Teramikul on näha märke „O O“ mis võivad tähistada kristlikku fraasi „Omnipotens Omnopotens“ (Prank 2011, 91–92).

Selle mõõga juures tundub, et teramiku ja kaitseraua sümboolika on väga erinevad. Ühelt poolt teramik, millel asub kristlik invokatsioon, ja teisel kohalikus kunstis märgatav ornamentika. Seletusi võib sellisele kombinatsioonile leida mitmeid. Esiteks ei pruugi märgid mõõga teramikul tähendada midagi kristlusega seotut – tegemist võib olla ka meistrimärgiga, päikest tähistava sümboliga või levinud geomeetrilise ornamendiga (Prank 2011, 92). Kuna me teame, et mõõku kasutati väga pikaajaliselt ja vajadusel lisati teramikule uus nupp või kaitseraud (Oakeshott 1991, 2), võib tegemist olla ka käest-kätte rännanud esemega. Sel juhul võis teramik olla valmistatud kristlikus piirkonnas, kuid sattus kingituste tegemiste, lepingute sõlmimise või sõjasaagina omandamise läbi lõpuks Eesti aladele kus sellele lisati hiljem valmistatud kaitseraud.

Mõök, mis leiti Pärnumaalt Saarde kihelkonnast 1895. aastal (Mandel 1991, 108), on praeguseks kadunud, kuid informatsiooni selle relva kohta leiab Mati Mandeli artiklist ja tema tehtud jooniselt (pilt 4). Mandel seostas selle relvaga Kirpitsnikovi tüüpi IV. Nendel relvadel on

läätselukujulised nupud ja sirged kaitseraud, mida on näha ka Saarde mõõga joonisel. Kirpitsnikov määras selle relvatüübi perioodi 1150–1250 (Кирпичников 1966, 93). Oakeshotti tüpoloogias saab Saarde mõõga nupu määrata samasse perioodi (Oakeshott 1960, 224).

Saaremaa üheteraline mõök on oluline selle poolest, et see on ainuke 13. sajandist pärinev üheteraline relv Eestis. Antud mõõgale sarnased relvad levisid Baltimaades laialdaselt 12. ja 13. sajandil (Kazakevičius 1996, 83). Hoffmayeri tüpoloogias langevad analoogilised relvad grupi II alla, mille dateeris autor perioodi u. 1100–1250. Seda tüüpi mõõkade kõige iseloomulikumaks tunnusjooneks on nende parapähkli kujulised nupud (Hoffmeyer 1954a, 186). Balti uurijad nimetavad neid rombjateks mõõganuppudeks ning toovad välja, et sellised mõõgad võivad esineda nii ühe- kui kaheteralistena (Kazakevičius 1996, 83).

On pakutud välja, et üheteraline mõök võis anda palju tugevama raielöögi ja lai selg hoidis ära mõõga purunemise (Aleksic 2007, 113). Vaadates selle relva kaalu erinevust ülejäänutest, peab tõdema et Saaremaa üheteraline mõök on u. 150 g teistest mittesaksa stiilis mõõkadest raskem, aga ma ei oska öelda, kui suure erinevuse see lahingsituatsioonis kaasa tooks. Lisaks puudub mõnel mõõgal nupp, mis nende kogukaalu vähendab. Üheteraliste mõõkade populaarsus jäi kõvasti alla kaheteralistele. Põhjused selleks ei ole väga selged. Siinkirjutaja arvates on üks võimalus praktiline: kaks tera on parem kui üks. Kui lahingus tera nürineb, võib kaheteralise mõõga puhul keerata teise külje. Võib ka olla, et üheteralised mõõgad olid robustsemad kaheteralistest, mille tõttu need ei olnud enamustele võitlejatele raskuse tõttu meele järele. Tõde on sellest aga ilmselt keerulisem.

Rabavere mõõgal on omapärane kaitseraud ja nupp. Mõlemad on pronksist ja geomeetrilise ornamendiga. Viieosaline nupp sarnaneb varasematele viikingimõõkade omadele. Lühikesel kaitseraual on ristuvatest joontest ornament. Relv leiti Pärnumaalt Rabaverest, kus see oli põletusmatuse panus. Ümbritsev kontekst aitas samuti relva dateerida, kuid seda ei saanud täpsemaks kui 12.–13. sajand (Mandel 1991, 120). See mõök on näide Kirpitsnikovi tüübist I, millel on pronksist nupud ja kaitseraud ning Rabavere mõõgale sarnane ornamentika. Venemaal on kõik sellest tüübist relvad dateeritud 12.–13. sajandisse (Кирпичников 1966, 92).

Selliseid relvi valmistati vaadeldaval perioodil Kuramaal, seega tõenäoliselt pärineb sealt ka Rabavere mõök või vähemalt selle käepideme osad (Mandel 1991, 120). Vaadates mõõga ornamentikat, võib seda relva pidada luksusesemeks, mis kuulus tähtsale isikule. Antud mõõga

kaitseraual on joonornament, mis vastab tüüpilistele 12. ja 13. sajandi Kuramaa mõõkadele ja ka käepidemeosade materjal ning nupu kuju seovad seda relva kuralaste kätetööga (Tomsons 2012, 148, 149 jn. 2).

Kuigi ristisõjad olid keskajal väga suurejoonelised sõjalised ettevõtmised, võib nende sündmustega seostada vaid üksikuid relvi. Üks näide Balti ristisõdadega seotud relvast on Santokist leitud mõök, millele on graveeritud kilbid, lövid ja hobustel ratsutavad rüütliid (Michalak 2011, 55). Kuigi Eesti mõõkade seas ühtegi nii uhkete kaunistustega ei ole, võib siiski kahte nendest siduda Saksa stiili ja kristliku sümboolikaga.

Saksa stiilis relvad on 13. sajandist Saaremaa mõök (pildid 10–12) ning tundmatu peanumbriga kaheteraline mõök Ajaloo Instituudi leiukogus (pildid 13–15). Nendel relvadel on värvilisest metallist märgid, mis viitavad ristiusu mõjutustele. Selle stiiliga võib siduda ka Siksälä kalmest leitud luust pidemeosadega mõõga (pilt 16).

Saaremaa mõõka võib seostada Geibigi relvatüübiga nr. 12 (Geibig 1991, 89). Teramiku laius on Saaremaa mõõgal 5 cm, mis ühtib Geibigi 12. tüübiga, ja ka soone kuju on sellele sarnane. 12. tüübi teramikud on väga pikad ja peenikesed ning lühikese soonega (Geibig 1991, 89). Saaremaa mõõga seisukorra tõttu ei ole detailsem vaatlus võimalik. Oakeshotti tüpoloogias võiks tegemist olla „suure sõjamõõgaga“ tüüp XIIIa, mis olid populaarsed perioodil 1240–1350 (Oakeshott 1964, 42). Sarnasus Geibigi mõõgatüübiga kallutab dateeringu pigem 13. sajandisse.

Kõige rohkem aga seovad seda mõõka aktiivse ristisõja perioodiga tähekombinatsioonid, mis asuvad mõlemal pool teramiku. Ühel pool on sümbolid „+DMCRVONEIAUS[D]“, teisel küljel „+SXSBNEDICAT[IVI]S“. Raivo Prank analüüsis oma magistritöös neid lühendeid põhjalikult ning pakkus välja oma arvamuse nende tähenduste kohta. Ühel mõõga poolel võib seega olla fraas: „+ Issand Kristus. Ainuke Kõigeväeline Kuningas. Jeesuse, Kõigekõrgema Nimel. Kõikide Päästja [Jumal]“. Teise külje tähendus võib olla: „+ Kristuse teener. Päästja, Õnnista, kolmekordselt kõrgeim Jeesus, Päästja“ (Prank 2011, 102). Teemaaliselt sobivad need tähendused kokku ka kristliku ristisõja ideoloogiaga, mille tõttu ma seostaks seda mõõka otseselt muistse vabadusvõitlusega.

Numbrita mõõga dateerimine pakub mõningast väljakutset. Sellel relval on ümarovaalne nupp ja lühike, sirge kaitseraud. Teramikul on näha ühte värvilisest metallist ristimärki. Kirpitsnikovi tüpoloogias langeb see relv VI tüübi alla (Кирпичников 1966, 54). Sellised mõõgad kuuluvad

tema järgi 12. ja 13. sajanditesse. Oakeshott on sarnaseid relvi määranud aga väga laia perioodi alates 10. sajandist kuni 13. sajandi lõppu (Oakeshott 1964, 32; 1991, 38 ja 100). Hoffmeyer määras sarnased, ümarate nuppude ja sirge kaitserauaga relvad 12. ja 13. sajandisse (Hoffmeyer 1954a, 187–188). Seega on siinkirjutaja arvates võimalik, et tegemist on 13. sajandist pärit relvaga, mis toodi siia ristisõja käigus või peale seda. Analoogete üldkujuga mõõku on dateeritud ka eelmainitud hilisemasse perioodi, aastate 1250–1330 vahele (DeVries, Smith 2007, 263). Võrreldes mittede saksakeelsete mõõkadega on selle relva käepideme kuju teistsugune ja värvilisest metallist ristimärk näitab potentsiaalselt ka selle mõõga valmistaja või tellija usulist kuuluvust. Mainitud märk võib olla Kreeka rist, mis sümboliseerib nelja evangeeliumi (Prank 2011, 103).

Siksälä mõõgal (pilt 9) asuvad samuti ladinakeelsed sümbolid ning matkib vormilt saksapäraseid mõõku. Kuigi Siksälä mõök pärineb 14. sajandi kalmest (Valk jt. 2014, 270), valmistati see relv ilmselt 1270.–80. aastatel (Valk, Laul 2014 88). Tänapäevaks on selle relva seisukord oluliselt halvemaks muutunud: säilinud on pool originaalsest teramikust pikkusest ja kaitseraud ja nupp on lagunened. Ebatavaliseks teeb selle eseme luust valmistatud nupp ja kaitseraud. Sellise erakordse konstruktsiooni tõttu võib seda kindlusega pidada luksus- või ka sümboolseks esemeks. Kuna see relv leiti matuse panuste hulgast, võib näha selle eseme läbi vana ja uue kultuuri põimumist. Seda mõõka on analüüsinud Jüri Peets (2014, 271–273), kes pakkus võimalusena välja, et selle relva omanik võis ristitud, kuid vanadest tavadest kinni pidav kohalik mees, kellele see relv kingiti läänistamise sümboliseerimiseks. Ka Peets nägi selles teoorias mitmeid probleeme, nt. see, et ilmselt nii olulise sümboolse väärtusega eset ei oleks omanikule hauda kaasa antud. Teiste võimalustena nägi ta varianti, et see mõök võis olla sõjasaak. Mõõgaga maetud isiku tähtsusele osutavad ka kaks haruldast habemenuga, mis temaga koos maeti. Peetsi analüüsis võis habemeajamine sümboliseerida eristumist „omadest“ ja lähendada seda meest kõrgemal positsioonis olevatele isikutele (2014, 271). Tõenäoliselt ei ole see relv kohalike rahvaste oma toodang, kuna tundub ebatõenäoline, et nad lisaksid rituaalsele relvale kristlikud sümbolid, mis nii täpselt mujalt leitud relvade sümboolikaga kokku läheb.

Iga olevasoleva mõõga või mõõga katke puhul ei ole võimalik selgelt saksa ja mittede saksa stiili eristust välja tuua. Eriti on see tõsi selliste mõõkade puhul, millel ei ole erilisi tunnuseid ega nuppude, kaitseraua ega märgistuste osas. Sellised on Sandla mõök (pildid 17 ja 18), Ilmatsalu mõök (pildid 19 ja 20) ja eksponeerimata mõök ERMi kogudest (pildid 21 ja 22).

Sandla mõök pärineb Saaremaalt, kus see leiti Püha kihelkonnas oleva Sandla mõisa aladelt. Säilinud on vaid teramik, millel on paralleelsed terad ja raskesti märgatav soon. Roots kitseneb järsult nupu suunas ja on otsast tõmbiks löödud. Ilmselt tehti seda nupu paremaks rootsu külge kinnitamiseks, kuid nupp ise on aja jooksul hävinud. Kõige enam sarnaneb Sandla mõök Oakeshotti tüübile X, millised tulid kasutusele juba 10. sajandil (Oakeshott 1964, 30). Kuigi Hoffmayeri tüpologia põhineb põhijoonel mõõga käepideme kujul, võib sarnaseid teramikke näha mitmetel relvadel, mille autor on määranud oma tüübi II alla (Hoffmeyer 1954b, jn. V–VI). Need on läätsekujuliste nuppudega mõõgad ja autor dateeris need perioodi 1100–1250 (Hoffmeyer 1954a, 186). Tõenäoliselt on tegemist relvaga, mis selle töö uurimisperioodi ei mahu, kuid selle pärinemine 13. sajandist ei ole välistatud.

Ilmatsalu mõõga puhul on märksa paremini näha soont ja sellel on säilinud ka ümara ristlõikega kaarjas kaitseraud. Relv leiti Tartu-Maarja kihelkonnas olevast Ilmatsalu mõisast. Teramik on sujuvalt tipu suunas teravnev, soon selle keskel moodustab umbes kolmandiku selle laiuselt. Soone pikkus on vähemalt 2/3 teramikust, kuid korrosiooni tõttu on raske näha täpselt kui kaugele see ulatub. Roots on lai ja teravneb järsult tipu suunas. See mõök sobib üsna täpselt Oakeshotti teramikutüübiga XII (Oakeshott 1964, 37), kuid sellele ebatüüpiline on Ilmatsalu mõõga roots. Teisalt võib olla tegu ka tüübiga XIII, soone ja rootsu kuju samuti selle relvaga sobituks (Oakeshott 1964, 41). Kuna mõõga seisukorra tõttu ei ole soone täpset olemust näha, võib see olla nii üks kui ka teine – aga mõlemad teramikutüübi puhul ei ole 13. sajand dateeringuna välistatud, kuigi see võib olla ka varasem või hilisem. Kaitseraud, mis on variatsioon Oakeshotti tüüpidest 4 või 5, ei aita seda täpsemalt dateerida (1964, 114–115).

Viimase relva seisund on kehv. ERMi kogudes asuva mõõga teramik on tugevalt korrodeerunud ning iseloomulikke tunnusjooni on ka käepideme puudumise tõttu võimatu oletada. Siiski võib üleüldisest kujust välja lugeda mõningast informatsiooni, mis sel juhul võiks abiks olla. Tegemist on pea meeter pika ühekäemõõgaga. Ese on võrreldes teiste mõõkadega ka väga õhuke ja kerge. See lisati ERMi kogudesse 1940. aasta korjanduse käigus Saaremaal, Valjala kihelkonnas. Sarnaste teramikega relvi on dateeritud nii hiliseks kui ka 14. sajand (Oakeshott 1991, 37). Selle relva detailid on omased Oakeshotti tüüpidele XI või XII, pigem sarnanedes tüübile XI. Teramiku originaalset laiust on keeruline hinnata. Pole välistatud, et see mõök kuulub

uuritavasse perioodi, kuigi Oakeshotti XI tüüpi relvad olid levinud kõige enam 11.–12. sajandil (1964, 31–32).

13. sajandist võib Eestis olla seega 10 mõõka, millest mõnede dateering ei ole kindel. Kõik peale ühe on kaheteralised mõõgad, kuid ilmselt rakendati neid võitluses sama moodi: kasutades põhiliselt raiuvaid võitlusvõtteid, ühes käes mõök ja teises kilp. Märkida võib veel, et mittesaksa stiilis mõõku on rohkem kui Saksa omi. Rabavere ja Ubina mõõgad pärinevad hauakontekstist, mis võib neid pigem muinasajaga siduda. Aga ka Siksälä mõök, mis stiili poolest sarnaneb pigem Saksa relvadele, leiti 14. sajandi kalmest. Olemasolevas materjalis võib näha 13. sajandil Eestis toimunud konfliktide järelkaja. Sõda kristlaste ja paganate vahel näitavad ka mõökadel leitavad kristliku sisuga tähekombinatsioonid. Hilisemal ajal, kui sõjad toimusid eeskätt kristlastest osapoolte vahel, ei ole sellised usulise sisuga sümbolid ja ornamendid enam nii tavapärased.

3.2 Ühekäemõõgad 14. sajandil

14. sajandil on kõik mõõgad ülejäänud Euroopa relvadele sarnased ning järgivad ka üldiselt ülejäänud Saksa kultuuriruumi stilistilisi jooni. Üha enam valmistati ka torkamiseks mõeldud kaheteralisi mõõku (nt. Oakeshott 2001, 102 jn. 90 ja 114) kuna turviseid täiustati aina rohkem metallplaatidega (Edge, Paddock 1996, 68; Mäesalu 2004, 233).

Ühekäemõõkaid on sellest perioodist Eestis ainult kolm. Need on „Palupere mõök“ (pildid 23 ja 24), „Ihaste mõök“ (pildid 25 ja 26) ja „Ajalooinstituudi mõök“ (pildid 27 ja 28).

Palupere mõõgal on üheteraline, kõveraks muljutud teramik ja keskaegse mõõga kaitseraud. Nupp on mõõgal murdunud. Relv leiti 1929.–32. aastal Jõgevamaalt Laiuse kihelkonna Palupere külas oleva Mardirahva talu maalt, mis asub u. 2 km Laiuse linnuse varemetest.

Palupere mõõga kaitseraud sarnaneb Oakeshotti tüübile 6, millel on sarnaselt kaks laia külge, laienev keskköht ja lapik ristlõige. Sellele tüübile ei ole Oakeshott daatumeid pakkunud, kuigi ta tõi illustreerivaid näiteid 13. sajandi II poolest (Oakeshott 1964, 115–116). Ka Oakeshotti uuritud mõökade seas tundub see tüüp haruldane, kuid sarnaste kaitseraudadega relvi on ta dateerinud nii 13. kui 14. sajandisse (Oakeshott 1991, 84, 86, 156 ja 176). Palupere mõõga kaitseraud on Eestis unikaalse kujuga, sest teistel 13.–15. sajandi mõökadel, mõne erandiga, on

kas sirged või lihtsad, kumerad kaitseraud. Kõike eelpool välja toodut silmas pidades arvan, et kõige tõenäolisemalt pärneb see mõök 14. sajandist.

Baltimaades ja ülejäänud Põhja-Euroopas levinud üheteralsed mõõgad ja sõjanoad võisid olla *falchion*-tüüpi relvade eelkäijad (Žakovsky 2014, 54). Kuršide relvaseppade toodangust on mõned relvad Eestis esindatud ja nende hulgas on ka Saaremaa üheteraline mõök. Laienevate, veidi kirveterasid meenutavate kaitseraua otsade, rootsu pika ja sihvaka kuju ning teramiku üldkuju tõttu võib neis kahes mõõgas näha tüpoloogilist sarnasust. Selle mõttekäigu kontrollimiseks peaks aga lähemalt ilmselt uurima nende relvade metallograafiat ja detailselt tutvuma ülejäänud Baltimaade üheteralste mõõkadega.

„Ihaste mõök“ ja „Ajalooinstituudi mõök“ on omavahel sarnased välimuse, ehituse ja dimensioonide poolest, kuid pole identsed. Relvad on leitud erinevatest kohtadest: Ihaste mõök Nõo kihelkonnas Ihastest, Ajalooinstituudi mõõga puhul on leiukoht teadmata. Üheks erinevuseks on kaal: lühem Ihaste mõök kaalub 540 g, samas kui pikem Ajalooinstituudi mõök kaalub vaid 420 g. Esimene neist on seega robustsem mõök kui teine. Käepidemed on neil aga täpselt sama pikad ning samasuguste kaitseraudade ja nuppudega.

Nende relvade nupud vastavad Oakeshotti nuputüübile J, mille autor dateeris aastate 1250 ja 1425 vahele (Oakeshott 1964, 96). Iseloomulikeks tunnusteks on ketta kuju ja järsu nurga all koonduvad küljed, mis kummalgi pool koonduvad väiksemaks ringiks andes nupu läbilõikele heksagonaalse kuju. Kaitseraudad esindavad tõenäoliselt versiooni Oakeshotti tüübist 9, mille ta dateeris perioodi 1390–1440. Teramiku halva seisu tõttu ei ole võimalik neid väga täpselt määrata, kuid rootsu kuju, terade suhtelise paralleelsuse ja soone laiuse järgi märgiks ma need kas tüübiks XIII, või selle alaliikideks XIIIa ja XIIIb. Need sobituvad üldiselt kõik 13. sajandi II poolde ja 14. sajandisse (Oakeshott 1964, 47). Hoffmeyeri uurimuses sarnanevad sellised mõõgad tüübiga IIIId. Need on valatud kettakujuliste nuppude ja kaarjate kaitseraudadega mõõgad. Selle alaliigi eksemplarid on suurema varieeruvusega (Hoffmeyer 1954a, 192). Selle tüübi periodiseering on aga suhteliselt lai, hõlmates 14. ja 15. sajandit. Uurides Hoffmeyeri töös analüüsitud relvi, võiks Ihaste ja Ajalooinstituudi mõõgad olla võrreldavad relvadega, mille Hoffmeyer määras 14. sajandi lõppu ja 15. sajandisse (Hoffmeyer 1954b, jn. XXV ja XXVII), sest nende kumerad kaitseraudad ja kettakujulised nupud on üpris sarnased eelmainitud mõõkadele. Solingeni relvamuuseumis olev mõök, dateeritud 14. sajandi algusesse (Schmidt

2014, 149), on Ihaste ja Ajalooinstituudi mõõkadega äärmiselt sarnane ja kõike eelpool esitatut arvesse võttes sobikski 14. sajand kõige täpsemaks dateeringuks. Ka teised Saksa uurijad on sarnase välimusega relvi 14. sajandi II poolde määranud (Wagner jt. 1980, 54 ja 57).

Kuna erinevatest paikadest leitud mõõgad näevad niivõrd sarnased välja, võiks isegi pakkuda, et sellist tüüpi relvad olid 14. sajandil Eesti aladel populaarsed.

Sarnaselt eelnevatele perioodidele kasutati ka 14. sajandil ühekäemõõka koos kilbiga. Selle perioodi kilbid võisid olla väikesemõõdulised „*bucklerid*“, mille kasutamine vajab varasemaga võrreldes rohkem keerulisi manöövreid (Schmidt 2014, 147). Viimasele kahele relvale analoogilised mõõgad olid mõeldud kasutamiseks koos *buckler*'itega (Schmidt 2014, 149).

3.3 Pooleteistkäemõõgad 14.–15. sajandil

Pooleteistkäemõõku on ajalookirjutuses nimetatud erinevate terminitega. Inglise keeles näiteid tuues võib leida erinevates teostes kasutatud nii „hand and a half sword“, „longsword“ (Hull 2012, 1) kui ka „bastard sword“ (Oakeshott 1980, 129). Viimane nimetus sellele relvale tuleb tõsiasjast, et tegemist on relvaga mis on ühekorraga nii ühe- kui kahekäemõõk, kuid samas ei ole päriselt kumbki. Sellised relvad arenesid tõenäoliselt varasematest sõjamõõkadest 13. sajandil. Konkreetsete mõõtmete ja kahe teraga laiateralisi keskaegseid pooleteistkäemõõku nimetatakse pikkmõõkadeks. Selliste relvade teramikud on tavaliselt 81–101 cm pikad, käepidemed või rootsud u. 15–25,5 cm pikad ning kaaluvad 1,36–1,82 kg (Hull 2012, 1–2).

Pikkmõõkade kohta kirjutati 14. ja 15. sajanditel mitmeid käsiraamatuid, millest varasem teadaolev pärineb 1389. aastast (Hull 2012, 1). Selle autor, preester Döbringer, eristab „skolastilist“ ja „õiget“ mõõgakunsti (Hull 2012, 3). Kuigi erinevate allikate põhjal leida seda ühte ja „õiget“ võitluskunsti ei ole ilmselt võimalik, võime siiski olla veendunud, et juba nende autorite kaasajal levisid paljud erinevad võitluskunstide koolkonnad.

Murdunud nupuga Navesti mõõk (pildid 29 ja 30) leiti Viljandimaalt, Navesti jõe kaldalt mullast, Kõnnu metsavahikohast 500 m kauguselt. Kaitseraua ristlõige on otsades ümar ja keskel kandiline. See kaardub kergelt teramiku suunas ning kaitseraua kummaski otsas on õrnalt laienevad ümarad nupud. See ei aita relva dateerida, kuna see on Oakeshotti tüüp 4 kaitseraud,

mis on tüüpiline kogu keskajale (Oakeshott 1964, 114). Selle mõõga kaheteraline teramik kitseneb õrna nurga all tipuni, mil see mõne sentimeetri ulatuses laugelt torkepunktiks koondub. Teramikul on võimalik eristada lühikest soont. Määraksin selle Oakeshotti XIIIa tüübiks, mis levis nii 13. kui 14. sajanditel (Oakeshott 1964, 42–43).

Järgmine pikkmõök (pilt 31) oli enne Tallinna Linnamuuseumile üleandmist Georg Leetsi erakogus. Sellel asuvad lubjajäljed, mille alusel võib oletada, et see kaevati välja varemeist (Pajus 2007, 167). Relval on lihtne, kergelt kaarjas kaitseraud, mida võiks pidada Oakeshotti tüübi I variatsiooniks, milliseid võib leida viikingiajast kuni renessanssini (Oakeshott 1964, 113). Antud mõök on enesega sarnaste seas ainus, millel on säilinud ka heksagonaalse kujuga originaalne nupp. See on niivõrd kulunud, et näib kohati pea ümar, kuid selle tahud on sellegi poolest märgatavad. Mõõga nupp sobib Oakeshotti tüübiga II, mis leidis kõige laiemat kasutust 14. ja 15. sajanditel (Oakeshott 1964, 103). Sarnaselt eelmisele määraks ma selle mõõga teramiku tüübiks XIIIa. Kuna sel relval on ka nupp säilinud, võib seda analüüsida ka läbi Hoffmayeri tüpologia. Kõige suuremaid sarnasusi võib näha tüübiga III d, mille tunnusjoonteks on varieeruva kujuga ümar nupp ja kaardus kaitseraud (Hoffmeyer 1954a, 191). Ühe väga sarnase relva dateeris uurija 1350. aasta lähedusse (Hoffmeyer 1954b, jn. XXIII). Dateerin selle relva 14. sajandisse.

Mõlemal pool Suurgildi pikkmõõga (pilt 32) teramiku asuvad pronkstaušeeringus ristisümbolid. Kaitseraua läbilõige on ruudukujuline ning rootsule on löödud kärntempliga meistrimärk – Malta rist. Relva leiukoht on teadmata. Märkima peab seda, et relvaga eksponeeritud nupp ei ole originaalis sellega seotud, vaid eksponeerimise eesmärgil hiljem lisatud. Tüpoloogiliselt sarnaneb see mõök kahele eelmisele: pikal teramikul on lühike soon, roots on piisavalt pikk nii ühes kui kahes käes võitlemiseks ja kaitseraud on kergelt kaarjas ning tüpoloogiliselt ei paku see täpsemat dateeringut. Määrän ka antud mõõga 14. sajandisse.

Sõjamuuseumi torkemõök (pilt 33) on teistsuguse funktsionaalsusega pooleteistkäemõök. Teramikul asub lühike soon, millest edasi tuleb keskne rant ning teramiku läbilõige muutub selle juures tipuni nelinurkseks. Kaitseraud on enamjaolt sirge, kuid otsad pööravad järsku teramiku suunas. Nupp puudub. See relv leiti 1958. aastal kolhoos „Pobeditel“ aladelt Võõpsus, Põlvemaal. Kirjeldatud on seda kui leidu „Ljubnitsõ“ lähedasest soost, mis on ilmselt tänapäevane Pihkva järve läänekaldal asuv Lüübnitsa hoiuala piirkond. Oma bakalaureusetöös

määrasin selle teramiku tüübiks XVIIIa (Nõmmela 2017, 21), kuid pean seda seisukohta korrigeerima. Oakeshotti teramiku tüüp XVII kirjeldab Sõjamuuseumi mõõka kõige täpsemalt. Need on sarnaselt väga peenikeste teramikega, pikkade rootsudega ning nende üla osas on vahel ka sarnane soon. Oakeshott dateerib sellised relvad perioodi 1355–1425 (1964, 65).

14. ja 15. sajandite sõjanduses täitis vaadeldav mõök ilmselt spetsiifilist rolli. Tõenäoliselt valmistati torkemõõku järjest täiuslikuma plaatturvisse tõttu. Selliste mõökade kohta kasutatakse terminit „*estoc*“, mille tunnusjooneks on nõeljas, nelinurkse läbilõikega teramik (Evangelista 1995, 213). Sarnaseid, suuri raudrüü-vastased relvi nimetatakse ka terminiga „*Kampfschwert*“ ja analoogne 14. või 15. sajandist pärinev relv asub ka Krakovis, Poolas (Talaga 2013, 17 jn. 7), kuid siin kirjeldatud relv ei ole ilmselt nii suur kui tõelised *Kampfschwert*’id. Kuna selliste relvade löike- ja raiejõud ei ole teiste omaaegsete relvadega võrreldes nii suur, nõudis sellise relva kasutamine kindlasti ka teistsugust võitlusstiili. See võib seletada, miks Eestis on keskajast säilinud ainult üks relv sellest tüübist: spetsialiseerituse tõttu olid sellised mõõgad ilmselt võrdlemisi ebapopulaarsed ning eelistati rohkem harjumuspäraseid võitlusvõtteid. Lisaks olid märksa populaarsemad relvad raudrüüs vastasega võitlemiseks sel perioodil kirves, sõjahaamer ja nui (Oakeshott 1964, 66), seega võidi neid eelistada antud tüüpi torkemõõgale.

ERMi pooleteistkäemõök (pildid 34 ja 22) kuulub samuti sellesse perioodi. Kaitseraua lähedalt kitseneb teramik laugelt tipuni, mil see mõne sentimeetri ulatuses torkepunktiks koondub. Üks mõõgatera on täiesti sirge, teine veidi rohkem kaardus, aga seda võib pidada kas tahtmatuks defektiks või korrosioonist tingitud kahjustuseks. Üle poole teramiku asub peenike soon. Teramik ei ole piisavalt pikk, et relva pikkmõõgaks nimetada, kuigi teiste detailide põhjal võiks seda teha.

Kõige lähedasemalt kuulub mõõga tahuline nupp kokku Oakeshotti nuputüübiga T2, mis oli populaarne Inglismaal ja Saksamaal perioodil u. 1360–1420 (1964, 105). Sellesse perioodi kuulumist kinnitab ka teramik. Võttes arvesse pikkuse, soone kuju ja käepideme osa suuruse, võrdleksin seda relvatüüpi Oakeshotti teramikutüübiga XVIa, mille dateeringuks määras autor 14. ja 15. sajandi (1964, 65). Hoffmeyeri tüpoloogias nimetab autor sarnaste nuppudega relvi grupiks IV, lapikute nuppudega võrdleb ta Sempach-tüüpi mõõkadega (1954a, 193). See mõõgatüüp sai oma nime 1386. aastal toimunud Sempachi lahingus langenud rüütlite relvade järgi, mis leiti Aaraus, nende haudades. Sarnaseid relvi dateeris Hoffmeyer aastatesse 1375–1400

(1954b, pl. XXXI). Teramiku ja nupu kombinatsiooni tõttu määratakse selle mõõga siiski 15. sajandisse.

Väike-Rõngu vallast, Kuusi talust leitud pikkmõõga (pilt 35) kõige selgemateks tüpoloogilisteks tunnusteks on selle tahtulise pirnu kujuline nupp. Mõõga teramik kitseneb kogu pikkuse ulatuses tipuni ja sellel on ka lai, madal soon. Soon läheb ka rootsule edasi, kusjuures käepideme osa ise on pikem kui eespool kirjeldatud pikkmõõkadel. Relva kaitseraud on lihtne, lapik ja kaarjas: ilmselt Oakeshotti tüüp 6. Teramikku iseloomustavad selle pikkus ja madal soon, meenutades kõige enam tüüpi XVIa, mille Oakeshott määras 14. sajandisse (Oakeshott 1964, 63).

Väike-Rõngu mõõga nupu määraks ma Oakeshotti tüübiks T5, milliseid võib Inglise kunstis näha alates 1420. aastatest (1964, 106). Käepide, mille pikkus paraku ei ole täpselt teada, tundub olevat nii pikk, et on mõeldud kahes käes võitlemiseks, tekitades kangiefekti kahe haardepunkti vahel. Samas relva üldpikkus ei luba seda kahekäemõõgaks pidada, kuna Neil Melville peab nende alampiiriks u. 130–140 cm pikkuseid relvi (Melville 2018, 2). Hoffmeyer määrab sellised, kaheksatahuliste pirnikujuliste nuppude ja kaarjate kaitseraudadega mõõgad tüübiks IVc. Kaarjad kaitseraudad on tema uurimuse järgi näitajaks, et relv on pigem Põhja- või Lääne-Euroopa stiilis (Hoffmeyer 1954a, 194). Sellised relvad dateeris ta üksnes 15. sajandisse (Hoffmeyer 1954b, pl. XXXIV ja XXXV). Ka mina kaldun arvama, nupu ja üldkuju põhjal, et see mõõk pärineb ilmselt 15. sajandist.

Pikkmõõkade populaarsuse kohta annab vihjeid ka kujutav kunst. Varaseim teadaolev näide nende kohta kunstis on 14. sajandist pärinev puu pink Tallinna raekojas, mis kujutab Taaveti ja Koljati vahel toimunud võitlust. 14. sajandisse dateerib selle reljeefi peakaitse, mis näib olevat hübriid *bacinet*- ja koerakoon-tüüpi kiivrite vahel (Mäesalu 1995, 147). Mainitud sajandi lõpukümnenditesse lükkavad selle dateeringu Koljati seljas kantavate riiete laiad mitmevoldilised varukad (Mäesalu 2013, 10). Võttes kõike eelnevat arvesse, peaks 14. sajandi lõpust pärinema ka mõõgatüüp, mida sellel teosel on kujutatud, ning sellele faktile on osutatud ka seda reljeefi varem uurides (Mäesalu 1995, 152).

Võrreldes kujutatud relva suurust tegelaste pikkusega, on tegemist ilmselt pikkmõõgaga. Kuju poolest esindab ese tüüpilist keskaegset mõõka, kuna sellel ristikujuline üldplaan, mille moodustavad sirge, ilmselt kaheteraline teramik; väga vähese kumerusega lihtne kaitseraud ja mitmetahuline „pirnikujuline“ nupp, mis sobitub Oakeshotti mõõganuppude tüpoloogias T2-

alatüübiga, mille suurim levikuperiood langeb perioodi peale 1360. aastat (Oakeshott 1960, 314). Reljeef näitab pikkmõõka kui tüüpilise rüütli varustuse osa 14. sajandi lõpus. Nende relvade suurem hulk Eesti leiutamaterjalis võrreldes ühekäemõõkadega võib tuleneda ka sellest, et 14. ja 15. sajanditel oli parem omada multifunktsionaalselt relva, mida sai vastavalt vajadusele kas ühes või kahes käes kasutada. Põhjuseks võis olla raudrüüde jätkuv areng ja sõjameeste vajadus plaatturvises vastase vastu võidelda. Kuna Eestis on materjali vähe, võib esemetüüpide vahetamine olla ka juhuslik.

3.4 Varased kahekäemõõgad 15. sajandi lõpus ja 16. sajandi alguses

Keskajal ei olnud spetsiaalset kahekäemõõga kuju, vaid pikkmõõkade proportsionaalselt suuremad versioonid (Oakeshott 1964, 42). Neid ilmselt kasutati samade võitlusvõtete ja kaasajal nende vahel funktsionaalset erinevust ei tundu olevat (Melville 2018, 3). Sellegipoolest võime piisavalt pikkade käepidemetega pikkmõõga kujulisi relvi kahekäemõõkadeks pidada.

Kuigi ühtegi olemasolevat relva Eestis ei saa pidada varaseks kahekäemõõgaks, on Järvamaa muuseumi kogudes kaks fotot sellisest relvast (pildid 36 ja 37). Mõõk ise ei ole tänaseks enam Järvamaa muuseumi nimistus, kuid sellest hoolimata tuleks seda mainida, et saada parem ülevaade antud tüüpi relvadest. Sarnane mõõk leiti ka Poola-Sileesias, kus see dateeriti 15. sajandi lõpust 16. sajandi alguseni (Michalak 2013, 143) ja Lätis on sarnane leid määratud 16. sajandisse (Brūzis 2016, 64, 267). Vaatluse all olevad fotod kujutavad varast kahekäemõõka, mille konstruktsioon teramiku, nupu ja kaitseraua kuju poolest on pea identne Väike-Rõngu mõõgale. Foto pildistati 1973. aastal restauraator Andres Lääne poolt. Pildil kujutatud relva pikkust saab umbkaudu määrata selle kõrval oleva joonlaua järgi. Mõõga kogupikkuseks võiks olla 120–140 cm ning kaitseraua pikkuseks u. 30 cm. Oluline on aga selle mõõga käepide, mille järgi peaks selle kindlasti määrama kahekäemõõgaks, kuna tõenäoliselt on see suurem kui Hulli välja toodud pikkmõõga käepideme maksimaalne pikkus. Selle relva üldkuju sarnaneb mitmele relvale, mille Oakeshott on määranud oma XVII mõõgatüübiks ja dateerinud 14. sajandi lõppu või 15. sajandi I veerandisse (Oakeshott 1991, 164 ja 165). Ka 15. sajandist pärinevas kunstis võib näha sarnaseid relvi.

Sellise olemusega relvi kujutas lüübeklane Herman Rode oma 1481. aastal loodud kappaltaril (Helme, Kangilaski 1999, 32), mis tänini on Tallinnas Niguliste kirikus säilinud. Mõõku on nendel kujutatud üpris sageli, enamasti tegelaste vöödel. Pikkmõõku võib näha altari mitmel tahvil, näiteks õpetlaste kaitsepühaku Aleksandria Katariina käes (vt. Rode).

Selle relva pikkust võrreldes kujutatud tegelasega tundub, et tegemist on kindlasti kahekäemõõgaga. Kujutatud relva nuppu võiks kirjeldada sileda pirni ja kaitserauda lihtsa „kikilipsu“ kujulisena. Veel on mõõgal värvilisest metallist märk, mis sarnaneb naissugu tähistavale sümbolile, ja soonel on omapärane sik-sak muster. On võimalik, et kunstnik kujutas tseremoniaalset relva, mille eesmärk on näidata staatust ja võimu. Oma välimuse poolest võiks seda pidada 14. sajandist pärinevaks tseremoniaalseks mõõgaks (Melville 2018, 11), kuid sellise sümbolse relva kujutamine maalil tundub mulle ebatõenäoline, kuna nii maal kui tseremoniaalne mõõk on mingis mõttes mõõga sümbolised kujutised. Püha Alexandria Katariina mõõga kuju sarnaneb kõige enam Oakeshotti tüüpidele XIIIa ja XVIa, mis olid populaarsed nii 14. sajandi lõpul kui 15. sajandil (1964, 63). Kinnise kappaltari paremal poolel on maal püha Marseille' Viktorist, püha Nikolausest ja püha Jürist. Püha Jüri on draakoni sisse oma oda katki löönud ning valmistub koletist mõõgaga tapma. Nii püha Katariina kui püha Jüri mõõkadel on sarnased nupud ja käepidemete pikkus on võrreldav. Püha Jüri mõõgal on teramiku poole kaarjas kaitseraud ja nahast kate on sellel palju rohkem ornameenteeritud. Siiski pakun, et nendel kahel maalil on kujutatud sisuliselt sama tüüpi relva.

Võrreldes neid kujutatud relvi nii Väike-Rõngu mõõgaga kui ka Järvamaa muuseumis olevate mõõgafotodega, võib tuua mitmeid sarnasusi nii mõõtmete kui ka konstruktsiooni vahel. Maalidel kujutatud relvade käepidemed on piisavalt pikad, et neid kahekäemõõkadeks määrata. Oluline on näha selliste relvade „vahelüli“ rolli järjest suuremate proportsioonidega pikkmõõkade hulgas, millest lõpuks arenevad välja 16. sajandi II poole massiivsed kahekäemõõgad.

4. 16.–17. sajandi mõõgad Eestis

Kui Euroopas lõppes „rüütellikkuse ajastu“, mida Ewart Oakeshott piiritles 15. sajandi lõpuga (1960, 344), toimusid lahinguväljal suured ümberkorraldused. Esile tõusid professionaalsed, alalised sõjaväed ja püssirohurelvade tähtsus aina kasvas. Raskest raudrüüst hakati järk-järgult loobuma nii püssirohurelvade kui ka lahingutaktika muutumise tõttu: järjest olulisemal kohal oli kergemat turvist kandev jalavägi (Mäesalu 2004, 242). Rüütellikkus, mis eelnevatel sajanditel oli ka praktiline juhend lahingutes käitumise ja nende võitmise kohta, minetas aega mööda oma tähtsuse (Edge, Paddock 1996, 138). Tulirelvad olid 16. ja 17. sajandil veel aeglase laskekiirusega, mille tõttu jäid veel pikaks ajaks olulisele kohale ka lähivõitlusrelvad.

Eesti sõjaajalugu sel perioodil iseloomustab kõige enam 16. sajandil toimunud Liivimaa sõda ja 17. sajandi algupoolel asetleidnud jätkusõjad. Selle käigus toimusid võitlused Poola-Leedu, Taani, Rootsi ja Moskva vahel, millest lõpuks 1629. aastal tuli võitjana välja Rootsi. Rootsi ülemvõim kestis Eesti- ja Liivimaal läbi 17. sajandi, kuni kaotuseni Põhjasõjas 18. sajandi alguses (Küng 2013, 11).

4.1 Pooleteistkäemõõgad 16. sajandil

16. sajandist leidub pooleteistkäemõõku varasemast vähem. 17. sajandist neid Eesti materjalis enam pole.

Ajaloomuuseumi relvahoidlas oleva pooleteistkäemõõga (pildid 38 ja 39) kuju määrab selle suhtelise kindlusega 16. sajandisse. See kaheteraline mõök on osaliselt hävinud korrosiooni ja ilmselt ka murdumise tõttu. Teramik on rombikujuline, ehk mõõgateramikul ei ole soont, vaid keskmine osa sellest on randiga tugevdatud. Nupp on ümar ja kogukas, kaheksa spiraalse soonega. Kaitseraud kaardub teramiku poole ning laieneb otstes, selle läbilõige on nõgusate külgedega rombi kujuline. Kaitseraua kummalgi küljel on erineva kujuga aasad. Nagu mitmelgi teisel selle perioodi mõõgal, on üks aas ümar ja teine väiksem ning ebakorrapärane. Teistel selle perioodi mõõkadel on sarnased ebakorrapärased rõngad (Brūzis 2016, 270 jn. 8; Funcken 1980, 69 jn. 14) ja seega valmistati need tahtlikult. Kujunduse põhjus on ebaselge.

Hoffmayeri tüpoloogias vastavad selliste käepidemetega relvad grupp VII-ga, mida ta kirjeldas kui üleminekuvormi traditsionaalsete keskaegsete mõõkade ja rapiiride vahel (Hoffmeyer 1954a, 196). Päris nõus sellega ei saa küll olla, kuna rapiirid eksisteerisid juba 15. sajandil (Müller, Kölling 1982, 69) ning need on rohkem seotud keskaegsete torkemõõkadega. Määrang 16. sajandisse (Hoffmeyer 1954a, 104) on sobilik, arvestades uuritavale relvale sarnanevate mõõkade dateeringuid (Hoffmeyer 1954b, jn. XLI–XLII).

Oakeshotti keskaegsete mõõkade tüpoloogias ei ole täpseid vasteid kirjeldamiseks selliste mõõkade kaitseraudu, ning nuppude osas võiks välja tuua vaid keraja kujuga tüübi R (Oakeshott 1964, 100). Seegi tüüp on kaunistamata ja seega mitte sarnane selle relva nupule igal moel. Teramiku puhul võiks olla tegemist tüübiga XVIII või XVIIIc mõõga läbilõike kuju arvestades (Oakeshott 1964, 71–72). Oakeshotti sõnul oldi sellised teramikud muutumatul kujul populaarsed 14.–18. sajandil (Oakeshott 1964, 68–69).

Selle relva kuju on sarnane mõõga kujutisele 1536. aastal vermitud Liivi ordumestri, Hermann Brüggenei-Hasenkampi ühetaalrisel mündil (Haljak 2010a, 120). Kaitseraud on tugevasti kaarja kujuga ning näha on ka kaitserõngast. Nupp on ümardatud, lapik kaksik-koonus, mille otsas on lisatud ümmargune nupuke. Mõõga teramik on lai ja koondub sirgjoones tipu suunal, kus see tundub lõppevat veidi ümardatud kujul. Kogupikkuses ulatub mõök ordumeistri õlani. Selle relva kõige iseloomulikumaks tunnusmärgiks on kaitseraud. Selle kuju meenutab 15. sajandi lõpust pärinevaid teramikuga lapiti olevate rõngastega kaitseraudu Hispaaniast (Oakeshott 1964, 199–200). 16. sajandi alguses levis see mood üle Euroopa (Funcken 1980, 68–69). Samasse aega on määratud ka võrreldav relv Lätist (Brūzis 2016, 74 jn 3 ja 267 jn. 10) ja analoogilised relvad Poolast on dateeritud 16. sajandi I poolde (Marek 2008, 274).

Teatud tüüpi üheteralisi kahe- või pooleteistkäämõõku võib nimetada terminiga „*grosse messer*“. Selliste relvade hulka kuulub näiteks Põide mõök (pildid 40 ja 41), mis leiti 1950. aastal Saaremaalt Põide kihelkonnast, Orinõmme külas oleva Härma talu maalt. See on kaarja, üheteralise teramikuga relv, mille küljel on suur külgmise rõngaga kaitseraud. Pooleks murdunud rootsu otsas asub ka lai, lapik nupp. Kaitseraua võib määrata Žakovsky tüübiks 2a, millel on sirged väikeste pallidega lõppevad otsad ja keskel ümar külge keevitatud rõngas (Žakovsky 2014, 372). Sellised kaitserauad on Žakovsky järgi tavaliselt seotud „pikkade tessakidega“ ja dateeritakse perioodi 16. sajandi algusest 17. sajandi keskpaika (Žakovsky 2014, 338–339). Lech Marek kirjeldas neid relvi isegi varase 16. sajandi Ungari stiilis kahekäe saablina (Marek 2008,

210–211), aga Žakovksy vaidles enda uurimuses sellele vastu. Ta leidis, et neil relvadel ei ole saablitega tüpoloogilist seost ja arenesid pigem välja ühekäelistest tessakidest (Žakovsky 2014, 131). Arvan, et sellest hoolimata võib see mõök pärineda 16. sajandi I poolest. Lätis on sarnane relv samuti 16. sajandisse määratud, kuid sellel on lisaks ka nukikaitse, seega võib olla veidi hilisemast sajandi poolest (Brūzis 2016, 270 jn. 10).

Suure tõenäosusega 16. sajandist pärineb ka järgnev pooleteistkää mõök, mida võib nimetada samuti *grosse messer*’iks või pikaks tessakiks (Oakeshott 1980, jn. 8; Žakovsky 2014, 131). „Suurgildi messer“ (pilt 42) esindab relvatüüpi mida on nimetatud ka jahimõögaks, kuigi ilmselt küttemisel just selliseid mõöku ei kasutatud (Oakeshott 1980, 154). Teramik on pikk, üheteraline ning sellele on löödud kärntempliga meistrimärk. Nupuks on ebakorrapärase rombi kujuline raudseib. Antud mõök pärineb tõenäoliselt 16. sajandist, millisesse perioodi on dateeritud ka teised sarnased relvad (Withers 2011, 116). Sellised on ka Žakovsky tüüp C4a pikad tessakud, mille autor dateeris 15. sajandi II poolest 16. sajandi I poolde (Žakovsky 2014, 248) ning sarnaseid relvi on juba 20. sajandi alguses 16. sajandiga seotud (Hutton 1901, 42).

4.2 16. sajandi kahekäemõõgad

16. sajandil muutus kahekäemõökade roll lahingus tähtsamaks kui varem. Ka konstruktsiooni poolest valmistati neid relvi suuremate ja uhkematena kui seda varem oli tehtud. Need relvad, mis võivad olla kuni 170 või 180 cm pikad (Melville 2018, 31), on väga spetsiifilise funktsiooni ja kasutusviisiga. Varase 16. sajandi kahekäemõõgad jäid ennist mainitud proportsioonidest tagasihoidlikumateks.

Näide 16. sajandi I poole kahekäemõõgast on ka Eestis (pildid 43 ja 44). Mõõgal on sirge kaitseraud, pirnukujuline nupp ja käepide, mis koosneb puidust mille ümber keriti vasktraat. Sarnaseid relvi on dateeritud 16. sajandi algusesse (Wilkinson 1985, 8; vt. Fischer 2007, 46). Sellised, praktilise kuju ja vähese ornamendiga relvad olid kõige populaarsemaks kahekäemõõga tüübiks enne 16. sajandi II poolt (Melville 2018, 31).

Kaks hilisemat kahekäemõõka pärinevad Eesti Ajaloomuuseumi kogust. 16. sajandil arenes see relvatüüp hästi treenitud palgasõdurite käes lahingutes taktikaliselt võimsaks. Põhiliselt oli kahekäemõökadega relvastatud sõdurite ülesandeks kaitsta lahingüksuse lippu ja neile maksti

selle eest topelt palka. Varasemalt saadeti neid ka hirmutamistaktikana piigirivisid laiali ajama (Melville 2018, 121). Need relvad on küll funktsionaalsed, kuid ornamenteeritud kaitseraudadega. Nende põhjal on võimalik välja selgitada küllaltki palju informatsiooni ka relvade päritolu kohta. Uuritaval perioodil olid olulistel militaarsetel jõududel erinevad ornamendi stiilid (Melville 2018, 46).

Esimene kahest relvast (pilt 45) pärineb Johann Buckhardi kollektsioonist. Selle mõõga pika käepideme otsas on piklik tilgakujuline nupp. Kaitseraua ornament on spiraalne – ühed spiraalid asuvad kaitseraua otstes, keeratud teramiku suunas, ning teine paar teramiku lähedal, samale poole suunatud. Kaitseraua asuvad ka kaks külgmist rõngast, mis koosnevad lapikutest metallribadest. Märkimisväärne on *ricasso*: üpris pikal teritamata teramiku osal asub umbes poole peal kaks lisa kaitsetera. Selline lisaterade paiknemine *ricasso*'l on suhteliselt unikaalne. Kahjuks on see põhjuseks, miks teramiku päritolu ei ole võimalik määrata. Spiraalidega kaitseraud on kindlasti pärit kusagilt Saksa kultuuriruumi aladelt, sest sellist ornamenti võib leida nii Saksa kui Madalmaade relvadel (Melville 2018, 75–78). See võib tähendada, et relv valmistati Tallinnas kohapeal, kuna on teada, et Tallinnas tegutses ka mõõgaseppasid (Kaplinski 2015, 115). Kuna nende kohta on informatsiooni alates 15. sajandist (Kaplinski 2015, 115–116), ei saa ka Tallinna oma mõõgameistrite kätt nende esemete valmistamisel välistada.

Tallinna linnas oli üle poole seppadest sakslased (Kaplinski 1980, 100), seega võisid nende mõõkade valmistajad olla kohalikud Tallinna sakslased. Hansalinnade vahel toimus tihe ränne, mille käigus meistrid linnast linna oma teenuseid käisid pakkumas. Selle põhjuseks oli nii parema elatusaseme otsingud kui ka turu situatsiooni muutumine (Kaplinski 1980, 98). Kuna mõõgaseppade amet sõltus nõudlusest, oli ka nende liikuvus linnade vahel suur: 53% (Kaplinski 1980, 100). Keskaegsel Tallinnal olid kõige tihedamad väliskontaktid Brandenburgi ja Mecklenburgiga (Kaplinski 1980, 92–93). Selle tõttu ei saa välistada, et nende Saksa stiilis kahekäemõõkade valmistamisega võis tegeleda Tallinnasse rännanud Saksa päritolu mõõgasepp.

Sarnase järeltõlke saab teha ka teise kahekäemõõga kohta (pilt 46). Relv saadi 1919. aastal Pärnust. Põhiomadustelt on relvad sarnased, kuid detailid erinevad. Pikema *ricasso* lõpus on kaks kaitseraua poole tagasi keeratud lühikest kaitsetera. Kaitseraua on sarnane ornament, kuid otsad lõppevad kolme spiraaliga, mille keskelt eendub kinnise lillenupu kujuline varb. Kaitseraua keskel, suunaga teramiku poole asetsevad kaks spiraalornamenti, ja kummalgi pool teramikku on

ümara ristlõikega kaitserõngad. Käepide on kaetud mosta nahaga, sellel on näha tähti U ja K. Paraku ei ole Pärnu mõõgaseppade kohta teada kuigi palju, aga ma arvan, et ka seal võis käsitööliste kontingent ja liikuvus olla mingil määral Tallinnaga võrreldav. Ilmselt ka see Saksa tüüpi relv võis olla valmistatud kas kohaliku sakslasest mõõgasepa või Saksamaalt tulnud rändmeistri poolt.

Kuna me ei tea nende relvade ajalugu enne muuseumisse sattumist, võisid need relvad Eestisse sattuda ka sõjategevuse käigus. Analoogseid kahekäemõõku kasutasid Saksa palgasõdurid (Müller, Kölling 1982, 66; Melville 2018, 103), järelikult võivad ka Suurgildi kahekäemõõgad nendega seotud olla. Antud hüpoteesi tõestamiseks ei ole vajalikke tõendeid. Sama tõenäoline on ka nende relvade kasutamine Vana-Liivimaa sõjameeste poolt.

4.3 Käekorvidega mõõgad 16. ja 17. sajandil

Alates 16. sajandist arenesid välja keerulisema kujuga kaitsekorvid, mille funktsiooniks oli veelgi täiuslikumalt relvakandja kätt kaitsta.

Üks käekorviga mõök (pilt 47) on eksponeeritud Tartu Linnamuuseumis rapiiri nimetuse all, kuid tegelikkuses võiks selle tüübiks olla 16. sajandi *bastard sword*, mida nimetatakse nii, kuna nad arenesid välja varasematest pikkmõõkadest (Oakeshott 1980, 129). Oakeshott nimetab sellise välimusega relvi Baieri-tüüpi *bastard sword*'ideks (1980, 130). Põhilisteks tunnusjoonteks selle relva puhul on iseloomulik kaitseraua ja käekorvi segastiil, kus kaitseraua on odaotsakujulised poolused ja väheste lisarõngastega käekorv. Nendele relvadele on omapärane ka Tartu Linnamuuseumi mõõgaga sarnane tilgakujuline nupp (Oakeshott 1980, 131). Põhilised dateeringud sellistele esemetele pärinevad Dresdeni muuseumist, kus analoogsete kaitsekorvidega mõõgad ja pistodad on dateeritud aastatesse 1540–1570 (Oakeshott 1980, 131). Relva teramik on peenike, kuid välimuse põhjal tundub, et see mõök ei ole üksnes torkamiseks mõeldud, kuna selle keskel asub soon mitte ribi.

Samasse kategooriasse kuulub „Tallinna käekorviga mõök“ (pilt 48). Sellel võib näha omapärase kujuga korvi ja pikka, suhteliselt peenikest kaheteralist teramikku. Selle korvi ehitus sarnaneb Tartu Linnamuuseumis asuvale relvale, kuid sellel ei ole enam kaitseraua osa, vaid korvi küljes

on üks pikk, teramiku poole kumer varb. Võimalik, et teiselt poolt on sarnane osa murdunud. Selle relva teramik on suhteliselt pikk ja peenike, keskelt mitte soonega vaid veidi kõrgendatud ribiga. Sellegipoolest tundub see kaheteraline teramik piisavalt robustne nii torkamiseks kui raiumiseks. Kuna antud mõõga kuju on sarnane Tartu Linnamuuseumi mõõgale, ja analoogilisi Saksa relvi on ka internetioktsionitel 16. sajandi lõppu dateeritud (vt. Lot 2185), määraksin selle 16. sajandi sajandisse.

Tallinnas, Eesti Ajaloomuuseumi relvahoidlas asub üks üheteraline korviga mõõk, millel on lisaks teramiku suunal kaarduv kaitseraud ja külgmine plaat (pildid 49 ja 50). Mõõga nuppu võiks kirjeldada seenekujulisena. Oakeshotti 16. ja 17. sajandi relvade uurimuses langeb see nn. „eksperimentaalsete kaitsekorvidega“ mõõkade kategooriasse, kuna selle relva puhul on võimalik märgata üleminekut varasematelt, vähesema kaitsega mõõkadelt nendele, millel on ulatuslikumalt kätt katvad korvid (Oakeshott 1980, 156). Neid relvi valmistati Saksamaal 16. ja 17. sajandi vahetuse paiku. Kuigi selliste mõõkade illustatsioonidel on tavaliselt sirged kaitseraud, on Ajaloomuuseumi relv minu arvates samuti Saksa korvmõõk.

Võrreldava ehitusega on ka järgmine üheteraline relv (pildid 51 ja 52), kuid sarnasustest hoolimata võib tuua välja ka mitmeid erinevusi. Sellel mõõgal pole eenduvaid kaitse detaile. Korvi teramikupoolses osas on lapiti tasapinnas asetsevatest rõngastest koosnev kaitse. Relv leiti Viljandi kihelkonna Uusna vallast „Põrgu kesa“ talust.

Sellised „kringli“ kujulised kaitseraud olid juba varasematel sajanditel populaarsed nii Skandinaavias kui ka Kesk-Euroopa palgasõdurite relvadel (Melville 2018, 62; Withers 2011, 115). Relva korv sarnaneb eelnevatele mõõkadele ja ka teramik näib funktsionaalselt võrreldav. Antud relvale sarnanevad „*katzbalger*“ tüüpi mõõgad olid ühed esimestest Euroopas, millele käekorvid paigaldati (Oakeshott 1980, 142). Tõenäoliselt on antud relv selliste mõõkade edasiarendus, kuigi kirjandusest täpset vastet siinkohal analüüsitud korvitüübile ei õnnestunud leida. Tüpoloogilist analoogiat võib näidata aga selle mõõga lapik õiekujuline nupp, mille sarnased on ka mõnedel 16. sajandi *katzbalger*’itel (Müller, Kölling 1982, 68 ja 189; Oakeshott 1980, 142 jn. 59).

Veel ühte Ajaloomuuseumi relvakogus olevat mõõka (pildid 53 ja 53) võib pidada eelmisega tüpoloogiliselt identseks. Selle kaheteralise teramiku hapra ja korrodeerunud oleku tõttu ei ole lihtne hinnata kui palju on säilinud selle orginaalpikkusest ja -laiusest. Kadunud on ka mõõga

nupp. Mõõga küljes asub lisaks käekorvile ka S-tähe kujuline plaat. Detailide poolest on see eelmisest keerukam, kuna põhiosa moodustavatel spiraalidel on rohkem lisaharusid. See S-kujuline osa moodustab pea nelinurkse kaitsevõrestiku.

Välimuse poolest sarnanevad eelmised kaks mõõka hilisematele 18. sajandi ohvitserimõõkadele, millel on sarnase kujuga korvid kuid alumiste rõngaste asemel täismetallist plaadid (Müller, Kölling 1982, 283). Korvi erinevuste tõttu arvan, et siinkohal kirjeldatavad mõõgad on märksa varasemad ja dateerin mõlemad 16. sajandi II poolest 17. sajandi I poolde. Dateeringut kinnitab ka nende relvade kaitseplaatide sarnasus *katzbalger*-tüüpi mõõkade omadele.

Arvatavasti muutus selliste relvade käekorv aega mööda aina rohkem tihedaks ja suuremat kaitset pakkuvaks. Samal perioodil kasutati edasi ka alternatiivsete kaitsekompleksidega mõõku, mis viitab minu arvates sellele, et käekorviga mõõga kasutamine oli kas isiklik eelistus või kasutati neid konkreetsetes lahingolukordades, kus käe võimalikult täiuslik kaitsmine omas suurt tähtsust. Kuigi sellised relvad pakkusid rohkem kaitset, võisid nad lisatud kaitsetetailide ja kogukate teramike tõttu olla raskemad. Tõenäoliselt kasutasid selliseid relvi professionaalsed võitlejad, kelle jaoks ei olnud oluline relva mugav kaasas kandmine, vaid selle võimalikult suur efektiivsus lahingus. Vaadeldavate relvade võrdlusmaterjal on saksapärase. Kolme esimest on uurijad sidunud otseselt Saksa relvatüüpidega ja kahe viimase puhul võib näha sarnasusi palgasõdurite relvastusega. S-kujuliste plaatidega mõõgad võisid kuuluda kutselistele sõjameestele, keda Liivi sõja ajal Eestis võitlema palgati.

4.4 Torkemõõgad 16. ja 17. sajandil

Antud perioodist pärinevatest torkemõõkadest kõige ikoonilisem on ilmselt rapiir, mille seotus kirjanduslike, filmi ja muude populaarteaduslike kangelastega on muutnud selle relvatüübi sama kuulsaks kui keskaegse rüütelliku mõõga. Kuid rapiirid ei olnud kaugeltki ainsad mõõgad, mille põhiliseks funktsiooniks oli oma peenikese teramikuga vastast torgata.

Üks uuritav ese on Viljandi muuseumi leiukogust pärit torkemõõga katke (pilt 55). Tugevasti korrodeerunud relv näis kuju poolest ebaharilik, kuna selle suhteliselt peenikese teramiku kohta olid selle kaitseraud ja nupp robustsed. Säilinud on vaid lühike osa teramikust. Vaadates selle ahenemise nurka oli see originaalis suhteliselt lühike. Vähemalt kaitseraua lähedal on relval

soon, kuid tugeva korrosiooni tõttu ei ole võimalik määrata selle täpset laiust. Pikal kaitseraual on näha tugevalt roostetanud kaitseplaadi ja -rõnga jäänuseid.

Käepideme ja teramiku kaalu erinevuse põhjuseks võib pidada tahet saavutada tipu üle suuremat kontrolli. Nõelja teramikuga relva puhul võib see aidata kaasa ka tugevamate torgete sooritamisele, andes rünnakule rohkem inertsi. Löömiseks ja raiumiseks mõeldud mõökade teramikud on raskemad ja robustsemad, et löögijõud oleks võimalikult suur. Torkamise jaoks aga on märksa parem, kui teramik kaalub vähe ja seda saab täpselt suunata ja tasakaal ei oma ilmselt nii suurt tähtsust, kuna terve relv liigub otsejoones vastase suunas.

Nupu ja kaitseraua kombinatsioon kui ka peenike teramik aitasid selle mõõga määrata kui saksapärase *estoc* 'i (Oakeshott 1980, 135), mis pärineb täpsemalt 16. sajandi II poolest (Wilkinson 1985, 13). Sarnase kaitsekompleksiga relv on 16. sajandisse määratud ka Lätis (Brūzis 2016, 267 jn. 1).

Torkemõök leiti ka Peipsi järvest (Mäesalu 2016, 2; pilt 56). Sellel on pikk, neljakandilise ristlõikega teramik. Sellise teramikuga mõök valmistati eelkõige torkamiseks ning selle kuju uurides tundub, et löikamine on sellega keeruline kui mitte võimatu. Rootsus otsas on laieneva, ümaraotsalise silindri kujuline nupp. Selle mõõga põhiliseks tunnusjooneks on kaitseraud, mis koosneb kahest rõngast kummalgi pool teramikku ja kaheksakülgselt plaadist nende all. Sellise kaitseraua funktsioon pole väga selge. Mitmetel teistel mõökadel uuritavast perioodist on samuti külgmised rõngad, aga tavaliselt kaitserauale lisaks. Selle mõõga puhul nad aga moodustavad koos plaadiga kogu kaitsekompleksi. Tegemist võib olla ka lihtsalt perioodi moega. Kuigi see erineb eelnevalt kirjeldatud torkemõögast tunduvad, on „*estoc*“ ilmselt täpsem termin selle mõõga kirjeldamiseks. Tõenäoliselt on tegemist Austrias ja Ungaris kasutusel olnud haruldase torkemõõga tüübiga 16. sajandist (Demmin 1894, 220; vt. AW Estoc).

Omapärane mõök asub Narva muuseumi relvakogus (pilt 57). Funktsioonilt torkemõõgale sarnaneva relva teramiku kuju on „leegikujuline“. See tähendab, peenike teramik on loogeline just kui kujutatud tule leek või madu. Mõõgal puudub käepide ja nupp, kuid säilinud on sirge, keskkohast kitsam kaitseraud. Teramikul tundub olevat teritamata osa ehk *ricasso*. Ühel teramiku poolel asuvad ka ladina tähed: „SPRAWIEDLIW ... CZ SCYROCZ“. Relv on dateeritud 16. sajandisse ja eelkirjeldatud tähtedest lähtuvalt on tegemist ilmselt Poolas valmistatud mõõgaga (Bulatnikov 2010, 219).

Sellise leegikujulise teramikuga mõõku nimetatakse *flamberg*'ideks. Kõige tõenäolisemalt oli see teramiku stiil ornamentaalse ja näitas staatust. Võimalik on aga ka mingi funktsionaalsus, nt. vastase löögi pidurdamine, kui see libiseb mööda teramikku kaitseraua suunas. Leegikujuliste teramikega kahekäemõõku on dateeritud juba 15. sajandisse, kuid 16. ja 17. sajanditel valmistati *flamberg* teramikega ka torkemõõku (Funcken 1980, 62). Mõõga funktsiooni ja teramiku kuju tõttu dateeriksin selle relva 16. sajandisse.

Ajaloomuuseumi relvakogus asub ka rapiir (pildid 58 ja 59). Selle murdunud, lühikese *ricassoga* teramikul on kuldamisjäljed. Silindrikujulise nupu esitahul on reljeefne inimfiguur. Kaitseks on mitmeosaline kaitsekompleks, mille põhiosa moodustab sangakujuline varb ja sellest eenduv kõver detail teisel pool teramikku. Viimase külge on liidetud kaks paralleelset ringikujulist haru mõõga esiküljel ning ristuvad harud mõõga tagaküljel. Relv osteti muuseumi kogusse 1991. aastal. Konserveerimise otstarbel on relv kaetud üleni õlise vedelikuga.

Rapiiril ja mõõgal ei ole sageli kerge vahet teha, kuna nende käepideme kujud on uuritava perioodil sarnased. Seega tuleb erinevuse otsimisel lähtuda teramikust. Nagu ütles tabavalt Oakeshott: „Kui tunned, et võid selle relvaga lõigata otsast mehe käe, on tegemist mõõgaga. Kui mitte, on see rapiir.“ (Oakeshott 1980, 137). Käsitsedes antud relva peab tõdema, et ilmselt jäsmeid sellega otsast lõigata ei ole võimalik. Muuseumi andmebaasis on relvale antud hinnanguliselt daatumiks 17. sajand. Sarnaseid looklevaid ja rõngastega käepidemeid võib seostada tüüpiliste 16. sajandi stiilidega (Oakeshott 1980, 128 ja 138–139; Funcken 1980, 70–71), teisalt on analoogiliste käepidemetega mõõku dateeritud 16. sajandist 17. sajandi I poolde (Müller, Kölling 1982, 214, 210–211 ja 214). 16. sajandi II pool kuni 17. sajandi I pool on tõenäoliseim periood, mil selliseid relvi võidi valmistada.

Ajaloomuuseumi relvahoidlas on säilinud analoogilise relva teramik, kuigi sel esemel puudub peanumber ja seda pole sisestatud muuseumite infosüsteemi (pilt 60). Sellel peenikesel mõõgateral asuvad kaks keskmist soont. Kuna nii tipp kui ka käepide puuduvad, on keeruline seda paigutada tüpoloogiliselt, kuid üldise kuju poolest võiks see sobida kokku 16.–17. sajandi rapiiride ja muude torke- ja tsiviilmõõkadega. On võimalik, et see on mingi teise relvakogus oleva mõõga teramik, mida ei ole eraldi arvele võetud. Sarnasusi arvestades on see ilmselt eelmainitud rapiiri teramiku osa.

Torkemõök vaadeldavast perioodist asub ka Pärnu muuseumis (pilt 61). Relv leiti 1961. aastal Pärnumaal Tõhela järvest ida pool uudismaa kündmise käigus. Selle käepideme kuju ja nupp meenutavad keerukamat versiooni 15. sajandil esile tulnud üheteralistest saablitest (Oakeshott 1980, 153). Samas, see relv ise on murdunud teramikuga, mille säilinud osa on selgelt kaheteraline ja kitsas nagu rapiir. Mõõkade kasutusaeg on pikk ja kaitsekorvi ning teramiku näiline ebakõla võib olla tingitud sellest, et erinevat tüüpi mõõkade osad on pandud omaniku soovil kokku, või siis vanemale teramikule lisati uuem käekaitse. Samas ei pruugi tegemist ollagi mingi erilise kombinatsiooniga. Kuigi sellise kujuga nuppe ei kohta kirjanduses tihti, võib relva üldise kuju järgi määrata 16. sajandi teise poolde, mil antud käekorvi kuju ja kaheteralise teramiku kombinatsioon oli kasutuses (Funcken 1980, 68–69).

4.5 Muud ühekäemõõgad 16.–17. sajandil

Kõiki 16.–17. sajandi relvi ei ole võimalik nii selgelt klassifitseerida ja omasugustega ühte jaotusse määrata, seega analüüsin järgnevalt kõiki neid ühekäemõõku, mis eelnevasse kategooriatesse ei sobitu.

Tallinna Ajaloomuuseumi Suurgildi relvanäitusel on eksponeeritud mõök, mida on pearaamatus nimetatud ratsanikumõõgaks (pilt 62). Kummalegi teramiku poolele soone sisse on graveeritud tähed: ühel pool „XAATXATPAXATAPFN“ ja teisel „APROAPFNPRSO“. Esimese tähe kombinatsiooni poolel on ka vaskinkrustatsioonis hundi skemaatiline kujutis. Mõlemal pool asub ka Toledo linna vaatemärk, mille sarnast võib näha näiteks ka 1600. aastast pärineval rapiiril (Müller, Kölling 1982, 372–373). Märgid viitavad, et tegemist on Hispaania relvameistrite kätetööga. Sarnast tüüpi mõõka on analüüsitud põhjalikult Moldova Ajaloomuuseumis (Hriban 2014). Kõik selle detailid sarnanevad vaadeldava mõõgaga, kuid pole identsed. Siiski on mõõga teramik, nupp ja kaitseraua kuju piisavalt võrreldavad, et ühe järgi teist dateerida. Sellise välimusega mõõgad võib paigutada 16. sajandi lõppu, 17. sajandi algusesse (Hriban 2014, 265). Tüpoloogiliselt sarnase ehitusega on ka 16. sajandi lõpust või 16.–17. sajandi vahetusest pärinev Solingeni relvatehases sepistatud mõök, mille teramikule on kantud detailne kalender (Müller, Kölling 1982, 205). Ka Poolast on sarnaste teramike ja

kaitsekompleksitega relvi leitud, kus nad on 16. sajandi II poolde dateeritud (Marek 2008, 276 jn. 103-c).

Eesti Sõjamuuseumis asuva mõõga (pildid 63 ja 64) teramiku teritamata küljel on peenike soon. Teramikul on meistrimärk, mis viitab selle teramiku pärinemisele „vana-Araabiast“, nagu kirjas selle eseme kaardil Ajaloomuuseumi kartoteegis. Kaitseraual on rõngastega kaitsekompleks. Üks rõngastest on ebakorrapärase kujuga – sellist kaitserõnga motiivi on näha ka mitmetel teistel uuritava perioodi relvadel. Käekorvi ja rõngaste läbilõiked on ümarad ning kaitseraua otsas olevatel nuppudel on pealpool ruuduline muster ning üldise kuju poolest meenutavad roosiõit. Säilinud on ka relva puidust käepide, ümber mille on keritud peenike valgevasest traat. Mõõga nupp on ümar ja lapik, otsast nupuga. See üheteraline mõök on muuseumis dateeritud u. 1600. aasta lähedusse, millega võib nõustuda. See sarnaneb kaitseraua ja teramiku üldkuju poolest nii 16. sajandi I poole pooleteistkäämõökadele, millel küll ei ole selliseid kaitsekorve (Müller, Kölling 1982, 195) ning samas ka 17. sajandi kaitsekorvide ja kaitseplaatidega ratsamõökadele (Müller, Kölling 1982, 228). Ilmselt pärineb see relv 16. sajandi lõpust või 17. sajandi algusest.

Virumaa muuseumis asub spiraalse S-tähe kujulise kaitserauaga mõök (pildid 65 ja 66). Robustne nupp rootsu otsas on 6-osalise õie kujuline. Mõök leiti 1952. aasta suvel juhuslikult Rakvere rajoonist E. Vilde nimelise kolhoosi põllult ja võeti muuseumisse vastu 1953. aastal. Selle eseme murtud teramik on üheteraline. Antud relva kaitseraud on oma põhikuju poolest sarnane 16. sajandil levinud *katzbalger*-tüüpi palgasõdurimõökadele (Oakeshott 1980, 142). Alo Ervin võrdles selle relva ümarat, teravatipulist nuppu Tallinna Suurgildi kahekäämõökade omadega (Ervin 2017, 38), pakkudes ka selle relva dateeringuks 16. sajandi II poolt. Olen samuti selle dateeringuga nõus.

Samas leiukogus asub ka sarnane kaitseraud (pildid 67 ja 68). Rakendades võrdlust kahekäämõökade ja Rakvere muuseumis oleva mõõga vahel, dateeris Ervin ka selle eseme samasse perioodi, 16. sajandi II poolde (Ervin 2017, 38). Eelneva relva analüüsi põhjal nõustun ma selle dateeringuga. Need esemed on niivõrd sarnased, et nende kuulumine samasse perioodi on enam kui tõenäoline.

„Viljandi üheteraline mõök“ (pilt 69) on murtud teramikuga relv Viljandi muuseumi ekspositsioonist. Selle kumeral, nupukujuliste otsadega kaitseraual on paremal pool teramikku lisarõngas. Selle relva nupp ei ole säilinud, kuid alles on selle peenike roots.

Lisarõngas annab juba mõista lisa kaitse vajadusest, millele tulevikus relvasepad järjest rohkem rõhku asetavad. Sellise relvatüübi puhul võib arutelu alla tulla ka terminoloogia: kas nimetada seda üheteraliseks mõõgaks või saabliks? Saksa relvauurijad loevad üheteralisi mõõgale sarnaseid relvi pigem saabliteks. Sarnase, 16. sajandist pärineva üheteralise mõõga nimetus Mülleri ja Köllingi teoses on just nimelt saabel (Müller, Kölling 1982, 189). Siiski leian, et Viljandi üheteralise mõõga teramiku säilinud osa viitab piisavalt sirgele mõõgatüübile, mida saabliks nimetada ei saaks. Võttes arvesse mujalt leitud analoogilisi relvi (Brūzis 2016, 270 jn. 9), dateeriksin selle mõõga 16. sajandisse.

Viljandi muuseumis on veel üks üheteraline mõök (pildid 70 ja 71), mille nupu kuju meenutab kumerate pealmiste tahkudega püramiidi. Kaitseraua ühel pool asetsevad üles ja alla kaarduvad lisaharud, millest ainult üle käepideme kaarduv osa on säilinud.

Ka mujal leitud 16. ja 17. sajandist pärinevatel üheteralistel teramikrelvadel on sellised nupud (Žakovsky 2014, 328). Sarnaste nuppudega relvi seob Žakovsky tüüpiliste Austria ja Ungari tessakidega aastatest 1560–1600 ja ka rootslaste ja taanlaste relvastusega (Žakovsky 2014, 329). Seega tundub, et sellised nupud on suhteliselt laialt levinud. Sarnase välimusega on ka torkerelvi käsitsevas osas mainitud *estoc* Eesti Sõjamuuseumis, mille 16. sajandisse määrasin. Poolas on analoogilised teramikrelvad dateeritud 16. sajandi II poolde (Marek 2008, 212). Võrdlustest lähtuvalt määran selle mõõga 16. sajandisse.

Tallinna Linnamuuseumi kogust pärineb üheteraline mõök (pildid 72 ja 73), mille peenikese rootsu otsas on lameda silinderbaasiga kerakujuline nupp. Kaitseraud on ühelt poolt sangakujuline, teiselt poolt kaardub spiraalikujuliselt teramiku poole. Selle ümber on ovaalne rõngas. Sarnase üldkujuga kaitseraudu võib näha juba 16. sajandist (Funcken 1980, 70–71), kuid antud relv pärineb pigem siiski 17. sajandist. Sellel relval on „*Walloon*“-tüüpi käepide, millised olid populaarsed Põhja-Euroopas 17. sajandi I poolel (Withers 2011, 245). Neile on iseloomulikud kirjeldatud detailid, hilisematel mõökadel on rõnga sees auklik plaat (Oakeshott 1980, 171). Võrreldavaid relvi võib leida nt. Lõuna-Saksamaa ja Madalmaade muuseumitest (Oakeshott 1980, Plate 20).

Viljandi muuseumis asuvad kaks varauusaegset kaitserauda, millest esimene on pärit ordulinnusest. Selle sirgel kaitseraua asub lisarõngas, mille sees on kolmeharulise õie kujuline plaat (pilt 74). Ühel küljel on lühike konksukujuline jätke, mille sarnane asusu ilmselt ka teisel

pool. Ants Kree käsitles seda eset oma bakalaureusetöös kui rapiiri kaitserauda (Kree 2011, 13). Sellisele järeldusele tuli ta vaadates kaitseraua keskel oleva augu suurust – mis ilmselt tundus talle piisavalt väike, et laiateralise mõõga roots sinna ei mahuks. Ma ei ole tema analüüsiga nõus, kuna ka laiateraliste mõõkade rootsud võivad olla piisavalt peenikesed, et selliste mõõtmetega august läbi mahtuda. Kirjanduses pole ma analoogilisi kaitseraudu kohanud, kuid sarnane ese asub Lätis. Sellel on ümarad otsad ja suurem rootsuauk ning rõnga keskelt puudub ka plaat, kuid üldkuju poolest on see siiski võrreldav. Kirjeldatav kaitseraud on dateeritud 16. sajandisse (Brūzis 2016, 269 jn. 8) ja ka Viljandi muuseumis asuv ese pärineb suure tõenäosusega samast perioodist.

Teise Viljandi kaitseraua (pilt 75) otstes on ümarad nupud ning ühel poolel eendub keskelt laienev, kumer plaat. See plaat on olnud ilmselt juba kasutamise ajal kahes osas, kusjuures selle keskmises oleva vahe ääred on ümar-sakilise mustriega kaunistatud. Veel on sellel plaadil näha kahte väikest auku ja kahte suuremat, mille kuju võiks kirjeldada kas seene või kirvepea kujulisena. Sellised kaitsekorvid on iseloomulikud erinevate teramikutüüpidega relvadele, milliseid valmistati 16. sajandi lõpus ja 17. sajandi alguses (Withers 2011, 146; Oakeshott 1980, 172 jn. 78). Kuna vaadeldava detaili ehitus on viidatud näidetest lihtsam, pärineb see tõenäoliselt 16. sajandi I poolest.

Võrdlusmaterjali puudumisel dateeris Alo Ervin kõik Rakvere linnuse kaitsekorvide osad 16. sajandi lõppu või 17. sajandi algusesse. Linnuse ajaloost tulenevalt ei saa need esemed pärineda hilisemast perioodist kui 1605. aasta (2017, 37–39).

Ühte mainitud esemetest (pilt 76) nimetas Ervin rapiiri kaitsekorvi osaks (2017, 37). Võimalik vaste sellisele käepideme detailile on 16. sajandi rapiir (Marek 2008, 278 jn 105), kuid sarnaseid käekorvi osi võib märgata ka muud tüüpi relvadel läbi 16. sajandi II poole ja 17. sajandi alguse (Withers 2011, 146 ja 147; Müller, Kölling 1982, 228). Seetõttu ma nõustun Ervini dateeringuga, kuid selline katke võib pärineda ka relvalt mis pole rapiir.

Uhkete käbikujuliste nuppudega käekaitse (Ervin 2017, 38) on suhteliselt keeruka konstruktsiooniga ese, mille mitmed kõverad harud on tugevasti korrodeerunud (pilt 77). Selle küljest pärineb ka erineva peanumbri all olev korvi katke (pilt 78). Need osad leiti Rakvere linnuse konvendihoonelise siseõue kaevamistelt. Peale käbikujulise ornamendiga nuppude võib dateeringu ja päritolu vihjeks olla ka mõlemal poole kaitserauda asetsevad kaarjad plaadid.

Näiteid relvadest, millel on sarnase üldkujuga kaitsekorvid, võib leida alates 16. sajandist (Oakeshott 1980 135 jn. 57A) kuid võttes arvesse nii külgsplaatide, korvi kui ka veidi S-tähe kujulise ornamenteeritud otsadega kaitseraua olemasolu, on see ilmselt hilisem. Sarnase üldmulje jätavad mõned 17. sajandi alguse mõõgad (Müller, Kölling 1982, 207 ja 228). Kuna need relva osad ei saanud jääda Rakvere kultuurkihti peale 1605. aastat, dateerin selle kaitsekompleksi perioodi 16. sajandi lõpust kuni 17. sajandi alguseni.

Viimane kaitsekorvi katke Rakverest on eelmisest lihtsama kujuga (79). Sirge kaitseraua küljes asuvad ühel pool korrodeerunud plaat ja teisel poolringi kujuline pöidlarõngas. Üks kaitseraua pool on murdunud, teisel on näha väikest otsmist keranuppu. Üle nukkide kaardub ka sangakujuline eend. Ka see katke leiti konvendihoonest siseõue kaevamistelt.

Funktsionaalselt on sellised kaitsekompleksid sarnased 17. sajandi I poolel kasutatud Lääne-Euroopa teramikrelvade omadega (Withers 2011, 146). Kui välja arvata kaitseraua sirge kuju ja plaadi lihtsam välimus, siis meenutab see kaitseraud eriti mainitud perioodi merekarbikujuliste korvidega saableid (Müller, Kölling 1982, 229 jn. 180; Oakeshott 1980, 155 jn. 67). Välimusest lähtuvalt arvan, et see ese pärineb 16. sajandi II poolest, mis oli ka Ervini analüüsi tulemuseks (2017, 39). Kuna funktsionaalselt sarnaste korvidega relval võib näha mitmeid teramiku tüüpe, ei seosta ma seda otseselt saablitega.

Analüüsitud mõõkade teramike osas võib märgata mustrit: enamuse neist on üheteralised, kui välja arvata Suurgildi ekspositsioonist pärinev ratsamõök. Neid ei saa käepidemete ja sirgete teramike tõttu saabliteks pidada ja on seotud pigem varasema perioodi ühekäemõõkade arenguga. Pole kindel, mis ajendas omaaegseid mõõgaseppi rohkem üheteralisi mõõku valmistama, kuid tõenäoliselt on tegemist muutusega sõjanduses, mille põhjuseid võib otsida turviste taandumises ja püssirohurelvade suurenevas tähtsuses.

5. Saablid Eestis 13.–17. sajandil

Saablite ajalugu Euroopas algab 6. sajandil seoses avaaride retkedega, kuid need relvad kaovad arheoloogilisest materjalist juba 7. sajandil, mil see rändrahvaste hõim sai suure kaotuse osaliseks (Mäesalu 2017, 1–2). Saablid saabusid teistkordselt Euroopasse u. 9. sajandil Ungari kaudu (Müller, Kölling 1982, 35). Mitmete sajandite vältel levisid need relvad regionaalselt seal, kus puututi rohkem kokku ida stepirahvastega, kuid keskaja lõpul levis see teramikrelva rühm laiemalt üle Euroopa (Mäesalu 2017, 2). Põhjus, miks saablid jõudsid Euroopas võrdlemisi hilja lahingväljale, on seotud kaitserüüde taandumisega 16.–17. sajanditel. Suuresti tulirelvade tõttu (Mäesalu 2004, 243) ei olnud raske turvis enam efektiivne kaitsevahend.

Varastest saablitest, mis kuuluvad uuritavasse perioodi, on Eestis vaid üksikud eksemplarid. Saablite rakendamine on nimelt kõige efektiivsem väga kerges turvises või üldse turviseta vastase vastu, sest saablitele omane lõikav löök võib olla vägagi sügavalt haavav, kuid läbi metallist turvise see ei tungigi.

Tüpoloogilised muutused toimivad kõige enam kaitseraua kujus (Кирпичников 1966, 136). 12.–14. sajandi olid need tingitud kasvavast vajadusest kaitsta relva kasutaja kätt, mille tõttu valmistati järjest suuremate otsanuppude ja laiema keskmise osaga saabli kaitseraudu (Двуреченский 2008, 55). 15.–17. sajandist pärinevatel saablitel võib näha muutuseid nii teramiku kui käepideme kuju osas, mis aitab neid relvi dateerida ja päritolu määrata.

Eesti Rahva Muuseumis (pildid 80 ja 81) on üks näide suhteliselt varasest saablist Eestis. Relva murdunud teramik on veidi üle poole meetri pikk ja kergelt kõver.

Sellise saabli kuju Kirpitsnikovi tüpoloogiasse ei sobitu. Ta kirjutas 10.–13. sajandi Vene saablitest ning tema tüpoloogia 7 kaitseraua tüübis (1966, 62) ei leidu ERMi saablile vastet. Kõige hilisem tüüp – III – on 13. sajandile omane vorm, mis hakkab juba ilmutama hilisematele saabli kaitseraudadele omaseid tunnuseid. Nendeks on selle keskel olevad eendid, mis asuvad teramikuga risti nii teramikul kui ka käepidemel, andes kogu kaitserauale nelja-harulise tähe kuju. Antud saabli kaitseraua kumbki ots laieneb ümardatud nelinurkseks nupuks, mis pole tüüp III saablitele tavapärane. Lisaks on keskmised eenduvad harud ERMi relval pikemad ja sirgemad, samas kui 13. sajandi saablitel olid need lühemad ja rohkem kolmnurkse kujuga (Кирпичников 1966, 62). Dvuretšenski jaotab saablite kaitseraudad kahte tüüpi: venepäraseid ja

Ungari tüüpi kaitserauad (Двуреченский 2008, 55 ja 58). Samas ei vasta ükski tema kaitseraua tüüpidest Eesti Rahva Muuseumis oleva relva välimusele. Dvuretšenski märgib, et tema kaitserauatüüp 1g võis areneda välja varasemast 16. sajandi stiilist, millel olid rombikujulised otsad (Двуреченский 2008, 57). Nähes sarnasust antud relva ja eeltoodud kirjelduse vahel, dateeriksin ma selle saabli samuti 16. sajandisse.

Veel üks terviklikum saabel on leitud Valgamaalt, Hummuli aleviku lähedalt Väike-Emajõe (Mäesalu 2017, 1; pildid 82 ja 83). Sellel ei ole standartset saabli käepidet, vaid kaarja kaitseraua ja külgmise rõngaga korv mis meenutab uuritava perioodi mõõkadel leitavaid kombinatsioone. See korv koosneb kahest kaitserauaga ja omavahel ühendatud metall lindist. Peenikese rootsu otsas asub nelinurkne, lapik nupp. Sellel esemel võib näha tunnusjooni, mis sarnanevad üldiselt 16. sajandist pärinevate relvadega. Võtmata arvesse korvi, näeb kaitseraud koos rõngaga välja sarnane Ajaloomuuseumi relvahoidlas oleva 16. sajandist pärinevale pooleteistkäemõõgale, mida kirjeldasin eelnevas töö osas. Selliste kaitseraudadega relvi on ka Poola uurijad 16. sajandi I poolde dateerinud (Marek 2008, 274). Minu arvamusel muudab käekorvi olemasolu antud saabli dateeringu veidi hilisemaks, määrates selle tõenäoliselt 16. sajandi II poolde. Dateeringut kinnitab analoogiline saabel Poola armee muuseumis Varssavis, kus see on 16. sajandisse dateeritud (Mäesalu 2017, 3) ja mitmel Lätist leitud teramikrelval on sarnased, lapikud nupud (Brūzis 2016, 270 jn. 9 ja 10).

Ajaloomuuseumis on üks Eesti jaoks haruldane saabel (pildid 84 ja 85). Ese leiti 1950. aastal Pärnumaal, Saarde kihelkonnas. Relval on lai, kaarduv ja otsast murdunud teramik. Kaitserauast nupuni asub ka sangakujuline käekaitse. Relv pärineb tõenäoliselt 16. sajandist, mil sarnased käepideme tüübid olid rohkem levinud (Withers 2011, 146). Oakeshott nimetab seda relvatüüpi varaseks Euroopa saabliks (1980, 154). Tšehhi uurijad peavad selliseid relvi tessaku alatüübiks, mida 16. sajandil ka Tšehhis kasutati (Shenck, Žakovsky 2017, 78; Žakovsky 2014, 137 jn. 103). Selle relva kuju sarnaneb 16. sajandi lõpus ja 17. sajandi alguses levinud Saksa saablitega, millel olid merekarbikujulised külgplaadid (Oakeshott 1980, 155 jn. 67). Vaadeldava relva käepideme osad on ülesehituse ja funktsionaalsuse poolest võrreldavad Rakvere linnusest leitud 16. sajandi kaitsekompleksiga. Võrdluste alusel dateerin selle saabli 16. sajandi II poolde.

Ants Kree dateeris kolm saabli kaitserauda oma bakalaureusetöös Viljandi linnuse leidude ja selle ajaloo põhjal 16.–17. sajandisse (Kree 2011, 14; pildid 86, 87 ja 88). Tegemist on kõige

tõenäolisemalt Poola-Ungari tüüpi saablite kaitseraudadega (Двуреченский 2008, 58 ja 451). Põhiliseks erisuseks Vene tüüpi kaitseraudadega on nende peenike kuju. Kolme kaitseraua kõik neli haru tunduvad üpris õhukesed, sarnanedes eelmainitud kaitserauatüübiga. Sellise välimusega käekaitsetel on tavapäraselt ka rõngas, kuid see lisandub alles 16. sajandi II poolel (Двуреченский 2008, 58), mille tõttu arvan, et need esemed on pärit 16. sajandi I poolest.

Viljandi muuseumis on ka saabli teramiku katke (pilt 89). Saablite teramikke on tüpologia alusel määrata keerulisem kui teisi detaile. Teramiku kõige omapärasem tunnus on selle selg. Katke võib selja järgi jaotada kaheks: käepidemele lähemas osas on teritatud ainult teramiku alumine osa, tipu osas aga muutub see laiemaks ja ka seljapoolne külg on teritatud. Kaks tera koonduvad otsa poole, kus neist saab võrdlemisi terav torkepunkt. Tipu osas muutub teramiku selg sirgeks ja kaardub ainult alumine tera. Selline kuju viitab, et saableid kasutati sel perioodil mitte vaid löikamiseks, vaid ka torkamiseks. Seega saablite konstruktsioon muutus aina multifunktsionaalsemaks, et võitluses erinevate situatsioonidega kohaneda.

Antud teramik sarnaneb ühe Dvuretšenski analüüsitud saablile, mille algne omanik oli Dmitri Požarski (2008, 443 jn. 9). Autor võrdleb selle saabli kuju relvadega, millised on Vene muuseumites dateeritud u. 17. sajandi I poolde. Sarnaseid teramikke võib leida muuhulgas ka 16. sajandi II poole Saksa saablitel (Withers 2011, 146). Selliste teramike kujude levik erinevates regioonides annab märku saablite kasvavast populaarsusest lahinguväljal alates 16. sajandi II poolest. Viljandi muuseumi saabliteramiku dateeriksin eelneva põhjal 16. sajandi lõpust 17. sajandi I pooleni.

Viljandi leidudele sarnane saabli kaitseraud asub ka Rakvere muuseumis (pildid 90 ja 91). Alo Ervin kirjutas sellest oma magistritöös, määrates selle Dvuretšenski tüübiks 1a (Ervin 2017, 37). Ma sellega ei nõustu, kuna tüüp 1a kaitseraudad on märksa jämedamad Rakveres leitud esemest (Двуреченский 2008, 448). Märksa rohkem sarnaneb see Viljandi kaitseraudade juures nimetatud varasele, ilma lisarõngata Poola-Ungari tüübile.

Järgmine saabli teramik (pildid 92 ja 93) leiti Kaarel Jaanitsa korraldatud kaevamiste käigus Rakvere linnuse konvendihoone siseõue alalt (Ervin 2017, 37). Kuigi seda on varem nimetatud üheteralise mõõga katkeks (Ervin 2017, 37) tasub seda analüüsida siiski kui saablit, kuna selle üldine kuju sarnaneb 15.–17. sajandi saableid kujutavate illustratsioonidega (Двуреченский 2008, 446 jn. 12-1). Kujutatud saabli teramikul on kaks soont, mis Rakvere linnusest leitud

teramikul puuduvad. Dvuretšenski seostab selliseid saableid Poola-Ungari relvadega, mis olid populaarsed 16. sajandi II poolel ja 17. sajandi alguses (2008, 53). Soonte puudumise tõttu võib see saablikatke nendest varasem olla. Samas ei pruugi olla tegemist Poola-Ungari saabliga, kuna sarnaseid teramike tüüpe võidi kasutada ka Venemaal.

Teramikul on ka värvilisest metallist ornament. Sellele täpset vastet pole õnnestunud kirjandusest leida, kuid huvitava võrdlusena sarnaneb see veidi Vene saabli teramikelt leitud monogrammidega (Двуреченский 2008, 447 jn 13-3). Ervin pakkus, et sellise ornamendi tõttu võib tegemist olla mõnevõrra väärtuslikuma relvaga (2017, 37). Nõustun selle ideega ja pakun, et see relv valmistati 16. sajandi II poolel ja kuulus kõrgemast staatusest isikule. Märkima peab, et see teramik ei saanud jääda linnuse kultuurkihti peale 1605. aastat (Ervin 2017, 37).

Kaks saabli teramiku katket (pildid 94 ja 95) leiti 1978. aastal Rakvere linnuse konvendihoone ruumist I-9, kus nad olid kultuurkihi peal oleva varingu sees (Ervin 2017, 36). Kaks katket, kuigi tüpoloogiliselt sarnased, ei pruugi pärineda sama eseme küljest. Esimene teramiku osa pärineb relva tipust, kus on näha kumerat teravnemist relva otsani. Mõlemal pool teramikku asuvad peenikesed topeltsooned. Tipust rootsu suunal asub ka selja tugevdatud osa, mille juures lisanduvad teramiku külgedele veel kaks lisa soont. Kuna Venemaal, Ruzast välja kaevatud Poola-Ungari saabliteramike katketel olid sarnased topeltsooned (Двуреченский 2008, 446 jn. 12-1) ja sarnast motiivi võib märkida ka hilisematel 17. sajandi relvadel (Müller, Kölling 1982, 228 jn 177 ja 229 jn. 178), määraksin need katked 17. sajandi I poolde. Ilmselt on ka Rakvere saablikatketete puhul tegemist Poola-Ungari relvatüübiga.

Üks saabli kaitseraud asub Tartu Linnamuuseumis (pilt 96). Sellest osa on murdunud, kuid teise poole järgi võib tüpoloogiast vasteid otsida. Säilinud pool on ümara ristlõikega, muutudes otsadest lamedaks ja laiemaks. Keskel on käepidemele ja teramikule eenduvad vardad. Kuna Kirpitšnikovi loodud saablite tüpoloogias sellist detaili märgitud ei ole (1966, 123), pärineb see kaitseraud kindlasti 13. sajandist hilisemast perioodist. 13. kuni 15. sajandi relvi käsitlevas raamatus tõi Kirpitšnikov välja 14. sajandi saablitüübi, millel on sarnane kaitseraud. Sellised relvad olid kaasaegsed Kuldse Hordi kasvave mõjuvõimuga Venemaal, mil saablite levikupiirkond aina põhjapoole laienes (1976, 26). See ese võib samuti pärineda 14. sajandist. 1322.–1323. aastal rüüstasid pihkvalased koos leedulastega Tartu piiskopkonda ja Põhja-Eestit

(Selart 2012, 145). Vaatlusalune saabli kaitseraud võib olla nende sündmustega seotud, aga leiuandmete puudumise tõttu võib seda ainult oletada.

Türgipärane saabel Tallinna Linnamuuseumi kogust (pilt 97) on üks kahest relvast Eesti muuseumites, mis sattus siia tõenäoliselt peale selle reaalselt kasutusaega. Muuseumis on relv dateeritud perioodi 1580–1700. Sarnane Pärsia relv on ka Sõjamuuseumi hoidlas (pilt 98) kuhu see viidi peale konfiskeerimist Eesti sõdurite poolt Afganistanis 2012. aastal. Mõlemad kaks relva on *shamshirid*: ainult lõikavateks löökideks valmistatud saablid (Stone 1934, 550). Kuigi need relvad on dateeritud 16. ja 17. sajandisse, ei saa nad olla varasemad 18. sajandist, kuna sellised saablid võtsid oma tüüpilise kuju alles 18. sajandi lõpus (Милосердов 2016, 1). Erakollektsioonide kataloogides on sarnaste relvade kohta vaid märgitud, et tegemist on Ottomanide impeeriumi aegsete relvadega (Khorasani 2017, 92 ja 99–100). Kuna need relvad dateeriti minu arvates liiga varaseks ning ei mahu selle töö raamidesse, ei ole mõttekas neid detailsemalt analüüsida.

Saabli teramiku katke ja kaitseraud Eesti Ajaloomuuseumis (pilt 99) on dateeritud andmebaasis 19. sajandisse, kuid võivad pärineda ka märksa varasemasse perioodi. Need esemed leiti 1937. aastal Viljandimaalt Sürgavere vallast Kaldoja heinamaalt. Ühe peanumbri alla on märgitud tugevasti korrodeerunud osa saabli teramikust, millel pole ühtegi tunnust dateerimiseks, ja suhteliselt pikk kerakujuliste otsanuppudega kaitseraud. Sellised on tüüpilised Dvuretšenski 1v stiilis kaitseraudadele (2008, 437 jn. 4 ja 450 jn. 16). Kuna nende saabli detailide leiukontekst ei ole teada, ei saa ka oletada, miks need on 19. sajandisse dateeritud. Tüüp 1v kaitseraud pärinevad 16.–17. sajandist, mille tõttu võib ka neid saabli detaile nii varasesse perioodi dateerida.

Üpris paljusid siin peatükis kirjeldatud saableid võib seostada 16.–17. sajandi Poola-Ungari tüüpi relvadega. Tõenäoliselt toodi suur osa Eestis olevatest saablitest siia Liivimaa sõja ajal, mil Poola-Leedu väed võitlesid ülemvõimu pärast Liivimaal. Eriti märgilised on leiud Rakvere ja Viljandi linnustest, kuna nendes kohtades toimus sellel ajal aktiivne lahingtegevus. Rakvere puhul on teada, et Poola-Leedu väed okupeerisid linnust aastatel 1602–1605 ning nad alistati lahingus, mis jättis müürile suured kahjustused (Ervin 2017, 15–16). Poola-Ungari tüüpi saablite katkete võrdlemisi suur hulk linnuse arheoloogilises leiuaineses on tõenäoliselt seotud nende sõjasündmustega, kuid nende maha jäämist seoses 1605. aasta lahinguga võib vaid oletada.

6. Sõjanoad Eestis 13.–17. sajandil

Sõjanoad ja teised Euroopale omased üheteralised teramikrelvad ei saanud eelmisel sajandil relvauurijate poolt palju tähelepanu. Tänapäevaks on nende relvade kohta koostatud mitmed uurimused. Nende seas kõige tähelepanuväärsemaks võib pidada Petr Žakovsky doktoritööd.

Teramiku osadel olid oma kindlad funktsioonid, mille kohta võib üldsõnaliselt öelda järgmist: tera oli raiumiseks ja lõikamiseks, tipp torkamiseks ja teramiku teritamata pool vastaste rünnakute peatamiseks (Žakovsky 2014, 179). Viimane on eriti huvitav tähelepanek, mis võib viidata erinevatele võitlusvõtetele võrreldes mõõkadega, kuna kaheteraliste mõõkade puhul ei ole teritamata osa, millega saaks paremini vastase lööke tõrjuda. Võrreldes mõõkadega ei ole sõjanugadel ka nuppu. Pikemat sorti sõjanugade puhul on nupu puudumine funktsionaalselt oluline erinevus. Napp pakub vastukaalu mõõga teramikule, et relva tasakaalustada paremaks käsitlemiseks. Suure metallist nupu puudumine tähendab, et märkimisväärsem osa relva massist asub tipule lähemal. Võib-olla ei mänginud tasakaal selliste relvade käsitlemisel niivõrd suurt rolli erinevate võitlusvõtete tõttu. Erinevalt mõõkadest ei märgitud nende teramikke ka meistrimärkidega (Žakovsky 2014, 179).

Üks varaseim sõjanuga Eestis ja 2–3 noa fragmenti leiti Otepää linnuse kaevamistelt (Mäesalu 1992, 19). Need pärinevad tõenäoliselt linnuse kõige hilisemast perioodist, aastatest 1224–1396 (Mäesalu 1992, 10) või isegi 15. sajandi kahest esimesest aastakümnest (Mäesalu 2010, 87). Seega peab järgnevate esemete analüüsil märkima, et need said kultuurkihti maha jääda kõige hiljemalt 15. sajandi alguses.

Leitud katketest esimene (pildid 100 ja 101) on noa käepide, millel asub kokku 5 neeti. Needid paiknevad 4 reas selliselt, et käepideme tagumises osas on kaks neeti üksteise kohal. Suurusest tulenevalt on tegemist kindlasti sõjanoa käepidemega. Lisaks vastab selle konstruktsioon sõjanugade ehitusele. Tüpoloogilist analüüsi rakendada ilma teramikuta on keeruline, kuid selle käepideme kuju, eriti neetide paiknemine, lubavad eset analoogilistega võrrelda. Žakovsky tüpoloogias on lühikesed sõjanoad tähistatud tähega A. Alatüübi A1 relvadel on mõningal juhul sarnast ehitust näha. Selliseid nuge on leitud 13. ja 14. sajandist (Žakovsky 2014, 204). Otepäält leitud teramikrelva murdunud tipp (pilt 102) pärineb suure tõenäosusega samuti sõjanoa küljest. Selle teramiku murdunud koht on suhteliselt lai ning keskaegsete üheteraliste mõõkadega

selle tõttu kokku ei sobitu. Säilinud osa on paralleelsete külgedega, millest teritatud pool otsale lähenedes kaarjalt tipuni kõverdub. Katket ei ole võimalik otseselt tüpoloogiaga võrrelda, kuid sarnaste teramiku tippudega relvi on dateeritud Poolas 13.–15. sajandisse (Lewandowski 1986, 121 jn. 2) ja Tšehhis 15. sajandi algusesse (Knappek 2013, 169 jn. 1). Leiukonteksti alusel dateerin selle eseme 13. sajandist 15. sajandi algusesse.

Kolmas ese samast kohast on aga veidi terviklikum (pilt 103). Sellel sõjanao teramikul on säilinud ka osa rootsust, millel on näha kahte neediauku. Teramik on küll korrodeerunud, kuid ilmselt oli selle noa tera ka originaalis kaarja, keskelt laiema kujuga, samas kui selg on sirge. Noa pikkus tekitab küsimuse, et kas see võib olla hoopis tööriist, mitte relv. 20 cm pikkune teramik võib tähendada mõlemat, kuna see tundub sobilik ka võitluseks. Välimusele ja tüpoloogias välja toodud mõõtmetele põhinedes määrان selle noa Žakovsky tüübiks A5, milliseid dateerib ta kõige varasemalt 15. sajandi I poolde (2014, 212–213).

Otepäält leitud relvale sarnane keskaegne sõjanuga pärineb Lihulast (pilt 104). See kuulub Ajaloomuuseumi arheoloogiakogusse ning käesoleva töö kirjutamise ajal konserveeritakse seda Ajalooinstituudi arheoloogialaboris. Nuga leiti 1997. või 1998. aasta kaevamiste käigus, kus uuriti ühe hoone keldri kultuurkihti (Mandel 2000, 55–56). Ümbritseva konteksti ja Otepääst leitud analoogse eseme järgi dateeris Mandel relva perioodi 13. sajandi II poolest 14. sajandi lõpuni. Noa käepide koosneb laiast rootsust, milles võib näha kahte needi auku. Säilinud on osa puitplaatidest, mis selle kahele poole needitud olid. Käepideme küljes paikneb ka teramikuga risti asetsev metallist pulk, mis kasutaja käele lisakaitset peaks pakkuma. Selle detaili järgi ütlesin, et tegemist on pigem sõja-, mitte jahinoaga, sest kaitsepulga olemasolu viitab vajadusele kaitsta kätt relvalöökidest. Noa teramik on lai ja sirge, kuni see mõne sentimeetri ulatuses tipu lähedal kaarjalt torkepunktiks koondub.

Sõjanugade üldkujud on väga varieeruvad ning seetõttu võib sarnase välimusega relvi näha üle pika perioodi (Žakovsky 2014, 199). Antud relv ei ühti kõigi A-grupi alatüüpide tunnustega. Kõige lähedasemalt meenutab see nuga tüüpi A8, mille iseloomulikuks tunnuseks on lai, paralleelsete servadega teramik (Žakovsky 2014, 217). Lihula sõjanuga on pikem, kui Žakovsky välja toodud A8 tüübile iseloomulik 225–320 mm. Võrreldavad sõjanoad dateeris autor 15.–16. sajandisse (Žakovsky 2014, 218). Sarnase kujuga sõjanuga on Poolas dateeritud 13.–15. sajandisse (Lewandowski 1986, 121 jn. 2). Varasemale dateeringule vihjab ka arheoloogiline leiukonteks nii Lihulas kui ka Otepää.

Žakovsky ei ole väga paljusid relvi 14. sajandist varasemaks dateerinud, kuid Otepää ja Lihula materjal võib kuuluda varasemasse aega. Arvan, et Tšehhis võeti sõjanoad kasutusele hiljem kui põhjapoolsetel aladel nagu Poola ja ka Eesti. Eeltoodud võrdluste alusel dateerin Lihula sõjanoa perioodi 13. sajandi II poolest 14. sajandi lõpuni.

Tartu Ülikooli arheoloogialaboris on ka üks lühem sõjanuga, mille konserveerimise protsess pole lõppenud selle magistritöö kirjutamise ajaks (pilt 105). Nuga leiti Väikesest Emajõesst koos suurema hulga teiste relvadega, mille dateeringud langevad pikale ajavahemikule. Käepideme külge kinnitatud plaadid on ilmselt samuti metallist, mitte puust ega luust.

Relv läheb kokku Žakovsky tüübiga A4, mida iseloomustavad robustsed teramikud (2014, 212). Sellised relvad olid kasutuses 15. sajandil ja 16. sajandi alguses.

Viljandi Ordulinnuse varemetest leiti noa katke, mis on piisavalt pikk, et pärineda sõjanoa küljest (pilt 106). Säilinud on tipu poolne osa, seega saab vaid teramiku üldkuju järgi järeldusi teha.

Ants Kree määras selle katke ja lisaks veel ühe väiksema 14.–16. sajandisse (2011, 14–15). Siin kirjeldatav teramik on neist kahest minu arvates ainus, mida saab kindlalt relva katteks pidada. Antud eseme põhiliseks tunnuseks on selle kitsus ja järsk, pidev teravnemise nurk. Nii noa selg kui ka tera on sirged ja koonduvad ühtlaselt tipuni. Paraku ei saa selle eseme olukorra tõttu originaalpikkust oletada. Žakovsky uurimuse järgi langeks selline teramik kõige täpsemalt kokku alatüübiga A2, mille ta dateeris 15. sajandisse (2014, 206). Selliste teramikega sõjanuge on leitud üle kogu Euroopa.

„Ajaloomuuseumi messerit“ (pilt 107) kirjeldasin varasemalt kui tüüpilist „messer“ tüüpi sõjanuga (Nõmmela 2017, 22–23). See termin iseenesest on kuigi lai ning kirjeldab väga erinevaid relvi, kusjuures „*kriegsmesser*“ („sõjanuga“) tähistab suuremate proportsioonidega ühekäelist sõjanuga. See relv on pikem kui eelnevalt mainitud tüübid ja oma üldilmelt sarnaneb rohkem ka keskaegsele mõõgale kuna sellel on sirge kaitseraud. Sõjanugadele omaselt eendub selle kaitseraua paremast küljest ka lisakaitset pakkuv metallist pulk. Nuga on läinud teramiku keskelt pooleks, kuid mõlemad osad on siiani säilinud, mis lubab üldpikkust ja relva üldilmet analüüsida. Žakovsky tüpoloogias langevad sellised relvad B-grupi alatüüpide alla (2014, 222). Mõõtmete poolest sobitub see relv spetsiifiliselt alatüübiga B2, millele on iseloomulikud suhteliselt pikad käepidemed (Žakovsky 2014, 226). Sellised sõjanoad olid samuti populaarsed üle Euroopa ja neid võib näha ka 15. ja 16. sajandi Saksa relvade hulgas (Žakovsky 2014, 227).

Messer-tüüpi relvade metallograafilised uuringud tõestavad, et sellised sõjanoad ei ole viletsamalt sepietatud kui samaaegsed mõõgad (Fajfar jt. 2013, 239), järelkult ei saa B-tüüpi sõjanugade ja mõõkade arvuline erinevus tuleneda kvaliteedi erinevusest.

Eesti Rahva Muuseumi kogus asub üks sõjanuga (pilt 108), mis on pearaamatusse sisse kantud mõõga nime all. Relv leiti 1884. aastal Tartu-Maarja kihelkonnas Haagemõisa maalt. Tegemist on suhteliselt laiateralise, kuid lühikese relvaga. Üks kaitseraua pool on sirgelt teramikuga risti, teine on umbes sama pikk ja kaardub üle nukkide. Läbi kaitseraua ja rootsu on lisatud ka laieneva otsaga pulk. Nagu on võimalik näha ka võrdlustest erineva kujutava kunstiga, on sellised detailid omased 15. sajandi sõjanugadele.

Niguliste altari kolmanda paneeli ülevalt vasakul pildil, mis kujutab püha Viktorit kui keisri sõdurid ta arreteerivad, asub ühe sõduri vööl tema jalge vahel omapärase kaitserauaga relv, mida võib ilmselt pidada sõjanoaks. Selle relva kaitseraud kulgeb teramiku selja pool teramiku suunas ja teisel pool üle käepideme. Mustast materjalist tupp on kerge kumerusega. Selle kujutise puhul aga näib käepide sarnane samal altaril olevatele mõõkadele. Sõjanoa käepidemel võib näha küll väikeseid metallneete, kuid mõõkade osadel on sarnane ehitus.

Kolmanda tahvli ülemalt parempoolsel maalil kujutatud stseenis hoiavad püha Viktorit kinni kaks sõdurit, kellel on sõjanoad vööl. Need relvad vastavad sõjanoa definitsioonile, sest neil on nelja neediga kinnitatud käepideme plaat ja sellega ühes tükis valmistatud nupu osa. Kaitseraud sarnaneb eelpool mainitule. Vaadates mõõga tuppe on ka siin võimalik näha üsna selgelt ühateralise relva kuju. Teise sõduri puusal on sarnase käepidemega relv. Kolmanda paneeli viimasel, alt paremal maalil on samuti kujutatud samat tüüpi sõjanugasid.

Kõige parempoolse, neljanda paneeli esimesel maalil hoiab sõjanoaga tegelane Viktori selja taga teda nõõrist kinni. Needitud plaatidega käepideme nupu osa meenutab veidi linnu nokka ja näha on ka sirget nukikaitset. Tupp, seega ka teramik, on eelmistest laiem ja suurema kõverusega. Teatud maani võivad sellel kappaltaril kujutatud relvad olla ülepaisutatud või ebatäpsete proportsioonidega, seega ka nende sõjanugade mõõgalaadne pikkus võib olla tingitud kunstilisest valikust, mitte omaaegsete relvade tegelikust suurusel.

Ajaloomuuseumi relvakogus asuva kaarduva kaitserauaga sõjanoa katkel (pilt 109) on murdunud nii enamuse käepidemest kui ka ühateralisest teramikust. Sõjanoaks määrab selle katke rootsul märgatav poolik neediauk ja üheteraline teramik. Varasemalt on see „mõök“ dateeritud 16.

sajandisse, ilmselt kuna sellel perioodil valmistatud üheteralistel relvadel on ka väga sarnaseid kaitserauad (Žakovsky 2014, 322). Kõige tõenäolisem on aga antud relva kuulumine 15. sajandisse. Sel perioodil, mil hakati sõjanugadele kaitserõngaid lisama, kasutati nende kinnitamiseks neeti. Tehnoloogiliselt on sepakeevis sellest parem kinnitusviis. 16. sajandil ei kohta seetõttu enam tihti külgrõngaid, mis oleks teramiku külge needitud (Žakovsky 2014, 377). Antud sõjanoa puhul kinnitati lisarõngas kaitseraua külge just needi abil, mille alusel määratakse selle 15. sajandisse. Hilisel 16. sajandil on sarnastel relvadel lisaks ka kaitsekorvid, mis kinnitab minu arvates, et antud sõjanuga pärineb varasemast perioodist (vt. AW Dusagge). Teramiku ja rootsu seisukorra tõttu pole võimalik seda relva täpsemalt määrata, sest nende originaalse kuju osas võib ainult spekulatsioonida. Selliseid käepideme detailid on näiteks nii *falchion*-tüüpi mõõkadel (Michalak 2013, 151) kui ka *kord*-tüüpi sõjanugadel (Shenck, Žakovsky 2017, 23).

Ajaloomuuseumi relvakogus on ka märksa pikema, murdunud teramikuga sõjanuga (pilt 75). Relv näeb välja nagu suur pussnuga ilma kaitseraua ega mingi muu kaitse detailita. Teramik kitseneb tipu suunas – selg kaardub veidi üles ning teritatud osa teravneb tipu poole kerge kumerusega. Käepideme puidust osas on säilinud neediauk. Selle tagumises otsas asub ühes tükis ülejäänud metallist osaga kumer plaat, mis on sama lai kui käepide ja järgib pideme kumerust. Sellist käepideme kuju on võimalik näha ka 15. sajandi kujutavas kunstis (Žakovsky 2014, 42), kuid mitte täpselt sama teramiku kujuga. Ajaloomuuseumi andmebaasis on see sõjanuga dateeritud 16. või 17. sajandisse, kuid Lätis on analoogne relv määratud 15. sajandisse (Brūzis 2016, 98 jn. 2 ja 260 jn. 6). Mitmeid selliseid relvi on leitud Bulgaariast. Sealsete uurijate sõnul tõid seda tüüpi sõjanoad sinna Poola-Ungari kuningas Vladislav III Jagello ristisõdijate armee, kes võitlesid Ottomanidega aastatel 1443–1444 (Popov 2018, 28). Eesti ajalugu ei saa eelmainitud sõjasündmustega seostada. Žakovsky tüpoloogias on sarnase kujuga alatüüp B7, mille esindajaid on leitud ka Saksamaal ja Leedus (2014, 237). Uurija määras need relvad 15.–16. sajandisse. Seda sõjanuga võib seostada Poola-Leedu vägedega kes Liivi sõja ajal Eestis sõdisid, kuigi täpsema teabe puudumisel on see vaid oletuslik.

Tooksin välja ka ühe huvitava märkuse mis puudutab Narva vappi 17. sajandi müntidel. Nagu peatüki alguses mainisin, nähti 15. sajandi kirjanduses tressakke kui relvi, mida kasutasid ühiskonna jaoks ebameeldivad inividid. Narva linna vapil võib näha kahte relva: kaheteralist mõõka ja üheteralist *falchion*'it, mida Kesk-Euroopas oleks keskajal samuti ilmselt „tressakiks“

nimetatud (Žakovsky 2014, 17). Kas sellise relva vapil kujutamine oli sümbolsest taotluslik, või ei levinud selle relvatüübi negatiivne kurikuulsus nii kaugemale põhja? Võib argumenteerida, et kujutatud on hoopis idanaabrite poolt kasutatud saableid, kuid vapil oleva relva kuju ei vasta Vene saablite omale (Haljak 2010b, 202). Eksisteerib ka variant, et 17. sajandiks oli selliste mõõkade ja sõjanugade negatiivne maine unustatud.

Tõenäoliselt oli sõjanuge siinsetel aladel minevikus palju rohkem, kuid nüüdseks on need relvad kas hävinud või ümber töödeldud. Sõjanoad olid pigem sõjameeste ja madalama klassi, mitte aadlike relvad. Need relvad võisid omal ajal ka vähem populaarsed olla (Mäesalu 1992, 19), kuid selle relvarühma vähene arvukus võib olla ka muudest asjadest tingitud. Mõningaid nende seast võidi ümber töödelda – osad neist võisid peale oma sõjalise kasutuse lõppu leida uue rolli tavaliste tööriistadena.

Lihulast ja Otepäält leitud sõjanugade katked pärinevad ilmselt võrdlemisi varasest perioodist – 13. sajandi lõpust. Tšehhis, kus seda relvarühma on kõige enam uuritud, ei ole sugugi palju sealset materjali sellesse perioodi dateeritud, vaid määratud enamuse leidudest sõjanugade kõrgaega (Lazar 2018, 100) 15. ja 16. sajanditel. Tõenäoliselt kasutasid mitmeid siin käsitletud nuge kohalikud, kuid üksikut 15.–16. sajandisse dateeritavat Ungari tüüpi sõjanuga nende seas saab seostada Poola-Leedu sõjalise tegevusega Liivimaal 16. sajandil.

Kokkuvõte

Töös uuritud 77 esemest moodustavad suurima osa kesk- ja varauusaegsed mõõgad. Mõõkadest 20 pärinevad 13.–15. sajandist. 13. sajandi mõõgad saab jaotada kahe stiili vahel: mittedaksa ja saksa. Arvuliselt on neid suhteliselt võrdselt, kuid 3 mõõga puhul pole sellist erinevust võimalik välja tuua. Eestis olevad mõõgad illustreerivad 13. sajandi alguses toimunud sõjalist konflikti Saksa ristsõdijate ja kohalike rahvaste vahel. Mittedaksa mõõgad – Ubina, Saarde, Saaremaa üheteraline ja Rabavere mõök – eristuvad käepidemedetailide poolest, mis omavad seoseid Skandinaaviast, Baltimaadest ja Venemaalt leitud relvadega. Saksa stiilis mõõkadel – Saaremaa, Siksälä ja peanumbrita mõõgal – asuvad kristlikud sümbolid ja nende teramikud sarnanevad Lääne-Euroopa relvastusele. Esimesel kahel on märgid värvilisest metallist, kuid Siksälä mõök erineb neist: ladina tähed on kantud selle relva sarvest kaitserauale. Ülejäänud kolm – Sandla ja Ilmatsalu ja ERMi kogude mõõgad – on sellises seisukorras, et neid ei saa täpsemalt määrata. Mõningate relvade puhul on teada nende algne leiukoht või -kontekst. 13. sajandi mõõku on leitud üle Eesti – üks Võrumaalt, Tartumaalt ja Harjumaalt. Kaks neist pärinevad Pärnumaalt ja neli Saaremaalt. Seega võib märgata veidi suuremat hulka relvi Lääne-Eesti rannikupiirkonnas. Kuna Eestis on mõõku vähe, võib see erinevus olla juhuslik. Vähemalt kolm nendest mõõkadest – Ubina, Rabavere ja Siksälä – leiti matusekontekstist. Viimase mõõga leidmine matusest on märgiline, kuna see pärineb 14. sajandil maetud indiviidi kalmest, illustreerides läbikäimist sakslaste ja kohalike rahvaste vahel. Kaks käsitletud relvadest valmisid ilmselt kuralaste sepikodades – need on Rabavere ja Saaremaa üheteraline mõök. Mõlemad võib dateerida 12.–13. sajandisse ja esindavad Baltimaades levinud mõõgastiile.

Enamus Eesti sõjanugadest on dateeritavad 13.–15. sajandisse. Lihula ja Otepää kaevamistelt leitud sõjanoad ja nende katked pärinevad tõenäoliselt juba 13. sajandi II poolest, millele viitab nii kaevamistelt saadud informatsioon kui ka võrdlused Poola relvadega. Tšehhi uurijad, kes selle relvarühmaga kõige enam tegelenud on, dateerivad selliseid relvi hilisemaks. Võimalik, et Poolas ja Eestis võeti keskaegsed sõjanoad kasutusele varem, kui Tšehhi aladel.

14. sajandist pärinevad 3 ühekäemõõka: Palupere mõök Jõgevamaalt, Ihaste mõök Nõo kihelkonnast ja teadmata leiukohaga Ajalooinstituudi mõök. Palupere mõök on üheteraline ja kuju poolest seostatav Saaremaa üheteralise mõõgaga, kuigi viimasest tunduvalt hilisem. Kaks

neist on aga tüpoloogiliselt identsed ning ilmselt kasutati neid võitlemiseks koos *buckler*-tüüpi kilpidega.

Ainus keskaegne saablikatke Eestis on 14. sajandist pärinev kaitseraud Tartu Linnamuuseumis. Ese võib olla seotud perioodiga, mil pihkvalased ja leedulased Tartumaad ja Põhja-Eestit rüüstasid, kuid see võis siia sattuda ka hiljem.

Sel perioodil on Eestis pooleteistkäemõõku rohkem kui ühekäe omasid. Kolm nende hulgast pärinevad ilmselt 14. sajandist, ühe dateerisin 14. sajandi II poolest 15. sajandi I pooleni ja kaks kuuluvad tõenäoliselt 15. sajandisse. 14. sajandisse dateeritud Navesti mõök leiti Viljandimaalt, 14. või 15. sajandist pärinev Sõjamuuseumi mõök Pihkva järve äärest ja üks 15. sajandi pikkmõök Tartumaalt Väike-Rõngust. Kõik kolm on juhuleiud. Georg Leetsi kogus olnud mõõgal on küll lubjajäljed, mis võivad viidata, et see leiti varemest, kuid täpne leiukoht on teadmata. Ülejäänud kahe relva leiukohast informatsioon puudub.

Lisaks on eestis 14.–15. sajandi torkemõök. Suure arvulise erinevuse tõttu peegeldab torke- ja laiateraliste mõökade vahekord tõenäoliselt seda, et plaatvestide ja täisturvistega vastaste vastu eelistati torkemõökade asemel kasutada teisi relvi.

15. sajandil ja 16. alguses valmistati pikkmõõku järjest suurematena, millest osa võib üld- ja käepideme pikkuse alusel pidada kahekäemõökadeks. Järvamaa muuseumis säilinud fotod sellisest mõõgast tõendavad, et varaseid kahekäemõõku kasutati siin juba 15. sajandil. Sarnaseid mõõku on kujutatud 15. sajandi lõpus valmistatud Niguliste kiriku altaril. Kuju poolest need ei erinenud pikkmõökadest ja võitlusvõtted olid neil kahel relvatüübil ilmselt väga sarnased, kui mitte samad. Kuna mõök on kadunud ning selle peanumbrit ei ole teada, ei saa ka uurida informatsiooni antud eseme leiukonteksti kohta.

15. sajandisse saab dateerida neli Eesti sõjanuga. Otepää linnuselt leitud katke määrasin tüpoloogia alusel 15. sajandi I poolde, mis ühtib leiukoha hiliseima perioodiga. Viljandi ordulinnuselt leitud teramik on halvasti säilinud, kuid kuju analüüsidest tundus kõige tõenäolisem selle seos 15. sajandi relvatüübiga. Külgrõnga konstruktsiooni alusel dateerisin samasse perioodi ka Eesti Ajaloomuuseumi relvakogus oleva sõjanoa katke. ERMi sõjanoa aitas 15. sajandisse määrata nii võrdlus teiste relvadega kui ka sarnaste esemete kujutamise Niguliste kiriku altarimaalidel. 15.–16. sajandisse dateerisin kolm relva: Väike-Emajõeist leitud *kord*-tüüpi noa, Ajaloomuuseumi *kriegsmesser*'i ja Ungari stiiljoontega pika sõjanoa.

13.–15. sajandi mõõkade hulgas on 13 ühekäerelva, 6 pooleteistkäemõõka ja üks kahekäemõök. 13. sajandi relvad on üksnes ühes käes kasutamiseks, kuigi Saksa stiiljoontega Saaremaa mõök esindab pikemaid relvi, millest ilmselt hiljem arenesid pooleteistkäemõõgad. 14. sajandil on ühe- ja pooleteistkäemõõkade hulk tasakaalus ning 15. sajandist on säilinud vaid pikk- ja kahekäemõõgad. Tundub, et hilisematel perioodidel oli tähtsam mõõga pikkus ja võimalus seda kahe käega kasutada. See erinevus võib olla seotud järjest täiuslikumate raudrüüde kasutuselevõtuga. Võrreldes keskaegsete mõõkade ja sõjanugade vahekorda võib väita, et mingi piirini võtsid pikemad sõjanoad ühekäemõõkade rolli üle. Materjali vähesuse tõttu ei saa selles aga kindel olla.

Keskaegsete mõõkade ja sõjanugade puhul ei ole lihtne välja selgitada nende päritolu. 13.–15. sajandi relvad nägid üle Euroopa suhteliselt sarnased välja. Ainult varased 13. sajandi „mittesaksa“ mõõgad ja üks Ungari tüüpi sõjanuga erinevad ülejäänutest selle poolest. Arheoloogilisest kontekstist leitud esemete puhul võib võib siiski järeldada, et neid kasutati kohalike poolt. Seega võib Otepäält, Lihulast ja Viljandist leitud sõjanugasid ja katkeid nende paikadega siduda, kuigi nende täpne kasutusviis ei ole teada.

16. ja 17. sajandist pärinevate mõõkade ja nende katketega seoses analüüsisin töös 29 eset. 16. sajandi pooleteistkäemõõku on Eestis kolm, millest ühele sarnast relva on kujutatud samal sajandil ka Liivi ordumeistri kujutisega mündil. Teised kaks on üheteralised relvad mida võib nimetada terminitega „*grosse messer*“ ja „*dlouhe tessak*“. Sellised relvakujud on levinud üle Euroopa ja seega on nende päritolu hinnata keeruline.

16. sajandisse kuuluvad ka kolm kahekäemõõka. Neist lihtsama kujuga relv pärineb sajandi esimesest poolest. Teised kaks on aga uhkete kaunistustega saksapärased mõõgad. On võimalik, et need mõõgad valmistas mõni Saksa soost sepp, kes elas alaliselt Eestis või sattus siia töörande tulemusel.

Viite käekorviga mõõka sai 16. sajandisse ja 17. sajandi algusesse dateerida üldilme ja detailide võrdluse alusel. Selliseid relvi kasutasid tõenäoliselt kutselised sõjamehed ja mitte tsiviilised. Eestist leitud kuuel varauusaegsel torkemõõgal on väga erinevad käekaitсед. Kahte neist saab nimetada *estoc* tüüpi mõõgaks ja ainult ühte tõeliseks rapiirikiks. Pärnu muuseumi mõök on käepideme kujult eriline, kuid Narva muuseumi torkemõõga muudab unikaalseks selle leegikujuline, ilmselt Poola päritolu teramik. Need on kõik kaheteralised, kuigi lõikamine ja

raiumine polnud selliste relvade põhiline kasutusviis ning mõnigi sobis üknes torkamiseks.

Viljandi, Mehikoorma ja Narva mõõkade suhteliselt lihtsad kaitsedetailid aitasid neid dateerida 16. sajandisse. Pärnu ja Ajaloomuuseumi relva käepideme osad on keerukamad. Rapiiri dateerisin võrdlusmaterjali alusel 16. sajandi II poolest 17. sajandi I pooleni. Pärnu mõõgal on 16. sajandi II poole relvade tunnused.

Ülejäänud mõõgad ja nende katked olid raskemini määratavad. Lihtsama kujuga mõõgad Viljandi muuseumis on ilmselt 16. sajandist. 16. II poole määrasin kaheteralise ratsanikumõõga Suurgildi näituselt ja Virumaa muuseumis oleva S-kujulise kaitserauaga mõõga. Sõjamuuseumis olev mõök pärineb tõenäoliselt 16. sajandi lõpust või 17. sajandi algusest ja Tallinna Linnamuuseumi „*Walloon*“-tüüpi käepidemega mõök 17. sajandi I poolest.

16. ja 17. sajandi mõõkade hulgas on üheteralisi mõõku 9. Kui jätta välja funktsioonilt omapärased torkemõõgad, on kaheteralisi mõõku samast perioodist vaid 8, koos torkemõõkadega 14. Võrreldes keskajaga on ühe- ja kaheteraliste mõõkade vahekord selgelt muutunud. See tulenes ilmselt kaitserüüde taandumisest. Tõenäoliselt suurenes ka torkemõõkade osakaal samal põhjusel. Sellel perioodil eelistati ühekäe relvi, sest 29 uuritud esemest vaid 6 on kahe- või pooleteistkäemõõgad.

Lisaks analüüsisin ka Viljandi ja Rakvere linnustest pärinevaid kaitseraudade ja -korvide katkeid. Viljandi ordulinnusega seotud kaitseraua dateerisin 16. sajandisse, teadmata kontekstist pärineva plaadiga käekaitse 16. sajandi I poolde. Rakvere leidudest on mitmed välja tulnud arheoloogilistel kaevamistel, mis aitas neid ühendada Liivimaa sõja sündmustega: kaks neist pärinevad 16. sajandi II poolest, kaks ülejäänut võivad olla ka 17. sajandi algusest.

Enamusele 16. ja 17. sajandi relvadele võib leida vasteid Saksa mõõkade hulgast, üksikjuhtudel on neil teiste piirkondade tunnuseid. Poolast pärineb *flamberg* torkemõök. Mehikoormast leitud *estoc* on Ungari tüüpi. Suurgildis eksponeeritud ratsamõõgal on peal Toledo linna märgid, mis seostavad selle Hispaaniaga. Sõjamuuseumi mõõga teramikul on vana-Araabia meistrimärk, kuid saksapärase käepide. Pöide mõõgale, Suurgildi messerile ja Viljandi üheteralistele mõõkadele iseloomulikud detailid on levinud kogu Euroopas, kuid kõik ülejäänud 16. ja 17. sajandi mõõgad ja kaitserauad on saksapäraseid.

Mõningaid uuritud esemeid võib siduda Liivimaa sõja ajal Eesti aladel viibinud palgasõduritega. Kahel käekorviga mõõgal Ajaloomuuseumi relvahoidlas, mõõgal Virumaa muuseumi kogudes ja

Rakverest leitud üksikul kaitseraual on ühiseks jooneks Saksa palgasõduritele omaste relvade tunnused. Suurgildi kahekäemõõgad on samuti võrreldavad relvadega, mida Saksa palgasõdurid võitluses kasutasid.

Enamuse Eestis olevatest saablitest pärinevad 16.–17. sajandist. Terviklikumad leiud nende hulgas on ERMi saabel, Valgamaalt Hummuli lähistelt leitud Poola-Ungari saabel ja Pärnumaalt Saarde vallast leitud relv. Venepärastest saablikatked pärinevad Viljandimaalt Särgverest, mis muuseumi andmebaasis dateeriti 19. sajandisse. Minu hinnangul pole see dateering täpne ja need detailid võivad pärineda ka 16.–17. sajandist.

Ajalooliste sündmustega on seotud Viljandi ja Rakvere linnustest leitud saablite katked. Viljandist pärinevad kolm kaitserauda ja ühe teramiku osa esindavad Poola-Ungari saablitüüpi. Samade tunnustega on ka Rakverest leitud esemed. Osaliselt aitas dateerimisele kaasa arheoloogiline kontekst, kuna mõned saablikatked Rakveres on leitud kaevamiste käigus. Esemed ei saanud jääda maha enne Liivimaa sõja algust ega peale selle lõppu, sidudes nad konkreetse perioodiga. Kõige tõenäolisem on see, et antud Poola-Ungari saablikatked jäid Rakverre maha aastatel 1602–1605, mil Poola-Leedu väed linnust okupeerisid. Ühte Ungari stiilis sõjanuga, Poola *flamberg*'i ja Poola-Ungari *estoc*'it võib samuti seostada Poola-Leedu sõjategevusega sel perioodil. Lisaks neile on Eestis ka üks Euroopa relvadele omase välimusega saabel, mis näitab antud relvarühma kasutuselevõttu ka Lääne-Euroopas.

Kasutatud käsikirjad ja kirjandus

Käsikirjad

Двуреченский, О. В. 2008. Холодное наступательное вооружение Московского государства (конец XV – начало XVII века). Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук. Российская Академия Наук. Институт истории материальной культуры Санкт-Петербург.

Ervin, Alo 2017. Rakvere linnusega seotud sõjasündmused ja linnuselt leitud relvad. Magistritöö. Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu (Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus).

Kelder, Ilmar 2005. Mõõga tähendus keskaja ühiskonnas. Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu (Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus).

Kree, Ants 2011. Viljandi linnuse relv leiud. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu (Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus).

Mandel, Mati 1992. Võitlusnuga ja mõök Muinas-Eesti sõjanduses. Magistritöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu (Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus).

Mäesalu, Ain 1992. Relvastuse arengust Otepää linnuse relvleidude põhjal (8.–14. sajand). Magistritöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu (Käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus).

Mäesalu, Ain 2016. Ekspert hinnang Mehikoorma lähedalt Peipsi järvest leitud torkemõõga kohta. Tartu (käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis).

Mäesalu, Ain 2017. Ekspert hinnang Valgamaalt Hummuli aleviku lähedalt Väike Emajõest leitud saabli kohta. Tartu (käsikiri Muinsuskaitseameti arhiivis).

Nõmmela, Kaarel 2017. Keskaegsed Mõõgad Eestis (13. – 16. sajandil). Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut. Tartu (käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus).

Prank, Raivo 2011. Mõõgateramiku inskripsiooni tõlgendusvõimalustest Eesti alalt leitud 8.–13. sajandi I poole kaheteralised mõõgad. Magistritöö. Tartu Ülikool, usuteaduskond. Tartu (käsikiri Tartu Ülikooli raamatukogus).

Žakovksy, Petr 2014. Tesáky a problematika jednosečných zbraní středověku a raného novověku. Dizertační práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity Ústav archeologie a muzeologie. Brno.

[https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/128289/2_ArchaeologiaHistorica_37-2012-2_28.pdf?sequence=1] (09.08.2020).

Kirjandus

Aleksic, Marko 2007. Medieval Swords from South-Eastern Europe: material from the 12th to 15th centuries. Belgrad, Dedraplast.

Brūzis, Rūdolfs 2016. Tuvcīņas ieroči Latvijā 14.–16. gadsmitā. Latvijas vēstures institūta apgāds. Rīga.

Boutell, Charles 1893. Arms and Armor in Antiquity and the Middle Ages. Reeves and Turner, London.

Bulatnikov, Vadim 2010. Narva muuseumi relvakogu. Narva, OÜ Sata.

Burton, Richard F. 1884. The Book of the Sword. Chattu and Windus, Piccadilly, London.

Colclough, Samantha Jane 2015. Image and reality in medieval weaponry and warfare Wales 1100–1450. Bangor, Bangor University.

Dean, Bashford 1915. Arms and Armor, European and Oriental, including the William H. Riggs collection. The Metropolitan Museum of Art, New York.

Demmin, Auguste 1894. An Illustrated History of Arms and Armor from the Earliest Period to the Present Time. London, George Bell & Sons.

DeVries, Kelly; Smith, Robert 2007. Medieval Weapons: an illustrated history of their impact. Oxford, ABC-Clio, Inc.

Edge, David; Paddock, John Miles. 1996. Arms & Armor of the Medieval Knight: An Illustrated History of Weaponry in the Middle Ages. London, Saturn Books Ltd.

Evangelista, Nick 1995. The Encyclopedia of the Sword. Greenwood Press, Wesport.

Fajfar, Peter; Klancnik, Grega; Lazar, Tomaž; Medved, Jožef; Mrvar, Primoš; Ne cmer, Marijan 2013. Characterization of a Messer – the Late-Medieval single-edged sword of Central Europe – Materials Characterization 86, 232–241.

Funcken, Liliane; Funcken, Fred 1980. Rüstungen und Krigsgerät der Ritter und Landsknechte. Mosaik Verlag, München.

Geibig, Alfred 1991. Beiträge zur morphologischen Entwicklung des Schwertes im Mittelalter: eine Analyse des Fundmaterials vom ausgehenden 8. bis zum 12. Jahrhundert aus Sammlungen der Bundesrepublik Deutschland. Berlin, K. Wachholtz.

Haljak, Gunnar 2010a. Livonian Coins XIII–XVIII Century Part I: Feudal States. Tallinn, Tallinna Raamatutrükikoja OÜ.

Haljak, Gunnar 2010b. Livonian coins XIII-XVIII century. Part II, Kingdoms. Tallinn, Tallinna Raamatutrükikoja OÜ.

Helme, Sirje; Kangilask, Jaak 1999. Lühike Eesti kunsti ajalugu. Tallinn, Kirjastus Kunst.

Hoffmeyer, Ada Bruhn 1954a. Middelalderens Tvaeggede Svaerd I. Kopenhagen, Tøjhusmuseet.

Hoffmeyer, Ada Bruhn 1954b. Middelalderens Tvaeggede Svaerd II. Kopenhagen, Tøjhusmuseet.

Hutton, Alfred 1901. The Sword and the Centuries, or Old Sword Days and Old Sword Ways. London, Grant Richards.

Hriban, Catalin. 2014. A 16th century „Styrian“ riding sword in the collections of the History Museum of Moldavia in Iasi. Arheologia Moldovai XXXVII, 261–271.

Kazakevičius, Vytautas 1996. IX-XIII a. baltų kalavijai. Lietuvos Istorijos Institutas. Vilnius, Alma Littera.

Kaplinski, Küllike 1980. Tallinna käsitöölised XIV sajandil. Tallinn, Eesti Raamat.

Kaplinski, Küllike 2015. Tallinn – meistrite linn. Tallinn, Tallinna raamat.

- Khorasani, Manouchehr Moshtagh 2017. The arms and armor collection of Dr. Alexander von Hoffmeister. *Quaderni Asiatici* 117, 87-122.
- Кирпичников, А. Н. 1966. Древнерусское оружие. Выпуск первый. Мечи и сабли IX– XIII вв. Москва–Ленинград, Издательство “Наука”.
- Кирпичников, А. Н. 1976. Военное дело на Руси в XIII–XV вв. Ленинград, Издательство “Наука”.
- Knappek, Aleš 2013. Tesák z Orlovkého lesa. - *Archeologické výzkumy na Vysočině* 4, 167–169.
- Kreem, Juhan 2012. Võimusuhete habras tasakaal: 1400–1550. – Eesti ajalugu II, Eesti keskaeg. Toim. Anti Selart. Tartu, Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 154–166.
- Küng, Enn 2013. Saateks – Eesti ajalugu III: Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Toim. Küng, Enn ja Seppel, Marten. Tartu, Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 11–22.
- Lazar, Tomaž 2018. Late Medieval Messer: a Commoner’s Sword. Toim. Miškec, Alenka. – The past under the microscope: Scientific Analysis in museums. Toim. Miškec, Alenka; Oitzl, Gašper. Ljubljana, Narodni Muzej Slovenije, 97–102.
- Lewandowski, Marcin 1986. Puginały sredniowieczne z ziem Polskich. – *Medievalia Archaeologica: Acta Archaeologica Lodziensia* nr. 31. Wrocław, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 101–123.
- Lodes, Mike 2010. Swords and Swordsmen. South Yorkshire, Pen & Sword Books Ltd.
- Mandel, Mati 1985. Меч в вооружении Эстонских племен до 7 века. – Новое в археологии Прибалтики и соседних территорий. Toim. Selirand, Jüri. Tallinn, 78–85.
- Mandel, Mati 1991. Eesti 8.–13. sajandi mõõkade tüpoloogiast ja dateerimisest. – *Arheoloogiline kogumik Muinasaja teadus I*. Tallinn, 101–133.
- Marek, Lech 2008. Brón Biała na Śląsku XIV–XVI wiek. Wrocław, Uniwersytet Wrocławski, Institut Archeologii.
- Melville, Neil 2018. The Two-Handed Sword. South Yorkshire, Pen & Sword Books Ltd.

Michalak, Arkadiusz 2013. Swords and falchions from the Polish-Silesian-Brandenburg borderland (2nd half of the 13th-half of th 16th cent.). *Weapon brings peace? Warfare in Medieval and Early Modern Europe*. Toim. Marek, Lech.. "Wratislavia Antiqua" vol. 18, 137-156.

Милосердов, Дмитри 2016. Типология рукоятей сабли шамшир. Историческое оружиеведение 4. Toim. Vladimiroviš, Sergei. Moskva, Центр поддержки и развития актуальных исследований в области исторического оружиеведения, 22–36.

Mäesalu, Ain 1995. Kas „Taavet ja Koljat on seniarnvatust vanem? *Ars Estoniae Medii Aevi Grates*. Toim. Alttoa, Kaur. Rapla, AS Ramona, 145–156.

Mäesalu, Ain 2004. Kaitserüide arendamise põhjustest 13.–17. sajandil. Linnusest ja linnast: uurimusi Vilma Trummali auks. Muinasaja teadus 14, Toim. Lang, Valter. Tallinn–Tartu, Teaduste Akadeemia Kirjastus, 227–248.

Mäesalu, Ain 2010. Otepää linnuse hävitamisdaatumist. – *Estonian Journal of Archaeology*, 14, 1, 79–89.

Mäesalu, Ain 2013. Keila linnuse ja Püha Jüri ripatsist. Harjumaa uurimusi 9: Arheoloogia kogumik. Tallinn, OÜ Infotrükk, 6–18.

Müller, Henrich; Kölling, Hartmund 1982. Europäische Hieb- und Stichwaffen aus den Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte, fotografiert von Gerd Platow. Militärverlag der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin.

Oakeshott, Ewart. 1960. *The Archaeology of Weapons*. Cambridge, The Boydell Press.

Oakeshott, Ewart 1964. *Sword in the Age of Chivalry*. Cambridge, The Boydell Press.

Oakeshott, Ewart 1980. *European Arms and Armor from the Renaissance to the Industrial Revolution*. Cambridge, The Boydell Press.

Pajus, Ando 2007. Keskaegsest rüütli mõõgast. – Tallinna Linnamuuseumi Aastaraamat 2005/2007. Toim. Mäeväli, Sulev. Tallinn, Tallinna Raamatutrükikoja OÜ, 167–173.

Peets, Jüri 2014. Relvad ja terariistad Siksälä kalmest: tüpologia ja tehnoloogia. – Siksälä kalme I: Muistis ja ajalugu. Toim. Valk, Heiki; Laul, Silvia. Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Arheoloogia osakond. Tartu, 245–277.

Popov, Stoyan 2018. Two late Medieval combat knives – a testimony for the military conflicts between East and West. – Пловдивски исторически форум/ Plovdivski istoricheski forum, II, 27–32.

Schmidt, Herbert 2014. Schwert & Buckler - Eine Erfolgsgeschichte. – Das Schwert – Symbol und Waffe. Beiträge zur geisteswissenschaftlichen Nachwuchstagung vom 19.–20. Oktober 2012 in Freiburg/Breisgau. Toim. Deutscher, Lisa; Kaiser, Mirjam; Wetzler, Sixt. Rahden, Verlag Marie Leidorf GmbH, 147–152.

Selart, Anti; Leimus, Ivar; Kaljundi, Linda; Valk, Heiki 2012. Ristiretked ja vallutussõjad 13. sajandi Liivimaal. – Eesti ajalugu II, Eesti keskaeg. Toim. Anti Selart. Tartu, Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 26–62.

Selart, Anti 2012. Võitlus esivõimu pärast. – Eesti ajalugu II, Eesti keskaeg. Toim. Anti Selart. Tartu, Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, 142–153.

Shenck, Zdenek; Žakovsky, Petr 2017. Středověké a raně novověké zbraně Přerovska. Brno, Muzeum Komenského v Přerově, Archeologický ústav.

Stachowski, Marek 2004. The Origin of the European word for sabre. – Studia etymologica Cracoviensia 9. Toim. Stackowski, Marek. Krakow, Jagiellonian University Press, 133–141.

Stone, George Cameron 1934. A glossary of the construction, decoration and use of arms and armor in all countries and all times together with some closely related subjects. Portland, Soutword Press.

Talaga, Maciej 2013. A Kampfschwert from the 15th century – a reinterpretation of the so-called „Teutonic estoc“ from the Princes Czartoryski Collection in Crakow, Poland. – Acta Periodica Duellatorum. Toim. Miskolczy, Mátyás. Budapest, Adamas Studio, Solymár, 7–28.

Tomsons, Artūrs 2012. Symbolism of medieval swords from the territory of Latvia during the 11th–13th centuries. – Acta Universitatis Lodzianis: Folia Archaeologica 29. Toim. Kucypera, Paweł; Pudło, Piotr. Łódź, Uniwersytet Łódzki, 145–161.

Valk, Heiki; Laul, Silvia 2014. Siksälä kalme I: Muistis ja ajalugu. Tartu, Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Arheoloogia osakond.

Valk, Heiki; Ratas, Jaana; Laul, Silvia 2014. Siksälä kalme II: Matuste ja leidude kataloog. Tartu, Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut, Arheoloogia osakond.

Wagner, Eduard; Drobná, Zoroslava; Durdík, Jan 1957. Tracht, Wehr und Waffen des späten Mittelalters (1350–1450). Prag.

Wilkinson, Frederick 1985. Swords and daggers: an illustrated reference guide for collectors. Arms and Armour Press, London.

Williams, Alan 2009. A metallurgical study of some Viking swords. – Gladius, 29, 121–184.

Withers, Harvey J. S. 2010. The Pictorial History of the Sword. Annes Publishing Ltd, London.

Withers, Harvey J. S. 2011. The World Encyclopedia of Swords and Sabres. Annes Publishing Ltd, London.

Interneti allikad

AW Dusegge = Antique Weapons Store – Styrian (Austria) Dusegge, Sinclair Sabre, Late 16th C. [<https://www.antiqueweaponstore.com/product/%ef%bb%bfstyrian-austria-dusegge-sinclair-sabre-late-16th-c/>] (26.07.2020).

AW Estoc = Antique Weapons Store – Rare Styrian (Austrian) Estoc, ca. 1580. [<https://www.antiqueweaponstore.com/product/%EF%BB%BFrare-styrian-austria-estoc-ca-1580/>] (28.08.2020).

Fischer 2007 = Fischer Auktionen - Catalogue Auction of antique arms and armour September 2007 / Catalogue A. [<https://www.fischerauktionen.ch/en/auction-catalogues/catalogues-antique-arms>] (27.07.2020).

Hull, Jeffrey 2012. Early European Longswords: Evidence of Form and Function. [https://www.academia.edu/2331258/Early_European_Longswords_Evidence_of_Form_and_Function] (04.07.2020).

Lot 2185 = Hermann Historica: A South German/Styrian basket-hilted military sword, circa 1580. [<https://www.hermann-historica.de/en/auctions/lot/id/14391>] (05.08.2020).

Rode = Herman Rode altar Niguliste kirikus, digiteeritud. [<http://rode.wiseman.ee/static/rode/>] (22.07.2020).

Summary: Swords, sabres and war knives in Estonia during the 13th to 17th century

In this master's thesis I have analysed 77 swords, sabres, war knives and their fragments. The goal of this research is to gain a better understanding of the conflicts of the time through material culture and to get a better overview of these weapon groups in Estonia. I've also created a detailed table of measurements (appendix 1) and a catalogue of the studied items (appendix 2). In order to achieve a rounded understanding of the subject, I read the works of many authors who have dealt with the subject of arms and armor, especially on the topic of the aforementioned weapon groups. Pertaining to swords, I've used the typologies of Ada Bruhn-Hoffmeyer, Ewart Oakeshott, Anatoli Kirpichnikov and the research of many others. For sabres, Oleg Dvurechenski's dissertation proved a most practical tool for determining the date and type of such weapons. War knives have been mostly researched in the Czech Republic, where Petr Žakovský created a comprehensive study on the subject. In addition, many other articles and books were cited in order to achieve a detailed overview of the Estonian material.

I divided the weapons into three large categories: swords, sabres and war knives. Sabres, with some exceptions, are defined as mostly Slavic weapons with a curved, single-edged blade. War knives in the Estonian definition are short, single-edged weapons with a characteristic, wide-tanged and riveted hilt style.

The Estonian sword-finds were further divided into several sub-categories. Mainly I drew a line between weapons from the 13th–15th centuries and those from the 16th–17th centuries. It is important to note that I excluded those weapons from the research which were from the 2nd half of the 17th century, because at that time cold arms became less prevalent on the battlefield due to the increasing popularity and effectiveness of gunpowder weapons.

The swords from the 13th to 15th centuries fell into several categories by function. Firstly I analysed the one-handed swords that potentially date to the 13th century. Therein I made a distinction between weapons which had a stylistic similarity to pagan Scandinavian and Baltic sword types (pictures 3–9), weapons with more of a German form and Christian inscriptions that potentially connect to the Baltic crusades (pictures 10–16) and a few which could not so easily be applied to this dualistic split (pictures 17–22).

Three of these swords were found in a funeral context, which might tie them more to the prehistoric period, but one weapon from Siksälä (picture 16) is rather unique, because its cross and pommel are made of bone and inscribed with latin letters. Found in a 14th century burial, it shows the political connections between Germans and the peoples they conquered. The rest of the find context is rather random, but one can notice a higher concentration of these weapons on the west coast of the country. Two swords (pictures 6–9) represent a clearly Baltic weapon type and were likely forged in Courland.

Only 3 one-handed swords of the 14th century exist in Estonia (pictures 23–28). One of them being a single-edged sword (pictures 23–24), which bears some resemblance to a 13th century curonian weapon. The two others (pictures 25–28) are of a very similar type, despite being found in different places. Such weapons were used at the time alongside buckler shields and judging by the fact that we have two weapons with the same general look, I think that such swords might have been a popular style.

There are many more hand-and-a-half swords from the 14th and 15th centuries. Most of them are rather similar in shape and can be considered „longswords“ (pictures 29–32, 34–35), having a broad, double-edged blade and slightly curved crossguard along with specific measurements proposed by Jeffrey Hull. One of them, however, is a rather rare weapon similar to a *Kampfschwert*: a long two-handed *estoc* dedicated to piercing heavy armor (picture 33).

Early two-handed swords bear a similar shape to the longsword. Sadly, none are known in Estonia today, but we have two photographs dating back to the 70s which were made of one such weapon (pictures 36 and 37). Comparing the pictures to altar paintings and literature, I would think there was no official distinction made in the time between two-handed and hand-and-a-half swords, since the former was simply a larger specimen of the latter. The functionality of a longsword and two-handed sword was most likely very similar at the time, but we can separate the two categories by comparing them to measurements provided by Jeffrey Hull and Neil Melville.

With the exception of some weapons of the 13th century, it's quite impossible to determine the origins of these medieval swords. Though they are similar to weapons found in Germany, swords in Europe were quite similar at the time. In the material we can however see that after the 13th century hand-and-a-half swords became much more popular than one-handed ones. Due to the

small amount of items this research is based on, it is entirely possible that the difference in numbers is a coincidence. Much more noteworthy is the existence of a single thrust sword. Most likely such weapons were not popular in the region due to alternative weapon types, such as maces and pollaxes, which filled a similar function: to penetrate heavy armor.

In the 16th and 17th centuries, the differences in sword types becomes more varied. I begin by describing three hand-and-a-half swords from different museums across the country. One of them (pictures 38 and 39) is a rather typical style of the time and can be seen on the image of the Master of the Livonian order, which in turn is on a coin minted in the 16th century. The other two are either „grosse messer“ or „dlouhe tesak“ type weapons (pictures 40–42) – related strongly to war knives, but not quite fitting the Estonian definition of the weapon group, which is why I grouped them with swords instead. The latter two weapons origins are difficult to determine, because these types were used in various places in Europe.

The 16th century also sees the peak of two-handed sword design. From the period, we have three such weapons, one of which dates to the first half and as such has a more simple form (pictures 43 and 44). The other two are rather ornate and represent a later German style (pictures 45 and 46). It is likely that they were made by local German smiths or ones that were traveling from Germany. Since such weapons were popular among mercenaries of the time, it's also possible that they were brought to Estonia by professional fighters during the Livonian war.

I grouped the one-handed swords of the early modern period loosely into three categories: basket hilted swords, thrust swords and miscellaneous.

There are 5 basket hilted swords in Estonian collections, however it wasn't possible to find typological matches for all of them in literature. Two of them have baskets similar to 16th century „bastard swords“ (pictures 47 and 48) as described by Oakeshott, but the three others are a little more ambiguous (pictures 49–54). Using stylistic and functional comparisons I dated them to the late 16th and early 17th centuries. Despite the difficulties in analysing them, I came to the conclusion that swords with such hilts were most likely used as weapons of war, as they are probably too large to be carried around for everyday use. The S-shaped plates at the bottom of two of the latter swords also liken them to the *katzbalger* – a 16th century mercenaries weapon. The similarity is in the spiral plate alone, however, as the blades are nothing alike. Still, it is quite likely that they are evolutions of the *katzbalger* and as were brought to Estonia during

the Livonian war by mercenaries.

Of thrust swords I described a 16th century German *estoc* (picture 55), a rare Hungarian type of *estoc* (picture 56), a rather unique thrust sword with a *flamberge* blade probably of Polish make (picture 57), a typical late 16th or early 17th century rapier with a blade that was once gilded (pictures 58–60) and an elegant 16th century thrust sword with a broken tip but complex hilt type (picture 61). The variety among them doesn't allow one to make assumptions or generalizations about their use.

Most of the „miscellaneous“ swords happen to be single-bladed, except for one among them: a riding sword with an S-shaped guard, the blade of which was made in Toledo, Spain (picture 62). The next weapon also has a foreign blade marked with an arabic symbol (pictures 63 and 64), dating most likely to the end of the 16th or beginning of the 17th century. A sword and crossguard of similar type (pictures 65–68) invoke the general shape of a *katzbalger* sword. Due to that, and the weapon's pommel's shape, I dated these items to the 16th century. Similarly to the basket-hilted swords I mentioned earlier, I think it's quite likely that these items are related to mercenaries of the Livonian war. The next two weapons from the museum in Viljandi (pictures 69–71) are of the same period and I've dated so due to similar finds in other countries. The last sword I analysed is of a distinctive Walloon type and as such I dated it to the early 17th century (pictures 72 and 73).

I also analysed many crossguards from Viljandi and Rakvere (pictures 74–79). Although the ones from Viljandi have no find context, the ones found during excavations in Rakvere can be tentatively connected to the conflicts that took place there during the turn of the 17th century.

There are a few observations that can be made based on the swords from the 16th and 17th centuries. Among them are 9 single-edged swords and 6 thrust swords. From the period, we have only 8 double-edged swords. The reason for thrust- and single-edged swords becoming more prevalent lies most probably in the recession of armor, making such arms much more effective than they previously were. It also seems that one-handed weapons once again became the most numerous.

There are not too many sabres nor their fragments in Estonia and almost none of them were likely used by locals. The earliest potential find is a copper-alloy crossguard in the city museum of Tartu (picture 96). The item could date back to as early as the 14th century, when raiders from

Pskov and Lithuania plundered the countryside. All other items, however, are of the 16th or 17th centuries, and can mostly be connected to the foreign forces that fought in the Livonian war and its aftermath. Two sabers (pictures 82–85) are rather atypical in the sense that they have a more sword-like style of hilt. The first of them is of a Hungarian style, the other one relates to more general European hilt types. A saber in the Estonian National Museum (pictures 80 and 81), a more common type of Russian saber, belongs to the same period. The rest of the finds are fragments and crossguards (pictures 86–95 and 99) which, for the most part, seem to be of a Polish-Hungarian style. Most of these weapons are of Polish-Hungarian origin, tying them with some certainty to the wars of the late 16th and early 17th centuries.

The remaining 10 items belong to the war knives weapon group. Some interesting finds from Otepää and Lihula fortresses (pictures 100–103) can be dated back to the late 13th century, which is somewhat earlier than the period to which the Czech researchers attribute their finds. It might be, due to correlating appearances and archaeological context, that this type of weapon was used in places like Poland and Estonia earlier than in the Czech Republic. Using Žakovský's typology and other comparisons, I determined that the remaining items (pictures 104–110) are most likely from a later period, but none from the 17th. One of the weapons (picture 108) has a parallel on Herman Rode's altar in Niguliste church, where it is shown to be carried by soldiers who torment St. Victor.

The popularity of war knives in the late medieval period is known, but why there are so few finds in Estonia is unclear. These were weapons used by commoners and lower ranking soldiers, so perhaps their scarcity has something to do with their reusability as tools or with their owners' apathy towards knowingly keeping them for the future. Comparing the swords of the 13th – 15th centuries with war knives of the same period, one might deduce that the latter type of weapon took over the role of one-handed swords over time to some extent. However, due to the small amount of items available to study, this is merely a hypothesis.

Lisa 1: Relvade tabel ja mõõtmed

Pea number	Pildid	Asukoht	Dateering	Mõõtmed
NLM 1789:31 R 57:31	1	Narva muuseum	--	Pikkus: 56,3 cm. Teramiku pikkus 44 cm.
NLM 1789:32 R 57:32	2	Narva muuseum	--	Pikkus: 54,1 cm. Teramiku pikkus 44,1 cm.
AI 2538:1	3, 4	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	Teramik 10. – 11. sajand Kaitseraud 12. – 13. sajand	Kaal 644 g. Pikkus 80,5 cm. Teramiku pikkus 67,5 cm, laius 5,5 cm. Soone laius 3,4 cm.
AI 1895	5	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	12. – 13. sajand	--
AI K85:109	6, 7	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	12. – 13. sajand	Kaal 790 g. Pikkus 78,9 cm. Teramiku pikkus 63 cm, laius 2,6 cm. Kaitseraua suurim pikkus 12 cm, laius otsades 4 cm. Nupp 4,6 cm lai, 5,5 cm pikk ja 1,8 cm paks.
AI 3570	8, 9	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	12. – 13. sajand	Kaal 644 g. Pikkus 98,8 cm, 4,7 cm laiune teramik sellest 83 cm. Kaitseraua pikkus 9,2 cm, 1,2 cm lai. Nupp 5,1 cm pikk, suurim laius 2,7 cm lai.
AI K85:29	10, 11, 12	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	13. sajand	Kaal 450 g. Pikkus 49,5 cm, 5 cm laiune teramik sellest 31 cm.
--	13, 14, 15	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	12. – 13. sajand	Kaal 1098 g. Pikkus 104 cm. Teramiku laius 5 cm ja pikkus 87,5 cm. Kaitseraud 11,8 cm. Nupu diameeter u. 5,5 cm, paksus u. 3 cm.
AI 5101:CCXLVIII: 1	16	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	13. sajand	Algne pikkus 95 cm. Säilinud sellest 42 cm pikkune osa, mis kaalub 365 g. Teramiku laius käepideme lähedal 5 cm, murdunud osa juures 4 cm. Roots 15 cm pikk, teramiku lähedal 3,2 cm lai.

ERM D 32:255	17, 18	Eesti Rahva Muuseum	10. – 13. sajand	Pikkus 87,5 cm. Teramiku laius 5 cm.
ERM D 32:254	19, 20	Eesti Rahva Muuseum	12. – 14. sajand	Pikkus 95,5 cm. Teramiku laius 5,5 cm.
ERM A 494:22	21, 22	Eesti Rahva Muuseum	11. – 14. sajand	Kaal 478 g. Pikkus 96 cm, millest 4 cm laiune teramik on 82,5 cm. 13,5 cm pikkune roots on lõiketerade lähedalt 3 cm lai, nupu suunal kitsenev. Soon 1 cm lai, 74 cm pikk. Teramik on väga kerge ja õhuke.
TM:30;A:1	23, 24	Tartu Linnamuuseum	14. sajand	Kaal 494 g. Pikkus 75 cm, 3,2 cm laiune teramik sellest 63,7 cm. Kaitseraua pikkus 14 cm. Teramikul 2 cm kaugusel kaitserauast on 5 mm sügavune lõige.
AI 5385	25, 26	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	14. sajand	Kaal 540 g. Pikkus 51 cm. 35 cm pikkune teramik on kaitseraua lähedalt 5,5 cm ja murdunud tipu lähedal 3,6 cm pikk. Kaitseraua suurim pikkus on 13,4 cm. Nupu diameeter on 4,7 cm, paksus 2,6 cm.
AI 3187	27, 28	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	14. sajand	Kaal 420 g. Pikkus 54 cm. 38 cm pikkune teramik on kaitseraua lähedalt 4,2 cm ja murdunud osa lähedalt 3,2 cm lai. Kaitseraua suurim pikkus on 14,5 cm. Nupu diameeter on 4,5 cm ja paksus 3,5 cm.
VM 9680 Aj 276	29, 30	Viljandi Muuseum	13. – 14. sajand	Kaal 606 g. Pikkus 85,3 cm, 5 cm laiune teramik sellest 69,4 cm. 1 cm laiune teramik on 16 cm pikk. Kaitseraua pikkus 24,5 cm. Rootsu laius kaitseraua juures 2,6 cm.
TLM 14381	31	Kiek in de Kök	14. sajand	Pikkus 101 cm. Teramiku pikkus 84,5 cm.
AM 17335 R 1899	32	Suurgildi relvaekspositsioon	14. sajand	Pikkus 106 cm. Teramk 5,5 cm lai ja 84 cm pikk.

AM-R 1688	33	Eesti Sõjamuuseum	14. sajandi II pool – 15. sajandi I pool	Kaal 965 g. Pikkus 110,7 cm. Teramik 3,1 cm lai ja 87 cm pikk. Soon 0,8 cm pikk ja u. 8 cm pikk. Kaitseraud 15,4 cm pikk. Tasakaalu punkt teramikul 25 cm kaitserauast.
ERM D 1:57	34	Eesti Rahva Muuseum	15. sajand	Kaal 1267 g. Pikkus 96 cm. Teramik 4,2 cm lai ja 72 cm pikk. Soon 1 cm lai ja 58,5 cm pikk. Roots 2,8 cm lai, nuppu arvestamata 18 cm pikk. Nupu pikkus ja laius mõlemad 6 cm, 3,5 cm paks.
ERM D 32:253	35	Eesti Rahva Muuseum	15. sajand	Pikkus 116,5 cm, teramiku laius 5,3 cm.
PM F 1379:38/ (a ja b)	36, 37	Järvamaa muuseum	15. – 16. sajand	--
AM 17355 R 1792	38, 39	Eesti Ajaloomuuseumi relvahoidla	16. sajand	Kaal 905 g. Pikkus 60 cm. Teramiku pikkus 40,5 cm, laius 3,3 cm. Nupp u. 5 cm pikk ja u. 4,5 cm lai. Kaitseraud 23,7 cm pikk, laiem ots 2,5 cm lai. Suurem rõngas 8 cm lai, 4,8 cm kõrge. Väiksem rõngas 7 cm lai. Roots 1,3 cm lai.
SM 3991	40, 41	Saaremaa Muuseum	16. sajand	Pikkus 100 cm, teramiku pikkus 63 cm.
AM 5149 R 871	42	Suurgildi relvaekspositsioon	16. sajand	Pikkus 120,5 cm, teramiku pikkus 96 cm ja laius 2,7 cm.
RM 42 AjR 11	43, 44	Virumaa Muuseumid	16. sajand	Pikkus 142 cm. Teramiku pikkus 111.5 cm.
AM 5278 R 564	45	Suurgildi relvaekspositsioon	16. sajand	Pikkus 175 cm. Käepideme pikkus 51 cm, teramiku pikkus 122,5 cm ja laius 4,1 cm. Kaitseraua pikkus 36,5 cm. 22,5 cm teramikust käepideme lähedal teritamata ja paksem (1,2 cm). Teritamata osa lõpus 6,5 cm pikkused lisa kaitsevarvad.

AM 5278 R 565	46	Suurgildi relvaekspositsioon	16. sajand	Pikkus 189,5 cm. Käepideme pikkus 55 cm, teramiku pikkus 131 cm ja laius 4,5 cm. Kaitseraua pikkus 47 cm. 24,5 cm teramikust käepideme lähedal teritamata ja paksem.
ERM D 1:59	47	Tartu Linnamuuseum	16. sajand	Pikkus 84 cm. Teramiku pikkus 67,3 cm, laius 3 cm, paksus 6 mm käepideme lähedal ja 4 mm tipu juures. Kaitseraud 26,5 cm pikk, eenduvate poolte suurimad laiused 1,7 cm ja suurimad paksused 4 mm. Kaitsekorvi suurim laius 11,2 cm.
TLM 10866 Re 351	48	Kiek in de Kök	16. sajand	Pikkus 118 cm. Teramiku pikkus 101 cm, laius 3,1 cm.
AM 17355 R 1227	49, 50	Eesti Ajaloomuuseumi relvahoidla	16. – 17. sajandi vahetus	Kaal 793 g. Pikkus 72,5 cm. Teramiku saäilinud osa pikkus 60 cm, laius 3 cm. Kaitseraua pikkus 13 cm. Nupp 4 cm kõrge, selle diameeter on 5 cm. Külgnev plaat 5 cm kõrge ja 6 cm lai.
AM 17355 R 1794	51, 52	Eesti Ajaloomuuseumi relvahoidla	16. sajandi II pool – 17. sajandi I pool	Kaal 796 g. Pikkus 33 cm pikk. Teramiku pikkus 20 cm pikkuse, 3,2 lai. Kaitsekorvi mõõtmed teramikuga horisontaalselt 9,5 cm ja teramikuga vertikaalselt 10 cm. Nupp 3 cm kõrge, diameeter 5,5 cm. Rootsul laius 1,6 cm.
AM 17355 R 1795	53, 54	Eesti Ajaloomuuseumi relvahoidla	16. sajandi II pool – 17. sajandi I pool	Kaal 928 g. Pikkus 90,5 cm. Teramik 78,5 cm pikk, 3,5 cm lai. Alumine plaat teramikuga vertikaalselt 9,5 cm ja sellega horisontaalselt 11 cm. Rootsul laius 1,6 cm.

VM 10558:18 A 544	55	Eesti Sõjamuuseum	16. sajandi II pool	Kaal 622 g. Pikkus 43,5 cm. Teramiku pikkus 29 cm. Käepideme pikkus ilma nuputa 9 cm. Kaitseraua pikkus 22,5 cm. Nupu põhja küljepikkus 5 cm. Kummalgi pool teramikku u. 1 cm laiune soon.
TÜ 2615	56	TÜ Arheoloogiakogu	16. sajand	Pikkus 106 cm. Teramiku pikkus 91,5 cm, laius 2,72 cm, paksus 1,02 cm. Käepideme pikkus 14,5 cm. Kaitseraua suurim pikkus 15,5 cm. Rõngaste läbimõõdud: 6,1 cm ja 6,2 cm.
NLM 1789:33 R 57:33	57	Narva Muuseum	16. sajand	Pikkus 91,5 cm. Teramik on 78 cm pikk, 2,2 cm lai.
AM 30515 R 2432	58, 59	Eesti Ajaloomuuseumi relvahoidla	16. sajandi II pool – 17. sajandi I pool	Kaal 1174 g. Pikkus 77,5 cm. Teramiku pikkus 61 cm ja laius 2,7 cm. Nupp 4,5 cm kõrge ja 4 cm lai. Sooned teramikul 0,5 cm laiad, 23,5 cm pikad. Teramikul 5 cm pikkune <i>ricasso</i> .
--	60	Eesti Ajaloomuuseumi relvahoidla	16. sajandi II pool – 17. sajandi I pool	Kaal 227 g. Pikkus 52,9 cm, laius 2,1 cm. Mõlema soone laius 0,5 cm.
PäMu 1711 Aj 759/M	61	Pärnu Muuseum	16. sajandi II pool	Pikkus 55,7 cm. Teramiku laius väikseim laius 2 cm, suurim laius 3 cm. Korvi suurim laius 16,5 cm.
AM-R 540	62	Suurgildi relvaekspositsioon	16. sajandi II pool	Pikkus 123 cm. Teramiku pikkus 105 cm, laius 3,7 cm.
AM 5338 R 550	63, 64	Eesti Sõjamuuseum	16. sajandi lõpp – 17. sajandi algus	Kaal 1135 g. Pikkus 92 cm. Teramiku pikkus 79 cm, laius kaitseraua lähedal 3,4 cm. Selja paksus 3 mm. Käepide ilma nuputa 10 cm. Kaitseraua pikkus 15 cm. 4,2 mm laiune ja 71 cm pikkune soon selja lähedal. Tasakaalupunkt teramikul 11 cm kaitserauast.

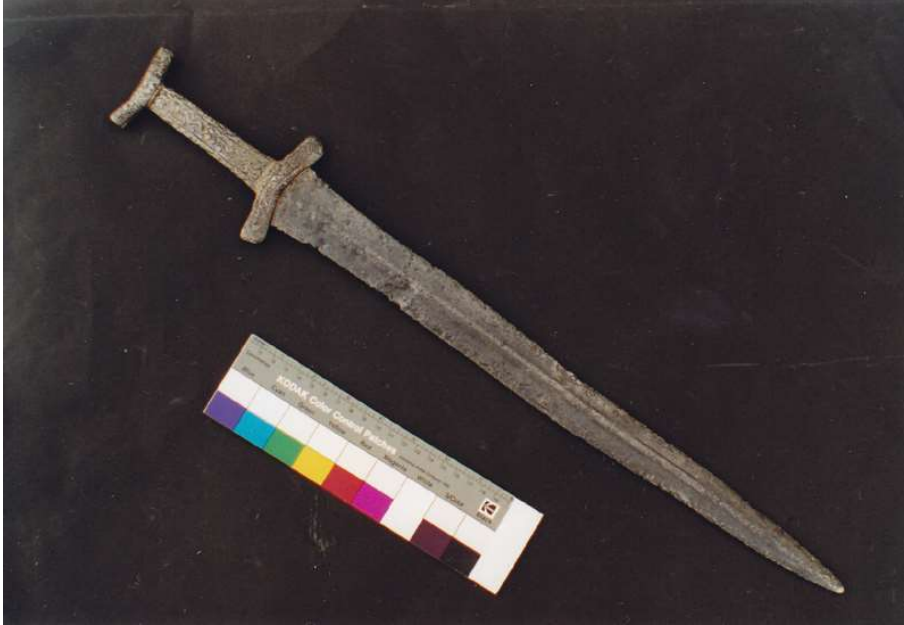
RM 125 AjR 29	65, 66	Virumaa Muuseumid	16. sajandi II pool	Pikkus 41 cm. Teramiku pikkus 26 cm.
RM 4873 A 165:11	67, 68	Virumaa Muuseumid	16. sajandi II pool	Pikkus 12,1 cm. Laius 10,8 cm. Paksus 0,95 cm
VM 9546:37	69	Viljandi Muuseum	16. sajand	Kaal 314 g. Pikkus 33,5 cm. Teramiku pikkus 27,7 cm, laius 2,9 cm. Selg 0,5 cm paks. Kaitseraud 18 cm pikk, selle otsas olevad nupud 2,3 cm laiad. Rõngas 7 cm lai ja 3,5 cm kõrge. Rootsus laius 1 cm.
VM T 80	70, 71	Viljandi Muuseum	16. sajand	Kaal 704 g. Pikkus 46 cm. Teramiku pikkus 33 cm, laius 2,9 cm. Kaitseraua pikkus 19,5 cm. Kaiseraua laiem ots 2,3 cm lai, kitsam 1,6 cm lai. Ühel pool u. 6 cm kaitseraua keskmest asub kaarduv käekaitse osa, 5,7 cm pikk ja 1,7 cm lai. Teisel pool u. 4,5 cm kaitseraua otsast 3,8 cm pikkune muljutud rõngas. Plaat 6,7 cm lai, 3 cm kõrge. Roots 1,7 cm lai. Nupu põhja külje pikkused 4,6 cm, nupu paksus u. 2,5 cm.
TLM 5812 Re 257	72, 73	Kiek in de Kök	17. sajandi I pool	Pikkus 56,8 cm. Teramik 40,9 cm pikk, 2,4 cm lai.
VM 1537	74	Viljandi Muuseum	16. sajand	Kaal 129 g. Pikkus 17,5 cm. Rootsus auk 1,5 cm pikk, 0,5 cm lai. Ühel pool augu äärest 3,2 cm kaugusel asub konks. Rõngas 7,5 cm pikk, 5 cm lai. Rõnga sees oleva plaadi pikkus ja laius 3,5 cm.
VM 1781	75	Viljandi Muuseum	16. sajandi I pool	Kaal 145 g. Suurim pikkus 19,4 cm. Rootsus auk 1,4 cm pikk, 0,7 cm lai. Plaadi suurim laius 6,5 cm, pikkus 7 cm. Plaadi säilinud poole laius 3,8 cm. Kaks väikest 3 mm laiust auku. Kirvekujuliste aukude mõõtmed 0,8 ja 1,2 cm.

RM 4088/A 77: 230	76	Virumaa Muuseumid	16. sajandi II pool – 17. sajandi I pool	Suurim pikkus 106 mm, suurim laius 82 mm.
RM 4873/A 165: 317	77	Virumaa Muuseumid	16. sajandi lõpp – 17. sajandi algus	Otsanuppude läbimõõt 19 mm. Plaadi mõõtmed 116,5 mm ja 90 mm.
RM 4873/A 165: 321	78	Virumaa Muuseumid	16. sajandi lõpp – 17. sajandi algus	--
RM 4873/A 165: 148	79	Virumaa Muuseumid	16. sajandi II pool	Pikkus 180 mm. Plaadi laius 81 mm.
ERM D 32:27	80, 81	Eesti Rahva Muuseum	16. sajand	Pikkus 54,5 cm. Teramiku laius 3 cm. Kaitseraua pikkus 10,5 cm.
--	82, 83	TÜ Arheoloogiakogu	16. sajandi II pool	Pikkus 79,5 cm. Teramiku pikkus 66 cm, suurim laius kaitseraua lähedal 4 cm. Kaitseraua pikkus 18,5 cm. Nupu mõõtmed 5,8 x 3,4 x 0,8 cm.
AM 17355 R 1793	84, 85	Eesti Ajaloomuuseumi relvahoidla	16. sajandi II pool	Kaal 890 g. Pikkus 53 cm. Teramik 39,5 cm pikk, 4 cm lai. Kaitseraua pikkus 15 cm. Rõnga laius 9 cm. Plaat 7,2 cm lai ja 5,2 cm kõrge. Rootsu suurim laius 1,6 cm.
--	86	Viljandi Muuseum	16. sajand I pool	Kaal 64 g. Suurim pikkus 15 cm, jätkete suurim pikkus 10 cm. Ühel pool rootsu auk 1,5 cm x 2,2 cm. Teisel pool 5,5 cm x 1,5 cm süvend. Suurim paksus 1,9 cm.
VM 4193	87	Viljandi Muuseum	16. sajand I pool	Kaal 79 g. Pikkus 16 cm. Jätkete suurim pikkus 6 cm. Ühel pool 1,5 cm x 3,5 cm rootsu auk. Teisel pool 1,5 cm x 6 cm süvend.
VM 1515 A 508	88	Viljandi Muuseum	16. sajand I pool	Kaal 54 g. Pikkus 10,6 cm. Jätkete pikkus ühel pool 8 cm, teisel pool 2 cm. Poolik rootsu auk 1,2 cm x 3,3 cm.

VM 1514	89	Viljandi Muuseum	16. sajand lõpp – 17. sajandi I pool	Kaal 214 g. Pikkus 43 cm. Teritatud osa pikkus 22,8 cm. Teritatud osa juures teramiku laius 2,9 cm, sellest käepideme poolse osa laius 2,2 cm.
RM 4873/A 165: 107	90, 91	Virumaa Muuseumid	16. sajandi I pool	Pikkus 108 mm, laius 80 mm, paksus 24,6 mm.
RM 4873/A 165: 361	92, 93	Virumaa Muuseumid	16. sajandi II pool – 17. sajandi algus	Murdunud osa laius 35 mm, suurim laius 37 mm. Selja paksus 4 – 6,2 mm.
RM 3666/A 75: 79	94	Virumaa Muuseumid	17. sajandi I pool	Pikkus 275 mm. 8 mm lai topeltsoon lõppeb 60 mm enne teramiku tippu. Teramiku suurim laius 38 mm. Käepideme poolses osas 41 mm pikkune paksend, kus selja paksus on 5 mm.
RM 3666/A 75: 79	95	Virumaa Muuseumid	17. sajandi I pool	Pikkus 210 mm. Suurim laius 39 mm.
TM A-161: 5	96	Tartu Linnamuuseum	14. sajand	Pikkus 7,6 cm. Jätke suurim pikkus 6,1 cm. Paksus 2,2 cm.
TLM 5228 Re 237	97	Tallinna Linnamuuseum	18. – 19. sajand	Pikkus 90 cm, teramiku pikkus 75 cm.
KLM ET 1755:25	98	Eesti Sõjamuuseum	18. – 19. sajand	Kaal 959 g. Pikkus 102 cm. Teramiku pikkus 89 cm.
AM 17355 R 1802	99	Eesti Ajaloomuuseumi relvahoidla	16. – 17. sajand	Kaitseraud: Kaal 104 g. Pikkus 17,5 cm. Jätke pikkus ühel pool 7,4 cm, teisel pool 5,4 cm. Teramik: Kaal 119 g. Pikkus 28,4 cm, laius 3,4 cm.
AI 4036: I1541	100, 101	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	13. – 14. sajand	Kaal 165 g. Pikkus 13,5 cm. Kitsama osa laius 3,5 cm, laiema osa laius 4,5 cm.
AI 4036: II468	102	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	13. – 15. sajand	Kaal 91 g. Pikkus 12 cm, laius 3,2 cm. Selja paksus 6 mm.
AI 4036: I1567	103	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	15. sajandi I pool	Kaal 180 g. Pikkus 24,5 cm. Käepidemest säilinud 4,5 cm pikkune osa. Käepideme laius 3,2 cm, teramiku suurim laius 3,5 cm.

AM 33014 A 808:306	104	TLÜ Ajalooinstituudi arheoloogiakogu	13. sajandi II pool – 14. sajandi algus	Kaal 345 g. Pikkus 40,5 cm. Teramiku pikkus 28 cm, laius käepideme lähedalt 4,2 cm, suurim laius 4,6 cm. Külgmise kaitsepulga pikkus 2,8 cm, ots 1,3 cm lai. Selg 3 mm lai.
--	105	TÜ Arheoloogia labor	15. sajand – 16. sajandi algus	Kaal 492 g. Pikkus 50,8 cm. Teramiku pikkus 37 cm, laius 4,7 cm. Käepidemest eenduv kaitsepulk 1,3 cm kõrge ja pealt 1,7 cm lai. Teramiku selg 4 mm lai.
VM 3910	106	Viljandi Muuseum	15. sajand	Kaal 91 g. Pikkus 21 cm, suurim laius 2,2 cm. Selg 7 mm lai.
AM 17355 R 1790	107	Eesti Ajaloomuuseumi relvahoidla	15. – 16. sajand	Kaal 400 g. Pikkus 65 cm. Teramiku pikkus 45 cm, laius 4,2 cm. Kaitseraua pikkus 16,5 cm, paksus u. 1 cm.
ERM D 32:258	108	Eesti Rahva Muuseum	15. sajand	Kaal 734 g. Pikkus 63,5 cm. Teramiku pikkus 47,2, laius 4,6 cm. Kaitseraua pikkus 14 cm. Eenduva nukikaitse pikkus 14,6 cm. Rootsu laius 3 cm lai. Neediaukude diameeter 1 cm. Kaitsepulga pikkus 3,5 cm, otsa laius 2 cm. Soone laius 2 cm. Tasakaalupunkt teramikul 28,5 cm kaitserauast.
AM 17355 R 1890	109	Eesti Ajaloomuuseumi relvahoidla	15. sajand	Kaal 401 g. Pikkus 18,5 cm, teramiku pikkus 13 cm ja laius 3,5 cm. Rõngas 9 cm x 3,8 cm. Kaitseraua suurim pikkus 12,5 cm. Rootsu laius 2,3 cm.
AM 5109 R 408	110	Eesti Ajaloomuuseumi relvahoidla	15. – 16. sajand	Käepidemega poole kaal 418 g. Kogupikkus 85,3 cm, murdunud teramiku osa pikkus 55,3 cm. Teramiku kogupikkus 70,3 cm, suurim laius 5 cm. Käepidemes 0,6 cm diameetriga neediauk.

Lisa 2: Relvade kataloog

Pilt 1: NLM 1789:31 R 57:31, Narva Muuseum SA, <http://www.muis.ee/museaalview/1450212>.

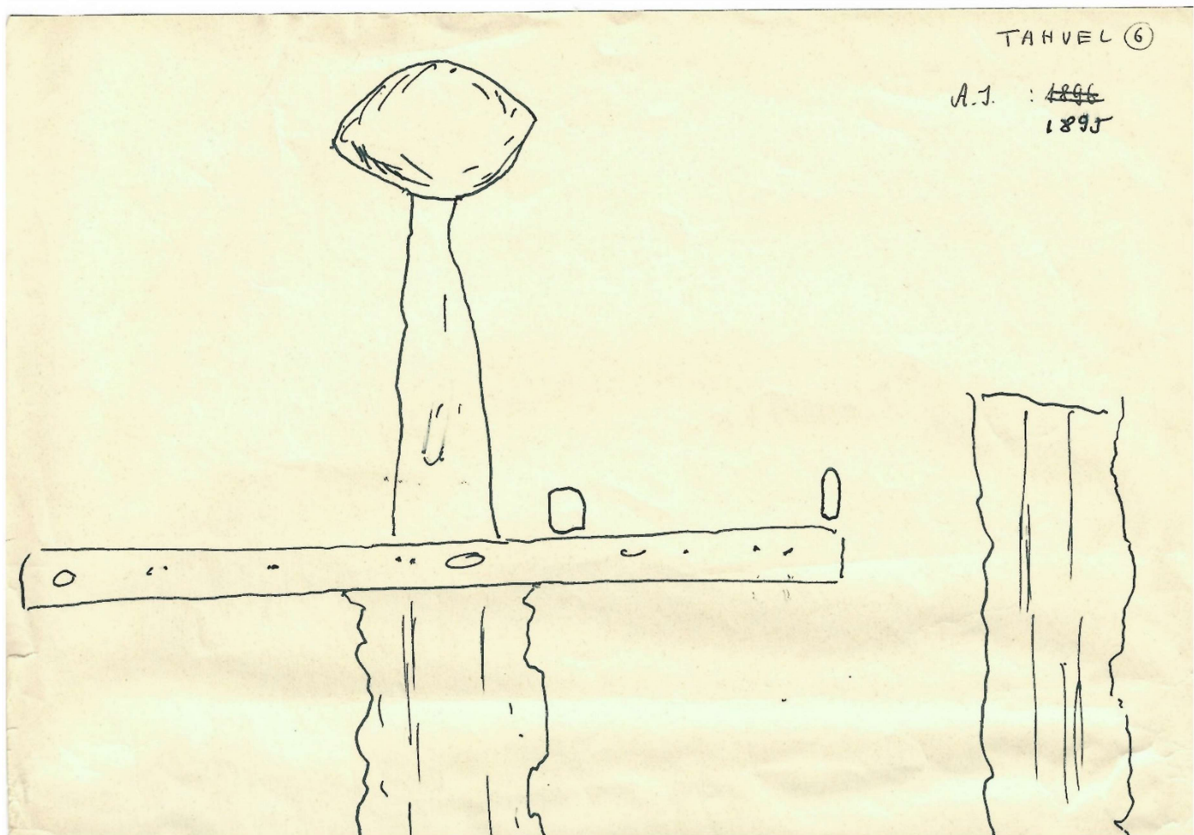
Pilt 2: NLM 1789:32 R 57:32, Narva Muuseum SA, <http://www.muis.ee/museaalview/1450212>.

Pilt 3: „Ubina mõõk“, AI 2538:1. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 4: Detailvaade Ubina mõõga käepidemele. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 5: Saarde mōõga, AI 1895, joonis. Autor: Mati Mandel.

Pilt 6: Saaremaa üheteraline mōõk, AI K85:109. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 7: Detailvaade Saaremaa üheteralisse mõõga käepidemele. Foto: Kaarel Nõmmela.

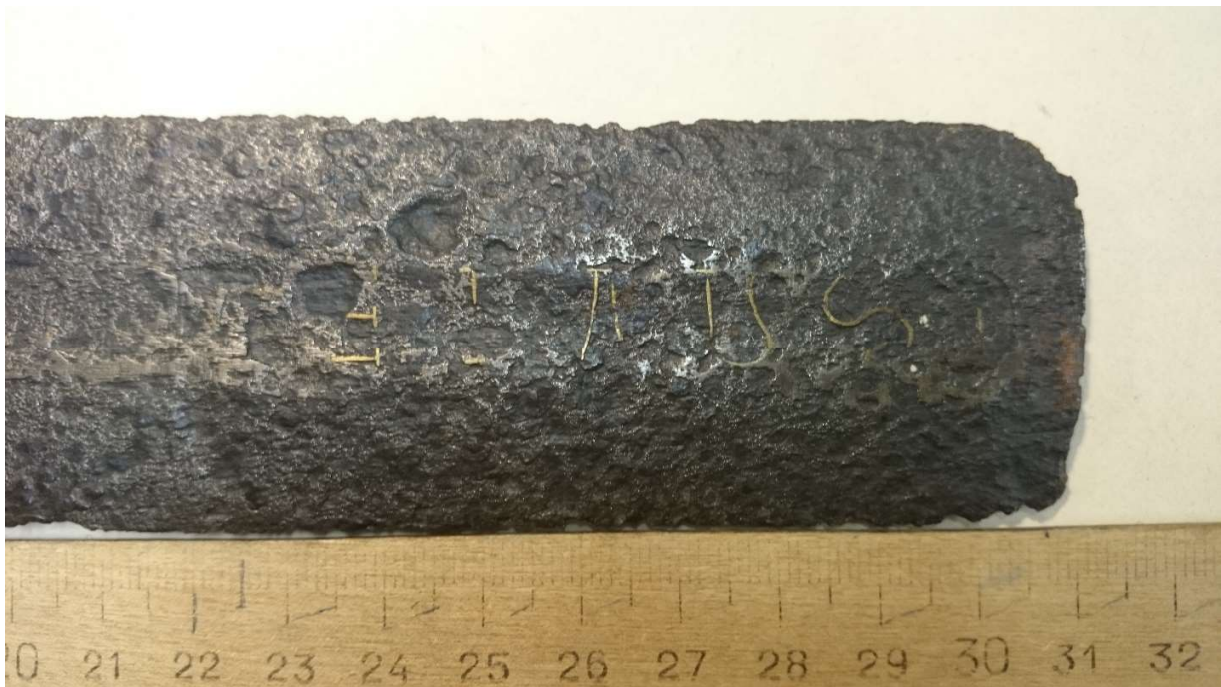
Pilt 8: Rabavere mõök, AI 3570. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 9: Detailvaade Rabavere mõõga käepidemele. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 10: Saaremaa mõök, AI K85:29. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 11: Detailvaade inskriptsioonile Saaremaa mõõga ühel küljel. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 12: Detailvaade inskripsioonile Saaremaa mõõga teisel küljel. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 13: Ilma peanumbrita mõõk TLÜ arheoloogiakogus. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 14: Detailvaade peanumbrita mõõga käepidemele. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 15: Detailvaade ristisümbolile peanumbrita mõõga teramikul. Foto: Kaarel Nõmmela.

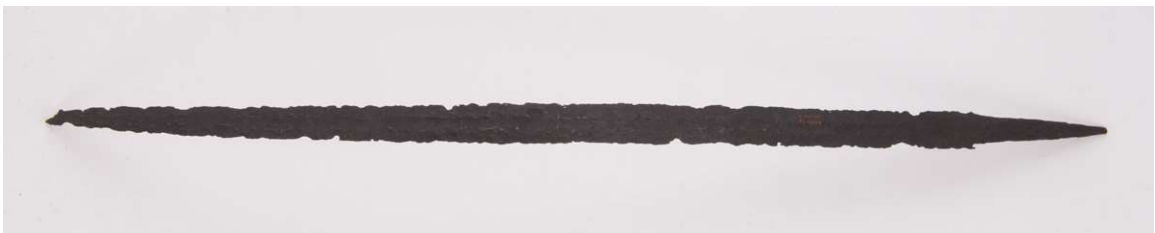
Pilt 16: Detailvaade Siksälä mõõga käepidemest, AI 5101:CCXLVIII:1. Foto: Jaana Ratas.

Pildid 17 ja 18: Sandla mõök, ERM D 32:255. ERM D 32:255, Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/600942>.

Pilt 19 ja 20: Ilmatsalu mõõk, ERM D 32:254. Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/600941>.

Pilt 21: ERM A 494:22, Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/630320>.

Pilt 22: ERM A 494:22 ja ERM D 1:57 kõrvuti. Foto: Kaarel Nõmmela

Pilt 23: Palupere mõök, TM 30;A:1. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 24: Detailvaade Palupere mõõga käepidemest. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 25: Ihaste mõõk, AI 5385. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 26: Detailvaade Ihaste mõõga käepidemest. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 27: Ajalooinstituudi mõök, AI 3187. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 28: Detailvaade Ajalooinstituudi mõõga käepidemest. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 29: Navesti mõök, VM 9680 Aj 276. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 30: Detailvaade Navesti mõõga käepidemest ja osast teramikust. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 31: Georg Leetsi mõõk, TLM 14381 Re 386, Tallinna Linnamuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/1193800>.

Pilt 32: Suurgildi pooleistkäemõök, AM 17335 R 1899. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 33: Sõjamuuseumi torkemõõk, AM R 1688. Foto: Aivo Põlluäär.

Pilt 34: ERM D 1:57, Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/601289>.

Pilt 35: Väike-Rõngu mõõk, ERM D 32:253, <http://www.muis.ee/museaalview/600940>.

Pilt 36: Foto, „pooleteise käe mõõk Järvamaa muuseumi kogudes“, PM F 1379:38/a, Järvamaa Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/1311029>.

Pilt 37: Foto, „pooleteise käe mõõk Järvamaa muuseumi kogudes“, PM F 1379:38/b, Järvamaa Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/1311030>.

Pildid 38 ja 39: AM 17355 R 1792, Eesti Ajaloomuseum SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/400258>.

Pilt 40: Pöide mõõk, SM 3991. Foto: Garel Püüa.

Pilt 41: Pöide mõõk, alternatiivne vaade. Foto: Garel Püüa.

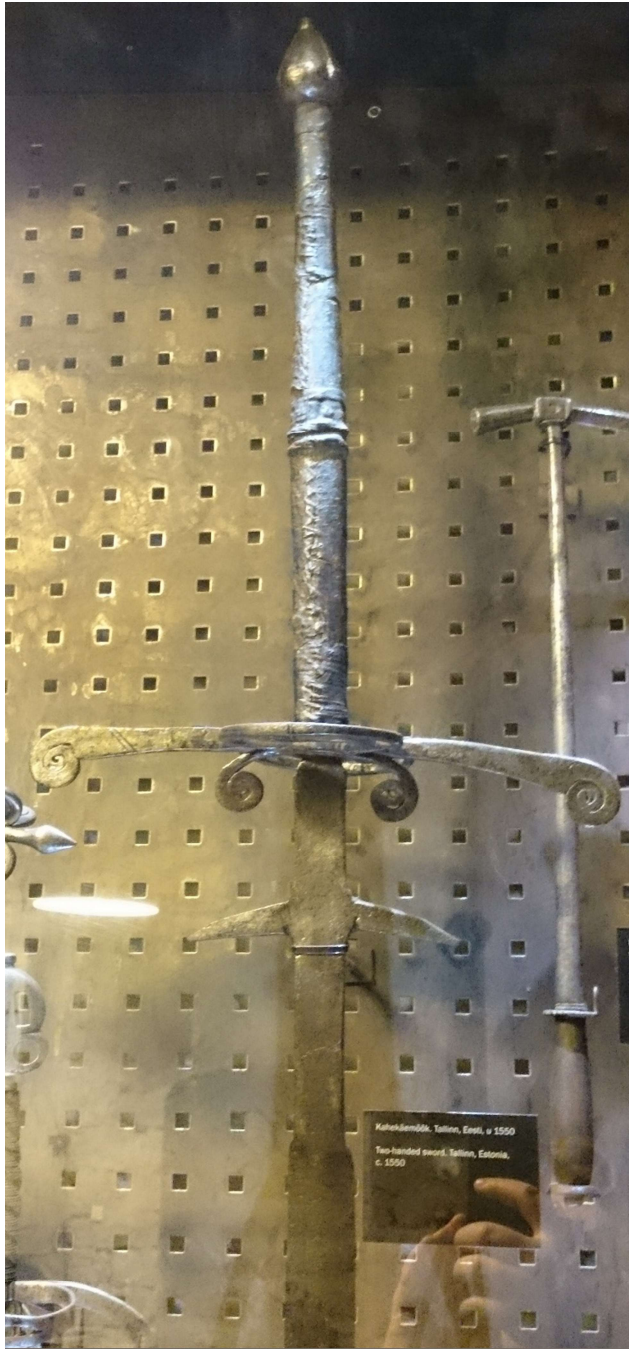
Pilt 42: Suurgildi messer, AM R R 871. Foto: Kaarel Nõmmela.

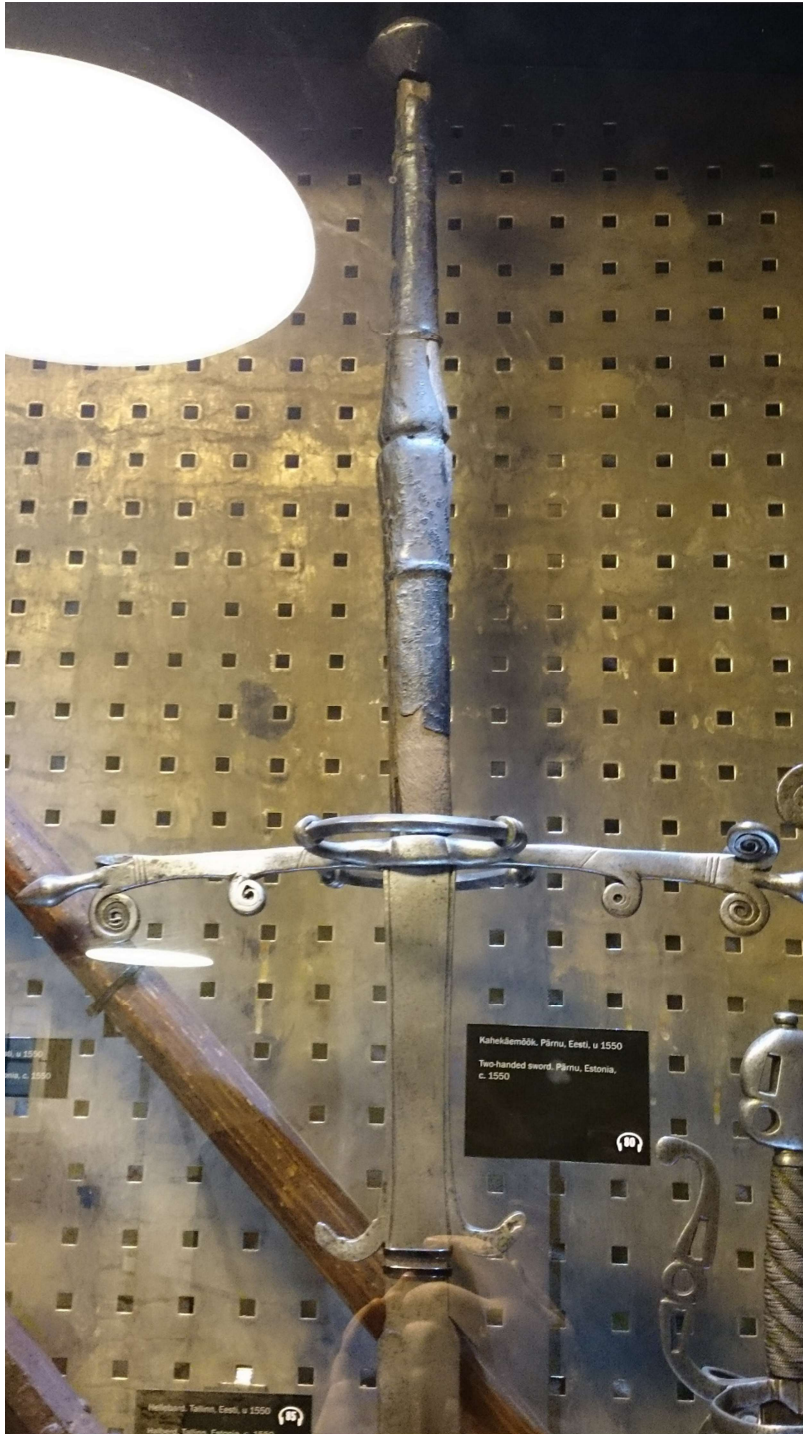
Pilt 43: RM 42 AjR 11. Foto: Pilvi Põldma.

Pilt 44: Detailvaade RM 42 AjR 11 käepidemest. Foto: Pilvi Põldma.

Pilt 45: AM 5278 R 564. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 46: AM 5392 R 565. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 47: ERM D 1:58. Foto: Arvi Haak.

Pilt 48: Tallinna käekorviga mõök, TLM 10866 Re 351. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 49 ja 50: AM 17355 R 1227, Eesti Ajaloomuseum SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/397215>.

Pildid 51 ja 52: AM 17355 R 1794, Eesti Ajaloomuseum SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/394477>.

Pildid 53 ja 54: AM 17355 R 1795, Eesti Ajaloomuseum SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/394478>.

Pilt 55: Torkemõõk Eesti Sõjamuuseumis, VM 10558:18 A 544. Foto: Aivo Põlluäär.

Pilt 56: Mehikoorma mõõk, TÜ 2615. Foto: Riina Rammo.

Pilt 57: NLM 1789:33 R 57:33, Narva Muuseum SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/1433598>.

Pildid 58 ja 59: AM 30515 R 2432, Eesti Ajaloomuuseum SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/393035>.

Pilt 60: Peanumbrita torkemõõga teramiku katke, Ajaloomuuseumi relvahoidla. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 61: PāMu 1711 Aj 759/M. Foto: Ülli Kont.

Pilt 62: Suurgildi ratsanikumõök, AM 5354 R 540. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 63: AM 5338 R 550, Eesti Sõjamuuseum. Foto: Aivo Põlluäär.

Pilt 64: Detailvaade sümbolile AM 5338 R 550 teramikul. Foto: Aivo Põlluäär.

Pildid 65 ja 66: RM 125 AjR 29, Virumaa Muuseumid SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/970091>.

Pildid 67 ja 68: Mõõga käekaitse, RM 4873 A 165:11, Virumaa Muuseumid SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/2727095>.

Pilt 69: Viljandi üheteraline mõök, VM 9546:37. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 70: VM T 80. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 71: Detailvaade tähtmärgile VM T 80 teramikul. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 72: TLM 5812 Re 257, Tallinna Linnamuseum,
<http://www.muis.ee/museaalview/1195138>.

Pilt 73: Detailvaade Re 257 käepidemest. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 74: VM 1537. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 75: VM 1781: 327. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 76: RM 4088/A 77: 230. Foto: Alo Ervin.

Pilt 77: RM 4873/A 165: 317. Foto: Alo Ervin.

Pilt 78: RM 4873/A 165: 321. Foto: Alo Ervin.

Pilt 79: RM 4873/A 165: 148. Foto: Alo Ervin.

Pilt 80: ERM D 32:27, Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/562450>.

Pilt 81: ERM D 32:27, vaade ekspositsioonis. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 82: Hummuli saabel. Foto: Ain Mäesalu.

Pilt 83: Detailvaade Hummuli saabli käepidemele. Foto: Ain Mäesalu.

Pildid 84 ja 85: AM 17355 R 1793, Eesti Ajaloomuseum SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/393500>.

Pilt 86: Saabli kaitseraud Viljandi muuseumi relvaekspositsioonis. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 87: VM 4193. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 88: VM 1515 A 508. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 89: VM 1514. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 90: RM 4873/A 165: 107. Foto: Alo Ervin.

Pilt 91: Pealtvaade, RM 4873/A 165: 107. Foto: Alo Ervin.

Pilt 92: RM 4873/A 165: 361. Foto: Alo Ervin.

Pilt 93: Detailvaade ornamendile RM 4873/A 165: 361 peal. Foto: Alo Ervin.

Pilt 94: Esimene saablikatke, RM 3666/A 75: 79. Foto: Alo Ervin.

Pilt 95: Teine saablikatke, RM 3666/A 75: 79. Foto: Alo Ervin.

Pilt 96: TM A-161: 5. Foto: Arvi Haak.

Pilt 97: TLM 5228 Re 237, Tallinna Linnamuuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/1194699>.

Pilt 98: Pärsia saabel Eesti Sõjamuseumis, KLM ET 1755:25 R. Foto: Aivo Põlluäär.

Pilt 99: Saabli kaitseraud ja teramiku katke, AM 17355 R 1802, Eesti Ajaloomuseum SA, <http://www.muis.ee/museaalview/397241>.

Pilt 100: Sõjanoa käepide, AI 4036: I1541. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 101: Sõjanoa käepide, teine külg. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 102: Sõjanoa teramiku tipp, AI 4036: II468. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 103: AI 4036: II567. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 104: Lihula sõjanuga, AM 33014 A 808:306. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 105: Sõjanuga Tartu Ülikooli arheoloogialaboris. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 106: VM 3910. Foto: Kaarel Nõmmela.

Pilt 107: Ajaloomuuseumi messer, AM 17355 R 1790, Eesti Ajaloomuuseum SA, <http://www.muis.ee/museaalview/398303>.

Pilt 108: ERM D 32:258, Eesti Rahva Muuseum, <http://www.muis.ee/museaalview/600944>.

Pilt 109: AM 17355 R 1890, Eesti Ajaloomuuseum SA, <http://www.muis.ee/museaalview/395502>.

Pilt 110: AM 5108 R 408, Eesti Ajaloomuseum SA,
<http://www.muis.ee/museaalview/3451076>.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kaarel Nõmmela,

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Mõõgad, saablid ja sõjanoad Eestis 13.–17. sajandil“, mille juhendajad on Ain Mäesalu ja Andres Tvauri, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kaarel Nõmmela

10.08.2020